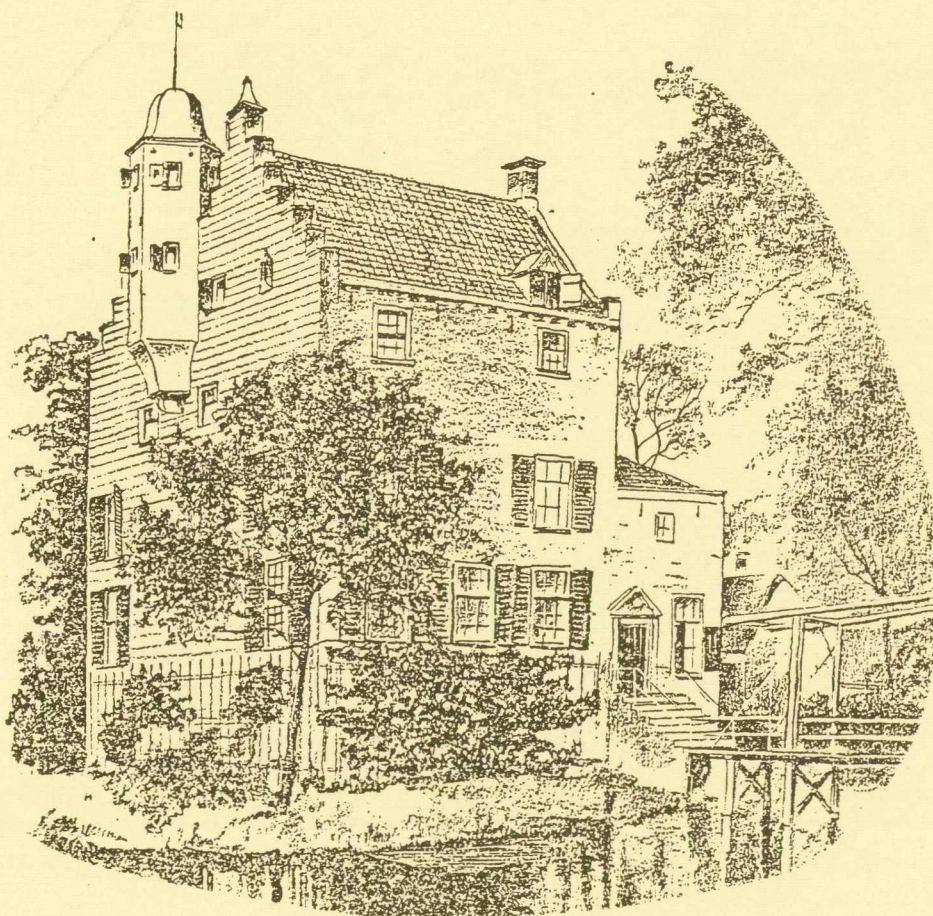

TIJDSCHRIFT
HISTORISCHE KRING BREUKELEN

Jaargang 10
Nummer 3
September 1995

HISTORISCHE KRING BREUKELLEN

BESTUUR

A.A. Manten, Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen voorzitter	tel. 62253
H.J. van Es, Griffenstein 19, 3621 XJ Breukelen vice-voorzitter	tel. 61988
Mw. Th. Wisse-de Boer, Griffenstein 15, 3621 XJ Breukelen 1ste secretaris	tel. 62470
H. Polderman, Stinzenlaan-Noord 108, 3621 RK Breukelen 2de secretaris	tel. 61716
B. Barelds, Vrijheidslaan 126, 3621 HK Breukelen penningmeester	tel. 61779
H. van Walderveen, Van Couwenhovenstr. 15, 3621 CC Breukelen archivaris/bibliothecaris	tel. 62413
J.G. Bokma, Daslook 51, 3621 RR Breukelen	tel. 61120
Mw. P. Poelmann, G. van Nijenrodestraat 97, 3621 GG Breukelen	tel. 66332
G. Versloot, Portengen 97, 3628 ED Kockengen	tel. 03464-1293

REDACTIE

Mw. H.A. Manten-Werker, Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen tel. 62253

DOELSTELLING

De Historische Kring Breukelen houdt zich bezig met de geschiedenis van Breukelen en de omgeving van Breukelen, alsmede met die aspecten van de regionale, vaderlandse en algemene geschiedenis die van belang zijn voor een goed begrip van de geschiedenis van de gemeente Breukelen.

LIDMAATSCHAPSBIJDRAGE

Gewone leden (inclusief tijdschrift)	f 32,50 / jaar
Verdere leden uit zelfde huishouden (zonder tijdschrift)	f 15,00 / jaar
Eerdere afleveringen van dit tijdschrift zijn aan nieuwe leden nog (beperkt) leverbaar voor f 10,00 / nummer of f 32,50 / jaargang	
Prijs van losse nummers voor niet-Kringleden	f 12,50 / exemplaar

BETALINGEN

De lidmaatschapsbijdrage dient te worden voldaan na ontvangst van de acceptgirokaart.

Bankrekeningnummer: 3106.48.521 (t.n.v. penningmeester Historische Kring Breukelen). Gironummer van de (Rabo)bank: 42595.

KRINGAVOND

Iedere dinsdagavond (behalve in juli en augustus en tussen kerstmis en nieuwjaar) van 19.30 tot 22.00 uur, in het souterrain van "Boom en Bosch" (gemeentehuis), Markt 13, Breukelen (ingang zuidzijde). Graag een dag tevoren contact opnemen indien u archiefstukken of literatuur nodig heeft.

Een andere kijk op het geslacht Van Rietvelt

B.F. van Wallene
Dreef 9, 3628 BJ Kockengen

Met de publikatie van zijn artikelen over het "huis" Rietvelt¹ heeft A.A. Manten een onderwerp aangesneden, dat bij historisch geïnteresseerden ongetwijfeld zowel belangstelling wekt als vraagtekens doet opkomen.

Bij mij waren dat allereerst kwesties op genealogisch en heraldisch gebied - gebieden waarin ik redelijk thuis ben - , waarbij het beantwoorden van de ene vraag bijna altijd weer andere, nieuwe problemen opriep.

Herhaalde lezing van het artikel leidde bij mij tot de volgende vragen:

- Wie waren deze Van Rietvelts? Wat was hun sociale status? Waren zij werkelijk bloedverwanten van het geslacht Van Nijenrode, en zo ja, hoe liep die verwantschap?
- Welke rol speelden zij in deze streek? Waren zij zó belangrijk dat zij vrijwel zeker een belangrijk huis, verdedigbaar huis of kasteel moeten hebben bezeten?

Manten gaat op delen van deze vraagstukken in, maar zijn antwoorden sporen niet altijd met de inzichten die deskundigen de laatste decennia hebben gepubliceerd.² Dat is niet zo vreemd: Professor Kossmann³ zei ooit in een interview: "De geschiedenis is een echoput, wie haar aanroept krijgt zijn eigen mening als antwoord terug". Dat wil zeggen: "dat je bij geen enkele interpretatie van het verleden ooit komt tot iets, wat je ook als definitieve conclusie zou kunnen beschouwen".

De lezer zal dus in het nu volgende een interpretatie vinden van bronnenmateriaal, oud en nieuw-gevonden, waar de auteur *zijn* meetlatje van kennis en ervaring langs heeft gelegd. Maar . . . sommige zaken blijven zo vaag, dat zelfs dat niet lukte.

Wie waren de Van Rietvelts?

Het is de grote verdienste van Manten, dat hij bij de probleemstelling betreffende het "huis" zoveel gegevens uit de originele leenregisters van het Leenhof van Nijenrode bijeen heeft gebracht. Zoals hij zelf zegt, vrijwel alle gegevens handelen over *personen*, die zich "van Rietvelt" noemden. Het hoe en waarom van hun handelen is voor ons belangrijk, en kan ons aanwijzingen geven over het wat en waar van hun bezittingen en behuizing.

We spreken hier over die Van Rietvelts die zich in en om Breukelen ophielden of daar grond bezaten of gebruikten. Op zich is dit een halfslachtige identificatie. Zodra een Van Rietvelt zich in of nabij de stad Utrecht manifesteert in een oude akte of kroniek, slaat de twijfel toe. In de 15de eeuw waren er meerdere geslachten met de naam Van Rietvelt daar woonachtig,⁵ die - af en toe - te herkennen zijn aan hun familiewapen (in sommige oude manuscripten) of de figuren in hun familiewapen, met eventueel het helmteken in de lakafdrukken van hun zegelstempel. Daarover straks meer.

Binnen de groep naamdragers, die we dan maar tot "onze" Van Rietvelts rekenen, is onderlinge identificatie ook al een probleem. Gelijktijdig levende mannen met de voornaam Jan worden door de klerk van de leenkamer van Nijenrode al onderscheiden door de oudste "Oude Jan" te noemen. Een Willem wordt van een andere Willem onderscheiden door toevoeging van het patronym Jansoen (zoon van Jan).

Doordat beleningen van Van Rietvelts vanuit het Leenhof van Nijenrode zo schaars zijn (op zich al een betekenisvol gegeven!), ontbreken gegevens over de onderlinge familierelaties, zoals "zoon volgt vader in het leen op", of

"neef volgt in het leen een kinderloze oom op". Of ene Jan van Rietvelt identiek is aan de Jan die 10 jaar later optreedt, is zonder aanvullende gegevens of bewaard gebleven zegel van de man moeilijk uit te maken.

Zegel

De term "zegel" is nu al enkele malen gevallen en behoeft wellicht een nadere verklaring. Een zegel is - in de 14de en 15de eeuw in deze gewesten - een brokje was waarin een reliëfstempel is te zien. Dit waszegel werd op een aan de oorkonde gehechte strook perkament (staart) vastgesmolten. Een en ander diende om de echtheid van het in de oorkonde vastgelegde te waarborgen. Het vervulde dus de rol van een handtekening.

De zegelafdruk werd aangebracht met een zegelstempel van meestal klein formaat, dat persoongebonden was. Gezien de bedoeling van de zegelafdruk was men zuinig op zijn zegelstempel. Het persoongebundene kwam tot uiting in het randschrift van het - meestal ronde (met een diameter van 20 tot 25 mm) - zegel, en in de afbeelding daarbinnen. Zeer vaak is daar het wapenschild afgebeeld van het geslacht waartoe de zegelaar behoort.

We zien dus eigenlijk *niet* het familiewapen, omdat de kleuren ontbreken.

Helmteken

In de 15de eeuw wordt vrij algemeen ook het helmteken van het familiewapen in het zegel weergegeven. Ook dat was familie- of persoongebonden.

Boven het wapenschild is dan een helm afgebeeld (in de 15de eeuw meestal een zogenaamde steekhelm of tournooihelm). Op de bovenzijde hiervan zien we dan meestal een zogenaamde wrong, dat is een ring van in elkaar gedraaide repen stof. Uit deze wrong komt het eigenlijke helmteken omhoog: een ruimtelijke figuur in kleur (die op het zegel weer ontbreekt). De Middeleeuwse fantasie op het gebied van deze figuren was zeer groot. Van mannentorso tot molenwieken, van drakenkop tot kinderwieg, van arends-vleugels tot uit de wrong "uitkomende" leeuw, ezel of paard.⁶

Het geslacht Van Nijenrode had in plaats van de wrong een eenvoudige kroon, niet zozeer als rangonderscheiding (heer van een heerlijkheid), alswel omdat het gebruiken van zo'n kroon toen in zwang was. Uit deze kroon kwam een vossenhals en -kop te voorschijn. Het geslacht Van Ruweel (Ruwiël), waaruit Van Nijenrode voortkwam, voerde een ander helmteken,⁷ een zwanenhals en -kop op een hoed (Afbeelding 1).

Dat het helmteken in de 15de eeuw zo algemeen in zegels voorkwam, was een modeverschijnsel.

Afb. 1. Wapen en helmteken van Gijsbert, laatste heer van Ruwiël (overleden 1352) volgens de heraut Gelre.

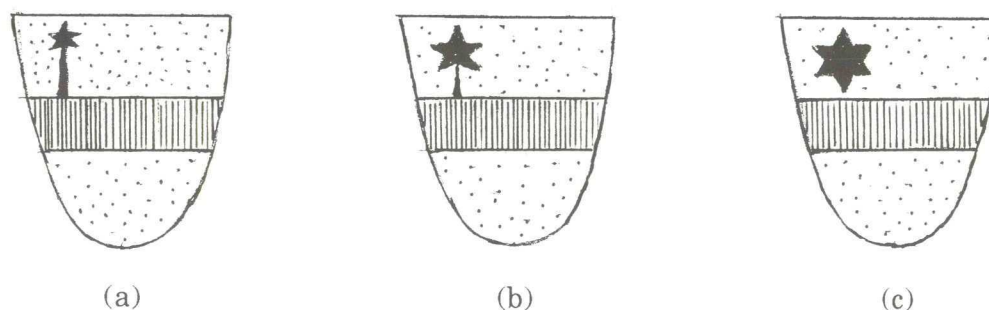
In de praktijk van het militaire gevecht had een helmteken geen enkel nut. Het was te kwetsbaar, hinderde de helmdrager in zijn bewegingen en was gevaarlijk, omdat het een tegenstander een aangrijppunt bood. Als herkenningsteken was het, evenals trouwens het familiewapen, van geen waarde. Vrijwel niemand bezat de kennis om zó vriend en vijand te onderscheiden. Geharnasten vochten te voet of te paard letterlijk schouder aan schouder onder de banier van een aanvoerder.⁸ Aan eenlingen was geen lange activiteit beschoren; dood of kostbare gevangenschap was hun voorland.

Het helmteken was natuurlijk wél een dankbaar object om in miniaturen in boeken, op wandkleden, in wandschilderingen en dergelijke af te beelden. Enerzijds om de lege ruimte boven een rij gehelmde koppen esthetisch te versieren, anderzijds om zo een dierbaar, misschien wel beroemd, familielid te midden van uniform geharnaste figuren te kunnen aanduiden.

Zegels van Van Rietvelts

Het zal duidelijk zijn, dat Mantens vermelding van een bewaard gebleven Rietveltzegel⁹ er om vroeg, dit identificatieprobleem nader te bestuderen.

Als voorbereiding sloeg ik er het beroemde, maar ook verguisde (want bron van wapenmisbruik!) boek *Armorial Général* van Rietstap op na, waar een wapen Rietvelt (van) werd omschreven zoals in Afbeelding 2a weergegeven. Frappant is, dat het wapen feitelijk gelijk is aan dat van Ruwiel, en aan dat van Nijenrode later (toen de barensteel uit het wapen werd weggelaten), met als breuk een "morgenster". Als bron werd opgegeven: (gegevens uit) Holland. Nogal raadselachtig dus.

Afb. 2. Vermoedelijke evolutie van het wapenbreukteken in het wapen van Van Rietvelt: van het slagwapen "morgenster" via een soort staartsterretje tot zespuntige ster.

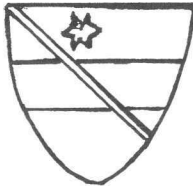
Het zegel van Jan van Rietvelt uit 1455 (zie Afbeelding 3) was een verrassing en een teleurstelling. Enerzijds zijn de zegels aan beide charters gaaf, en vertonen ze een veelzeggend helmteken: een uitkomende vos in een rietkraag, die even boven de wrong doorvlochten is met een rieten band. Het wapen vertoont de bekende dwarsbalk, met als breuk een moeilijk te onderscheiden zwaard volgens de delingslijn. Het gevest steekt net boven de dwarsbalk uit. Opgemerkt zij dat de wapenbreuk in de vorm van morgenster respectievelijk zwaard heraldisch gezien nogal ongelukkig gekozen is, want ze volgen niet de stelregel dat ze eenvoudig van vorm en/of van een afstand duidelijk te onderscheiden moeten zijn. Maar overigens prachtig van compositie: de hoofdelementen volgens het wapen van het geslacht Van Nijenrode: de dwarsbalk en de uitkomende vos. En dan de rietkraag als verwijzing naar de naam van Rietvelt. Maar anderzijds toch de teleurstelling: het Rijksarchief heeft in goedbedoelde conserveringsijver de charters in een soort open hoes van zeer transparante kunststof gevat, de zegels bovendien nog eens in een extra raamwerk. Hierdoor zijn de zegels moeilijk te bekijken, vanwege de vele lichtspiegelingen in het hoesmateriaal.

Afb. 3. Zegel van Jan van Rietvelt in groene was onder een oirvedebrief van 31 mei 1455 ("beloken Pynxteravond"), afgegeven in meerdere exemplaren door Godscalc van Winssen en 22 anderen (waaronder Jan van Rietvelt) na hun ontslag uit de gevangenis, waarin ze beland waren wegens verzet tegen de gildenbrief. Aan de brief hangen 29 (!) zegels. Het Rietvelt-zegel is het 27ste in de rij. (Gemeentearchief Utrecht, charter 860. Supplement inventaris nrs. 17 en 17'. Er bestaat een afgietsel onder nr. 281.)

Een dergelijk zegel, maar nu zwaar beschadigd, trof ik aan onder een charter van 5 januari 1465, waarin Jan van Rietvelt (dezelfde dus als in 1455) erkent aan de bureu van Tyenhoven (inwoners van Tienhoven) verkocht te hebben het recht om uit te wateren in de wetering "die om Ryetvelts hofstede gaet".¹⁰

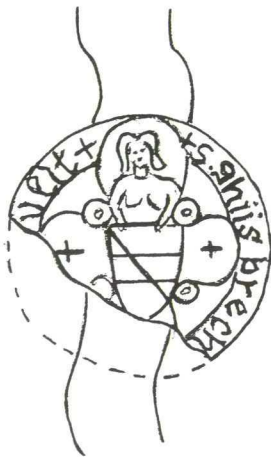
In de collectie Booth¹¹ vond ik een schetsje van de wapenfiguur van het zegel van Splinter van Rietvelt Johanssoon uit 1392 (Afbeelding 4). Hij behoorde toen kennelijk tot de intimi van heer Ghisebrecht van Nijenrode, want Splinter van Rietveld was borg voor hem. Opvallend is de dubbele wapenbreuk: een zespuntige ster in de rechter bovenhoek en de bastaard-schuinbalk en het patronym Johanssoon.

Afb. 4. Weergave van de belangrijkste elementen in het zegel van Splinter van Rietvelt Johanssoon: wapen en randschrift, ontleend aan C. Booth (1605 - 1678). Het zegel hing onder een charter van 1392, waarin Splinter mede-borg was voor heer Ghisebrecht van Nijenrode. (Collectie Booth,⁷ blz. 831.)

Het raadsel van het Rietveltwapen met morgenster werd opgelost via de collectie wapenfiches, welke zich in de collectie Muschart op het Centraal Bureau voor Genealogie in Den Haag bevindt. Het bleek het wapen te zijn van ene Jan van Rietvelt, welke in de tweede helft van de 15de eeuw belangrijke ambtelijke posten in het graafschap Holland bekleedde. Een gelukkig toeval wilde, dat er in de jaren dertig al eens het een en ander over hem was gepubliceerd, waarbij als zijn grootvader Gijsbrecht van Rietvelt werd genoemd, die in 1405 schout van Haarlem was geweest. Ik wist dat de bekende genealoog Thierry de Bye Dolleman de Haarlemse schepenzegels - voor zover bewaard gebleven - deskundig had beschreven.¹¹ Ik had geluk: het zegel van Gijsbrecht van Rietvelt als schepen was er nog (zie Afbeelding 5). Een jonk-vrouw houdt met beide handen het wapenschild met de dwarsbalk en een bastaardstreep.

Gijsbrecht van Rietvelts optreden in het graafschap Holland is verklaarbaar doordat de Hoekse en Kabeljauwse twisten in de tweede helft van de 14de eeuw een complete vernieu-

Afb. 5. Beschadigd zegel van Gijsbrecht van Rietvelt in functie als schepen van Haarlem, in groene was. Charter van 1402 - des donredaechs na St. Valentiinsdach (= 15 februari 1403). (Gemeentearchief Haarlem, Archief Bisdom Haarlem, inv. nr. 477.)

wing van het "ambtenarenkorps" hebben teweeggebracht: de Hoeken eruit en de Kabeljauwen erin. Gijsbrecht van Nijenrode heeft, als een der Kabeljauwse leiders, kennelijk zijn eigen mensen naar voren geschoven. Veel van de nieuwe Kabeljauwse ambtsdragers kwamen uit het oostelijke grensgebied van het graafschap Holland.¹²

De lotgevallen van deze "Hollandse" Van Rietvelts vallen buiten het kader van dit artikel, en zullen in een later artikel in dit tijdschrift worden behandeld. Vermeld moet alleen worden dat het wapenbreukteken van de Hollandse Jan van Rietvelt in later tijd vervormde tot een vijfpuntige ster met steel, zoals getekend op de Sypesteyn-geslachtstafel op het Kasteel te Nieuw-Loosdrecht, en nog later een zespuntige ster werd. Als zodanig werd het afgebeeld in tekeningen op rouwborden¹³ te Utrecht.

Interpretatie van de verzamelde gegevens

Afgaande op de gebruiken in de heraldiek en het zegelgebruik in de 14de - 15de eeuw moeten zowel Gijsbrecht van Rietvelt als Splinter Janssoen van Rietvelt zich nog terdege bewust zijn geweest van hun natuurlijke afstamming, dat wil zeggen zichzelf waren géén bastaarden, maar hun gemeenschappelijke voorvader wel. Zijzelf waren waarschijnlijk omstreeks 1360 geboren, want Gijsbrecht was in 1395 al bevelhebber op de burcht te Medemblik, en Splinter was in 1392 borg. Dicht in de buurt van de Van Nijenrodes waagden zij het niet om die hatelijke bastaardstreep uit hun wapen weg te laten. Gezien het later opduikende helmtteken met de vos, is het mogelijk dat de bastaardij uit Gijsbrecht I van Nijenrode ontstond. Zijn bastaard is onbekend, maar de "Oude" Jan van Rietvelt zou dan één van diens zonen zijn geweest. Dit klopt ook met het gegeven dat Jacob van Rietvelt in 1385 als borg voor Gijsbrecht van Nijenrode optrad, en daarbij ongetwijfeld gezegeld heeft. De Geer geeft de volgorde der zegelaars aan: eerst een ridder, dan een rij van acht knapen, waarvan Jacob de laatste is.¹⁴ Jacob van Rietveld is dus riddermatig, maar staat lager in aanzien dan de rest. Kennelijk staat hij al verder van de Van Nijenrodes af. Ook de vermelding in 1392 van Splinter van Rietvelt Johanssoon, die er op wijst, dat er nog een Splinter van Rietvelt in leven was, leidt tot deze conclusie.

De oorsprong van de Rietvelts blijft dus vaag. Hoogstwaarschijnlijk via bastaardij behorend tot de "magen"¹⁵ van Gijsbert II van Nijenrode, - ze zouden dan in onze interpretatie bastaardneven van hem zijn - konden ze op steun rekenen. Omgekeerd zullen de Van Rietvelts de Van Nijenrodes als magen hebben gesteund (onder andere in politieke en militaire zin). Daar was geen feodale leenband voor nodig. Voor zover deze in ons geval bestond, was die zeer zwak. Er zijn opvallend weinig beleningen van Van Rietvelts vanuit de Leenhof van Nijenrode (aldus Mantén). Dit zou wijzen op allodiale (eigen) goederen die de eerste Van Rietvelt als gift heeft meegekregen.

De vraag is echter of de financiële draagkracht van Van Nijenrode / Van Rietvelt groot genoeg was om in het allodium van Van Rietvelt ook nog een kapitaal gebouw te stichten. Het lijkt mij zeer onwaarschijnlijk. Het in noot 10 aangehaalde charter van 1465 spreekt over "Ryvetvelts hofstede". In het toenmalige jargon betekent dit - naar mijn inzichten - zoveel als: voorvaderlijke grond, stamhuis, maar hier zéker ook: boerenbedrijf.

In het charter wordt deze hofstede een "bouwinge" genoemd, die toen al door Jonge Jacob Winter werd bewoond. Dat klinkt niet naar een verdedigbaar huis. Een doorsnee riddermatige familie woonde eenvoudig. Volgens Professor J.M. van Winter woonde een gewone ridder of knape, die het weinig breder had dan een hereboer, waarschijnlijk dikwijls in een eenvoudig *stenen* huis met twee "kamers", een algemene leef- en ontvangruimte, waar ook gestookt en gekookt werd (!) en één slaapvertrek voor het hele gezin.¹⁶ De gedachten van Mantén gingen ook ten dele in die richting, toen hij stelde dat het huis Rietveld niet officieel als ridderhofstad werd erkend, vermoedelijk omdat het niet aan de gestelde bouwkundige voorwaarden voldeed; onder meer door het ontbreken van een slotgracht met ophaalbrug.¹⁷ Volgens Hoek¹⁸ was in het midden van de 14de eeuw de tijd van het kleine verdedigbare huis als riddermatig statussymbool al voorbij. Wie het kon betalen, woonde in de stad. Daar de Van Rietvelts niet over heerlijkheden of belangrijke bestuursfuncties beschikten, kunnen we ze moeilijk tot de toenmalige adel rekenen. Men leze er het aangehaalde boekje van Van Winter maar op na.

Rest nog een andere mogelijkheid van verbondenheid van de Van Rietvelts met het geslacht Van Nijenrode. Mantén wijst erop dat Joost en Jan van Rietvelt herhaaldelijk door Jan van Nijenrode neef worden genoemd.

Nu is "neef" een benaming met diverse betekenissen, van volle neef en oomzegger (zoals nu gebruikelijk) tot "in de verte familie" en zelfs "kleinzoon". "Oom" is een veel veiliger betiteling. Ik denk dan ook, dat Jan van Nijenrode de term "neef" in de eerste plaats als een in de mode zijnde beleefdheidsfrase ten opzichte van een ver familielid gebruikte, zowel jegens Joost van Rietvelt als Reinier Uten Hamme. Dat "in de verte familie zijn" is waarschijnlijk ontstaan door (1) de bastaardafstamming uit Nijenrode en (2) een huwelijk van de vader van Joost en Jan van Rietvelt met een zuster van Reinier Uten Hamme, de "oom" van Joost en Jan. De neef van Jan van Nijenrode, Gijsbrecht van Nijenrode (een zoon van de halfbroer van Jans vader), was gehuwd met Geertruid Uten Hamme.¹⁹

Uit het artikel van Mantén in dit tijdschrift¹ blijkt, dat er diverse malen stukken grond tussen Van Rietvelts en Uten Hammes van eigendom/gebruiker wisselden:

- op blz. 8 bovenaan: grond gaat van Willem Janzoon van Rietvelt naar Peter Reynaerszoon. De laatste is zeer waarschijnlijk een Uten Hamme.
- op blz. 9, vijfde streepje van boven: Reynaer Uten Hamme wordt beleend met een viertel land, dat (blz. 10, achtste alinea) door Peter Uten Hamme aan Nijenrode wordt opgedragen, waarna het aan Joost van Rietvelt in leen wordt gegeven, die het weer aan zijn oom Reinier Uten Hamme in bruikleen geeft. Waarschijnlijk gaat het steeds om dezelfde grond. Op blz. 11, achtste alinea, wordt Jan van Rietvelt er weer mee beleend.

Ik denk dat een en ander te maken had met de bruidschat van de moeder van Joost en Jan van Rietvelt.

Conclusies

Heraldische gegevens bevestigen dat het geslacht Van Rietvelt inderdaad afstamde van het geslacht Van Nijenrode, maar via een natuurlijke zoon. De Van Rietvelts werden tot de maagschap (familiekring) van de Van Nijenrodes gerekend, maar dat was toen een ruim begrip. De vader van Joost en Jan was waarschijnlijk niet getrouwd met een zuster van Jan I van Nijen-

rode, maar met een zuster van Reinier Uten Hamme, dus een vrouw uit een geslacht dat geparenteerd was aan de Van Nijenrodes. Het huis van de Van Rietvelts had vermoedelijk niet zo veel allure dat het als een echt kasteel mag worden getypeerd; veeleer was het een eenvoudig maar wel stenen huis (dus toch "op stand" in een tijd waarin gewone huizen nog bijna allemaal van hout waren).

Noten

- 1 A.A. Mantén, 1994a. Huis en Heren Van Rietvelt te Breukelen (1). Mededelingen Stichting Utrechtse Kastelen, jaargang 1994, nr. 3, blz. 2 - 9.
A.A. Mantén, 1994b. Huis en Heren Van Rietvelt te Breukelen (2). Mededelingen Stichting Utrechtse Kastelen, jaargang 1994, nr. 4, blz. 2 - 9.
A.A. Mantén, 1995. Het huis Rietveld aan Vecht en Vaart te Breukelen en zijn bewoners. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 10, nr. 1, blz. 4 - 19.
- 2 In Nederland vooral Professor Jkvr. Dr. J.M. van Winter over ridderschap en C. Hoek over de behuizing van riddermatigen.
- 3 H. Bergman, 1980. Geschiedenis: interpreteren, niet concluderen (interview met Professor Dr. E.H. Kossmann). Intermediair Magazine nr. 4, juni 1980, blz. 31 - 36, in het bijzonder blz. 33.
- 4 In dit artikel gebruik ik consequent de spelling Rietvelt (in tegenstelling tot Mantén), daar in de bronnen en enkele publikaties uit later tijd (vanaf de 17de eeuw) zulks het meest gangbaar is geweest voor de hier behandelde Van Rietvelts.
- 5 E. van Engelen, Grafs en Wapen der Kerken van Uytrecht (manuscript in drie delen) (Gemeentearchief te Utrecht). Een naamklapper erop staat in de bibliotheek onder nummer 1 X D21 (Index van Engelen).
Fiches met wapenbeschrijvingen Rietvelt - Rietveld in de Collectie Muschart. Centraal Bureau voor Genealogie, 's-Gravenhage.
- 6 Zie C. Pama, 1961 (vierde geheel omgewerkte en nieuwe uitgaaf) of latere drukken. Rietstap's Handboek der Wapenkunde. E.J. Brill, Leiden, 376 blz.
Ottfried Neubecker, 1981 of latere drukken. Elseviers Gids van de Heraldiek. Elsevier, Amsterdam - Brussel, 264 blz.
- 7 Collectie Booth (Rijksarchief te Utrecht), blz. 729 en idem, Varia, blz. 214. Zegels van 1363 en 1371, voordat het wapen met dat van Velzen werd "gequartileerd".
J.B. Rietstap, 1965. Armorial Général, Tome II (reproductie van de 2de druk uit 1887). Heraldry Today, Londen, 1200 blz. (deel I) en 1328 blz. (deel II). i.v. Ruwiel, Nijenrode.
Jan van Helmont (Red.), 1992. Gelre, het Ms. 15652 - 56 van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, blz. 364, nr. 1572: Rueel. Uitgeverij Jan van Helmont, Leuven.
- 8 Veel tournooigebruiken waren voorbereidende oefeningen hierop. Zie voor de 13de eeuw: J. Bumke, 1989. Hoofse Cultuur, deel 1, paragraaf 5.3. Het Spectrum, Utrecht.
- 9 Mantén, 1995, blz. 12.
- 10 Archief Kapittel van St. Pieter (Rijksarchief te Utrecht), inv. nr. 901a. Charter van 5 januari 1465 met uithangend zegel in groene was van Jan van Rietvelt.
- 11 Fiches schepenzegels van Haarlem (Gemeentearchief te Haarlem).
- 12 H.M. Brokken, 1982. Het Ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse Twisten. Walburg Pers, Zutphen, 676 blz., in het bijzonder blz. 177 e.v.
- 13 Handschrift van E. van Engelen, als in noot 5. Deel II, blz. 382; Deel I, blz. 321 (Gemeentearchief te Utrecht).
- 14 J.J. de Geer, 1851. Proeve eener geschiedenis van het geslacht Van Nyenrode. Uit oorspronkelijke stukken bewerkt. Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht, vierde deel, eerste stuk, blz. 3 - 124, in het bijzonder blz. 15.
- 15 De groep van mannelijke afstammelingen van alle bet-overgrootouders, dus bloedverwanten.
- 16 J.M. van Winter, 1965. Ridderschap. Ideaal en werkelijkheid. C.A.J. van Dishoeck, Bussum, blz. 91.
- 17 Mantén, 1994b, blz. 6.
- 18 C. Hoek, 1972. De ontwikkeling gedurende de dertiende eeuw van het verdedigbare bakstenen huis in het Maasmondgebied. Holland, regionaal-historisch tijdschrift, jaargang 4, nr. 5, blz. 230.
- 19 J.J. de Geer, 1853. Nalezingen op de proeve eener geschiedenis van het geslacht van Nyenrode. Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht, vijfde deel, eerste stuk, blz. 138 - 226, in het bijzonder de uitslaande tabel achterin.

In Brokel, beneden aen die Kerckstrate

Arie A. Manten
Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

Bij twee eerdere gelegenheden hielden we ons bezig met het oostelijkste deel van de bebouwing aan de noordzijde van de Kerkstraat.^{1, 2} Dit artikel gaat over de oude situatie langs de rest van de noordkant van die straat. We maken onder meer kennis met een arme messenmaker, een door de familie Van den Bongard van kasteel Nijenrode gefinancierde kapelaan, een bastaardkleinzoon van Jan I van Nijenrode, een bijzonder hek en een grote godsdienstige vereniging. Aan het eind van het verhaal worden enige conclusies getrokken over het ontstaan en de ontplooiing van de Kerkstraat.

De hofstede van Gerrit Jansz

Ten westen van Frederick Willemsz en zijn nakomelingen, op hun aanvankelijk ruim bemeten stuk land aan de noordzijde van de Kerkstraat, woonde in 1442 Gerrit Jansz, in 1455 Jan Gerritsz en in 1464 Adriaen Jansz² (zie ook Afbeelding 1). Vermoedelijk was hier sprake van een herhaalde opvolging van vader door zoon.

In 1525 werd het perceel land waarop deze familie een huis had als volgt beschreven: "Een hoffstede streckende mittet suyteynde aen de straet ende mittet noorteynde aen een hoffstede behorende aen de vicarye van Ruwiel, oostwaerts Alphert Frederix met 1 hoffstede, oock leen van den huysen van Nijenrode, ende aen de westzijde IJsbrant Willems mit een hoffstede, oock leen uts., wesende het suyteynde breet 2 roede ende XI voet, ende dat noorteynde 2 roeden 13 voet lijntrecht opgaende van de straet aen't noorteynde".³

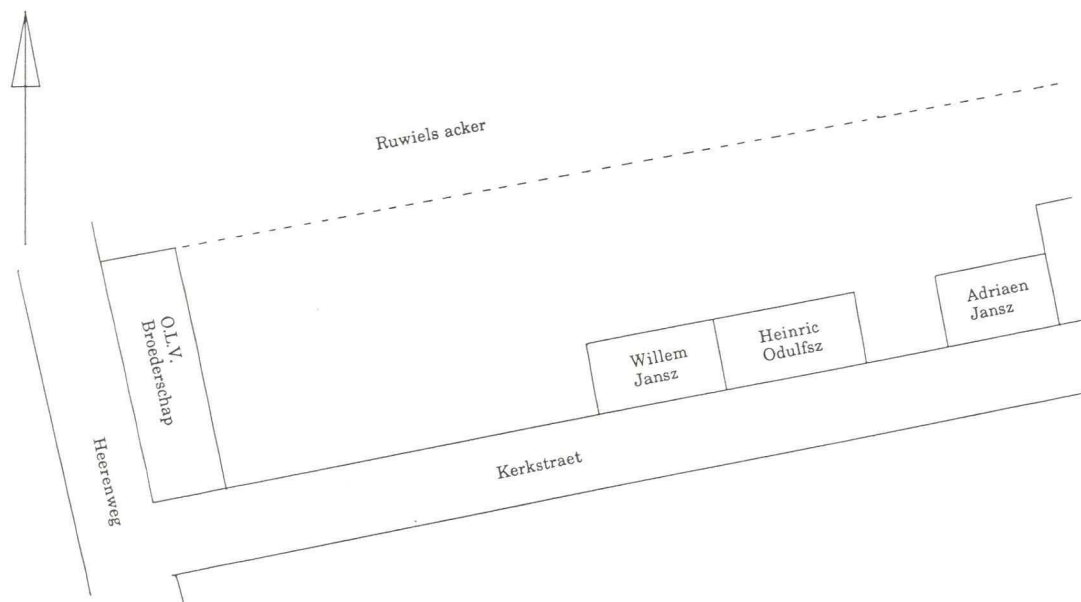
De hofstede die behoorde aan het vicariaat van Ruwiel was het stuk land, achter de Kerkstraat langs, dat door de familie woonachtig op het kasteel Ruwiel aan de kerk van Breukelen was geschonken. Alphert Frederix was ongetwijfeld dezelfde als de ons uit een eerder artikel bekende Aelbert Fredericksz; dit soort variaties in de schrijfwijze van een naam waren heel gewoon in een tijd waarin namen bijna altijd op de klank werden opgeschreven.⁴ De aan het Latijn ontleende afkorting "uts" (van "ut supra") betekent "als boven", dus "net als in het hiervoor beschreven geval". In de eeuwen waarin alle tekst met de hand moest worden geschreven wist men een rijke verscheidenheid aan afkortingen te ontwikkelen.

Het hierboven beschreven perceel mat aan de straatkant 11 meter en aan de achterkant 11,6 meter,⁵ doordat de loodrecht op de weg uitgezette oost- en westgrens niet precies evenwijdig liepen.

Op 25 februari 1525 kwam de hierboven omschreven hofstede op naam van Joost Adriaenss. Hoe lang hij deze behield is niet met zekerheid bekend.

Als de hofstede op 5 mei 1578 weer in de leenregisters voorkomt, dan is dat omdat de toen-vorige pachter, Jan Willemsz, was overleden en hij als zodanig werd opgevolgd door Claes Henrixss.³ Wel weten we dat er op "Woensdach na Paeschdach" (16 april) 1544 contact was tussen Joost Ariaenz en Jan Willems. In een op die datum gedateerd protocol beloofde Jan aan Joost 17½ Carolusgulden te zullen betalen.⁶ De verkoop van het huis had toen vermoedelijk al plaatsgevonden. Bijgeschreven in het protocol staat dat Joost Ariaenz van Waveren en zijn vrouw Joffer Beatrijs van Eck⁷ verklaren dat geld van Jan Willemz die Snijer, wonende te Breukelen in de Kerkstraat, ontvangen te hebben.

Op 31 juni 1588 deed laatstgenoemde er weer afstand van en kreeg Jacob Janss dit leengoed, dat hij behield tot 11 maart 1594, toen hij er van afzag ten gunste van Herman Janss van Nuys, leidekker. Ook die behield de leenovereenkomst maar kort; op 19 januari 1596 ging deze over op Jan Jacobss Brouwer.⁸ Toen deze Jan de overeenkomst opzegde werd op 6 mei 1615 Cornelis Gerritss in het leenregister ingeschreven. Op 20 april 1622 maakte hij

Afb. 1. Het westelijkste deel van de bebouwing aan de noordzijde van de Kerkstraat omstreeks 1465. Circa 15 jaar eerder stonden deze vier panden er ook al; het oostelijkste huis was toen van Gerrit Jansz (zie Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jrg. 9, nr. 1, blz. 30 voor het aansluitende gedeelte), maar de namen van de bezitters van de middelste twee in 1450 zijn onbekend.

zijn testament. Maar omdat de administratie hier weer een hiaat lijkt te vertonen, is niet duidelijk of dat testament al spoedig tot uitvoering kwam.³

Het was vervolgens Jan Jansen Slebis die zich, op 14 november 1637, als gerechtigd leenman liet noteren, maar hij deed dat in zijn hoedanigheid van echtgenoot van Margrietje Jans, die eerder getrouwd was geweest met Antonis van Osch, welke was overleden. Uit de manier waarop de notitie is geformuleerd, krijg ik de indruk dat tevoren Marietje samen met haar eerste man op die plek had gewoond. Met haar nieuwe partner deed ze dat in ieder geval niet, want op diezelfde 14 november 1637 werd de leenovereenkomst ook opgezegd en vervolgens toegekend aan Wijnault Peterssen Messemaker.³

Wijnault verdiende met het maken van messen blijkbaar slechts een karige boterham, want hij ging zijn huis in de loop der jaren steeds zwaarder met hypotheken belasten. De eerste, groot 200 gulden, sloot hij al op 8 mei 1638 af met Jan van IJsendoorn; de tweede, ter grootte van 100 gulden, volgde op 8 november 1651 en werd hem verschaft door Geurt van IJsendoorn; de derde hypotheek, tot een zelfde bedrag als de tweede, kwam op 3 mei 1656 van Neeltien Jans, weduwe van Hendrik Aertss. Neeltje droeg deze vordering op 6 januari 1659 over aan Dr. Quirijn van Weede. In 1671, of kort daarvoor, overleed Wijnault Peterss. Zijn huis werd daarop verkocht aan Grietie Wijnen en haar man Abraham More, die op 19 juli 1671 als nieuwe begunstigden met dit grondleen in de leenregisters van Nijenrode werden ingeschreven. Op 22 juli 1671 werden de hypotheken van Wijnault afgelost en kregen de nieuwe huiseigenaren er op hun beurt een van Jan Synranss, tot een bedrag van 500 gulden, welke formeel aan de man, dus aan Abraham werd verschaft.³ Man en vrouw waren voor de wet geen gelijken.

De hofstede van Heinric Odulfsz

Het oudste dat er over de volgende hofstede te lezen valt, dateert van "des Manendages na Sinte Lamberts dach" (maandag 19 september) 1463. Toen gaf Ghijsbert III van Nijenrode, in het bijzijn van de getuigen Willem Jansz van Loenresloot⁹ en Krooc Aelbertsz deze hofstede in leen aan Heinric Odulfsz. De ligging werd omschreven als: tussen de Kerkstraat en de hofstede van het vicariaat van Ruwiel, met aan de oostzijde Adriaen Jansz en wes-

telijk Willam Jansz. Er werd toen tevens een recht van lijftocht (= vruchtgebruik) inzake het huis vastgelegd op naam van Alijt, de vrouw van Heinrich.¹⁰

Lange tijd zijn er geen berichten over deze hofstede; het huis dat er op stond werd op een gegeven moment afgebroken. Dat doet vermoeden dat het huis in 1463 al niet meer zo nieuw was.

In het begin van de 17de eeuw echter stond er opnieuw een huis op deze hofstede. We lezen in een akte van 1 mei 1623 over: "Een hofstede daar eertijds een huys opgestaan heeft ende nu de huysinge van Gijsbert Wijngaerts van Zijl op getimmert is, tot Breukelen in de Kerkstraat, strekkende van de Kerkstraat tot aan den Ruwielschen akker toe, daar oostwaarts Wijnold Peters messemaker, en westwaarts Johan van den Bongaert naast gehuyst en geërft sijn."¹¹

De zinsnede dat er "de huysinge van Gijsbert Wijngaerts van Zijl op getimmert is" doet vermoeden dat toentertijd in de dorpskern nog van hout gebouwd werd. Helemaal zeker is dat niet, want over een stenen huis werd soms ook geschreven dat het getimmerd werd. Waarschijnlijk is men pas na het Rampjaar 1672-1673 in het dorp op grotere schaal met steen gaan bouwen. Vele eeuwen lang domineerde de houtbouw. Ondanks de daaraan verbonden risico's schijnt in Breukelen, in tegenstelling tot verscheidene plaatsen in de wijdere omgeving, nooit een grote dorpsbrand plaatsgevonden te hebben.

In de akte van 1 mei 1623 lezen we verder: "Dit perceel heeft heer Bernard van den Bongard heer van Nijenrode, mit consent van Jan van den Bongaert als vader en voogt van Floris van den Bongaert, als possesseur der vicarye ofte capellanie, behoorende aan den huysen Nijenrode, in eenen eeuwigen onversuymlijken ende onlosbaren erfpacht uytgeslagen aan Gijsbert Wijngaerts van Zijl, onder conditie als boven, op den 1 Mey des jaars 1623".¹¹ Het stuk land was dus geen gewone erfpachtgrond meer, maar had een speciale functie gekregen. Het geld dat het opleverde moest worden gebruikt voor het levensonderhoud van een door het huis Nijenrode aan de kerk van Breukelen toegevoegde kapelaan, die ook wel als huisgeestelijke van Nijenrode dienst zal hebben gedaan. Als begunstiger van de kerk stond de jeugdige Floris Jansz van den Bongard te boek, maar het ziet er naar uit dat zijn oom en zijn ouders gezamenlijk deze goedgeefsheid al helemaal voor hem geregeld hadden.

De eeuwigheid, waarvoor de in 1623 toegekende erfpacht gold, duurde slechts kort. Want op 5 mei 1640 kwam Mr. Hendrik Meynards Vermolen, chirurgijn te Breukelen, in het bezit van die erfpacht, welke hij toen overnam van Sweer Jacobss (dus al niet meer rechtstreeks van Gijsbert van Zijl).¹¹

Gijsbert van Zijl had slechts één hofstede grond in erfpacht, maar had daar blijkbaar twee huizen op gebouwd.

Eén daarvan verkocht hij reeds in 1616. In een verkoopakte, gedateerd 21 maart 1616, staat dat Ghijsbert Wygertss van Zijl en zijn vrouw Sophya Cornelisdochter toen aan Jan Janss van Buesecum, bakker, een huis transporteerden dat gelegen was in Breukelen aan de Kerkstraat, strekkende van de straat tot de Ruwielse akker, grenzende oost aan bezit van de genoemde Van Zijl en west aan bezit van de jonge Hermen Joostenss.¹² Op diezelfde datum gaf Jan Janss van Buesecum, bakker te Breukelen, ook een schuldbekentenis af aan Ghijsbert van Zijl, wonende te Breukelen, voor een bedrag van 400 Carolusguldens, wegens de verkoop van het hiervoor genoemde huis.¹² Deze schuld werd, volgens een toegevoegde notitie, op 25 juni 1618 afgelost. Op 2 mei 1616 verkochten Jan Janss van Buesecum en zijn vrouw Marichgen Cornelisdr het huis al weer, en wel aan Cornelis Anthonyss Brey,¹³ die brouwer van beroep was. Ook toen werd Ghysbert Wygertss van Zijl als buurman aan de oostzijde genoemd. Gelet op de gelijkkluidende patronymica van hun vrouwen, is het niet onmogelijk dat Gijsbert van Zijl en Jan van Beusecom aangetrouwde zwagers van elkaar waren. Brey verkocht op zijn beurt het huis reeds op 7 mei 1617 weer door¹⁴ aan Jacob Joostenss.¹⁵ Bij die gelegenheid werden nog steeds Van Zijl (oost) en de jonge Hermen Joostensz (west) als burenen genoemd.

De hofstede van Willem Jansz en het huis van Beerntken Vrancken

Uit het voorafgaande weten we inmiddels dat in 1463 het stuk land ten westen van de hofstede van Heinric Odulfsz in handen was van Willam Jansz (Afbeelding 1). Mogelijk was hij dezelfde als de Willam Jansz van Loenresloot die op 19 september 1463 getuige was bij het afsluiten van de grondleenovereenkomst tussen Gijsbert van Nijenrode en Heinric Odulfsz. Het kwam regelmatig voor dat een buurman als getuige optrad bij het regelen van een grondtransactie. En als inderdaad een Van Loenersloot⁹ daar woonde, dan onderstreept dat nog eens dat de noordkant van de Kerkstraat aanvankelijk een "deftige" woonbuurt was, waarin pas in de loop van de 16de eeuw ook "meer gewone" mensen een plekje vonden.

In een akte van 5 februari 1534 werd een huis van Beerntken Vrancken als belendend perceel genoemd (zie ook Afbeelding 2).¹⁶ Op "Sint Matheus dach" (21 september) 1543 verkocht de weduwe van Niesken Govertsz ("zaligen Niesken Govertz weduwe"), in het bijzijn van haar 25-jarige oudste zoon Bruen Govertz,¹⁷ een erf te Breukelen in de Kerkstraat, grenzende aan de Ruwielsakker. Zij was in het bezit gekomen van dat stuk grond na het overlijden van haar moeder Berntken Vranckz.¹⁸

Uit dit laatste gegeven blijkt dat dat het perceel grond waarop het huis van Berendje Franken (zoals wij haar tegenwoordig vermoedelijk zouden noemen) stond niet onder het hofstelsel viel, maar eigen vrij bezit was. Vandaar dat we het in de leenregisters van Nijenrode tevergeefs zoeken.

Dit stuk grond was waarschijnlijk hetzelfde als waarop in 1616 en 1617 de jonge Hermen Joostensz woonde. In 1623 waren grond en huis in het bezit van Johan van den Bongard.¹¹

De hofstede van Willem Otten

Wanneer we thans onze aandacht verleggen naar het volgende stuk grond in het rijtje (zie Afbeelding 2), dan vinden we daar een huis dat vermoedelijk een stuk later gebouwd werd dan het vorige.

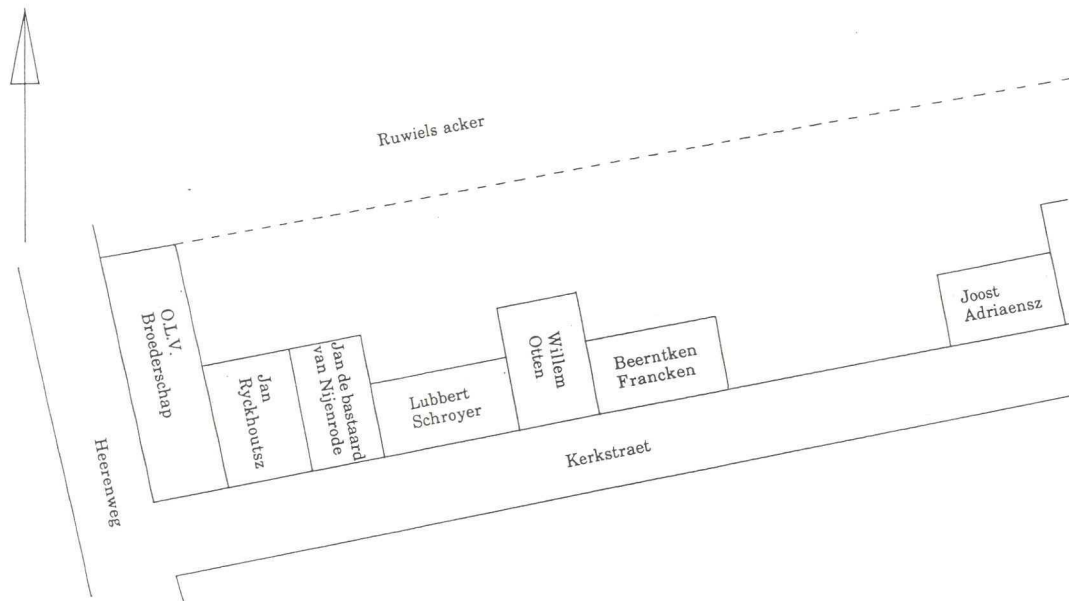
Op 5 februari 1534 gaf Willem Torck, heer van Nijenrode, deze hofstede in erfpacht aan Wilhem Otten.

De hofstede lag, blijkens de akte uit 1534, aan de Kerkstraat in Breukelen en liep van die straat tot achter aan de hennepakker van het vicariaat van Ruwiel, met als buur aan de oostzijde het huis van Beerntken Vrancken en aan de westzijde land van Lubbert Schroyer.¹⁶ In een ander document werd deze transactie nogmaals vastgelegd.¹⁹ Er werd daar gesproken van een hofstede begrensd door de Kerkstraat (noord), Berntgen Vrancken (oost), "eenen hennepacker toebehoerende de vrouwe van Ruwiel" (noord) en "Lubbert Schroyer met sijn medewerckers" (west).

Op 9 januari 1565 kwam de erfpacht van dit perceel grond aan Cornelis Jansen Schol, "cuyper", die op 15 september 1570 werd opgevolgd door Symon Hen[d]rickss. Nadat de weduwe van Symon Hendrickss afstand had gedaan van haar aanspraken, werd op 3 maart 1580 Anthonis Hendricksen erfpachter. Ruim drie jaar later zegde hij de overeenkomst al weer op en op 28 mei 1583 werd een erfpachtovereenkomst gesloten met Cornelis Jansz Molenaer.²⁰ Toen deze Cornelis weer vertrok, had hij er meer dan 28 jaar gewoond; Henrick Laurens nam toen, op 22 november 1611, de erfpacht over. Laatstgenoemde verkreeg op 22 mei 1612 een hypotheek van 400 gulden op dit goed. Op 25 juni 1617 werd Adriaen Gerretsen Spijcker erfpachter van deze kavel, op 20 juni 1628 opgevolgd door de schout Jacob Janss Brouwer.¹⁹

De hofstede van Lubbert Schroyer

Over het aangrenzende stuk land dat, blijkens het voorafgaande, in 1534 en daarna in gebruik was bij Lubbert Schroyer en zijn medewerkers weet ik weinig mee te delen. Het was blijkbaar eigen bezit, want het Leenhof van Nijenrode had er niets over te zeggen.

Afb. 2. Het westelijkste deel van de bebouwing aan de noordzijde van de Kerkstraat omstreeks 1537 (zie Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jrg. 9, nr. 1, blz. 31 voor het aansluitende oostelijke gedeelte).

Het huis van Jan de bastaard van Nijenrode

In leenovereenkomsten uit 1510,²¹ 1540²² en 1543²³ wordt, als belendend perceel, een huis van Jan de bastaard van Nijenrode genoemd. In het begin van de 16de eeuw gingen verschillende personen onder de naam Jan de bastaard van Nijenrode door het leven. De in Breukelen wonende Jan was - naar ik vooralsnog aanneem - een kleinzoon van Gijsbrecht III van Nijenrode en zoon van de door deze Gijsbrecht van Nijenrode erkende buitenechtelijke zoon Henrick de bastaard van Nijenrode.²⁴

Jan de bastaard is waarschijnlijk kort na 1500 gehuwd; omstreeks die tijd zou ook zijn huis kunnen zijn gebouwd. Hij overleed vermoedelijk reeds omstreeks 1510, waarop Henrick de bastaard het levensonderhoud van zijn minderjarige kleinkind Lijsbeth Jansdochter veilig stelde.²⁴ Het is dus opmerkelijk dat nog tot lang na de dood van Jan de bastaard zijn vroegere huis met zijn naam aangeduid bleef worden (maar deze gang van zaken was ook weer niet uniek; in de leenregisters van Nijenrode komen nog enkele vergelijkbare gevallen voor). Het was mogelijk een huis dat zich door een voornamer karakter onderscheidde van de andere woonhuizen aan de Kerkstraat.

De hofstede van Rijkhout Henrickz

Willem Turck en zijn vrouw Joffr. Joest (= Joost = Josina) van Nijenrode gaven op "Sinte Victors avont" (9 oktober) 1510 een hofstede aan de Kerkstraat in erfpacht aan Rijkout Henrickz,²⁵ waar de pachter toen reeds op woonde. Deze hofstede werd begrensd door de Kerkstraat (zuid), het huis van Jan de bastaard van Nijenrode (boven = oost), het huis toebehorende aan de kerk van Breukelen (= de Ruwielsakker) (noord) en het huis van de Onze Lieve Vrouwe Broederschap (beneden = west).²¹

Na het overlijden van Rijkout (of Rijck) bleef zijn weduwe er wonen. In een akte van 13 augustus 1523 over een perceel aan de Heerenweg (thans Straatweg) wordt "Swaen Rijcken weduwe" (Zwaantje de weduwe van Rijck) genoemd als bewoonster van het huis ten oosten van het pand van het O.L. Vrouw-altaar en gilde.²⁶

In de loop der jaren ging het huis over in handen van hun zoon Jan Rijcoutsz (of Rycoltz of Rijcksen of Rijkhoutsz)²⁵ Henrickse die er aanvankelijk bleef wonen. Dat blijkt uit een akte die op 3 mei 1540 door Willem Torck werd opgemaakt, onder getuige van Jan Lubbertss en Willem Ottess. Bij die gelegenheid werd Ghisbert Hanryckss beleend met de hofstede tussen het huis van Jan de bastaard en dat van de Onze Lieve Vrouwe Broederschap.²² Meegedeeld werd dat toentertijd Jan Rycolt Hanrickss op die hofstede woonde, maar dat deze besloten had van verdere aanspraken af te zien.

Er was hier blijkbaar al het een en ander aan voorafgegaan, wat doet vermoeden dat de eigendomsoverdracht niet erg spontaan is verlopen. In een protocol, gedateerd 9 april 1540, is een getuigenverklaring opgenomen waarin Gisbert Janz Snider en Jan Willemz aan de schout Gisbert Heinrickz meedelen dat Jan Rijcksen hem een erfpachtsbrief zal geven, rentende 18 stuivers en 2 hoenders, van een huis en hofstede staande in de Kerkstraat te Breukelen.²⁷ Als een voornemen tot het afstaan van een erfpacht via een getuigenverhoor moet worden bevestigd is er meestal wel iets aan de hand. De als tweede genoemde getuige, Jan Willemsz, woonde verderop naar het oosten in de Kerkstraat (op wat in dit artikel heet "de hofstede van Gerrit Jansz"). Gijsbert Jansz de kleermaker was vermoedelijk een inwonende zoon van Jan Willemsz.

De nieuwe eigenaar, Gijsbert Henricksz, was mogelijk een broer van de eerder genoemde Rijkhout Henricksz en in dat geval in 1540 dus al een man op leeftijd. Hij behield het bezit ook maar kort. Op "Donredach na Pinxteren dach" (1 juni) 1542 droeg Gisbert Heynrickz, schout, officieel de eigendom van zijn huis in Breukelen aan de Kerkstraat over aan Willem Claesz, die eveneens als schout werd aangeduid.²⁸ Bij die gelegenheid beloofde de verkoper, Gisbert Heinrickz, een schadevergoeding aan Willem Claesz te zullen betalen, ten bedrage van 6 Carolusguldens, "vant opbreken van de thuen", dus wegens het opbreken (vermoedelijk verwijderen) van "de tuin". Daarbij moeten we niet denken aan wat wij tegenwoordig onder een tuin verstaan, namelijk een afgezet stuk grond waarop allerlei gewassen worden verbouwd. Oorspronkelijk werd het woord "tuin" gebruikt om een afrastering aan te duiden. In de loop van de eeuwen daarna veranderde de betekenis van tuin van "afrastering" naar "de grond binnen een afrastering". Het lijkt er dus op dat bij het huis van Gijsbert een bijzonder hek stond, dat hij graag wilde meenemen toen hij ging verhuizen.

Het duurde bijna anderhalf jaar voordat de erfpachtregeling werd aangepast aan de nieuwe eigendomssituatie. Pas op 18 december 1543 gaf Willem Torck de desbetreffende hofstede in erfpacht aan Willem Claess, onder vermelding dat Gijsbert Henrickss van zijn aanspraken had afgezien. De begrenzing werd nog op dezelfde wijze omschreven als in 1510 en 1540 was gebeurd. De pachtsom werd bepaald op een gouden Rodolfusgulden en twee prachthoenders per jaar.²³

In de kantlijn van de akte van 18 december 1543 werd later aangetekend: "Dyt is gemacht tot eyghenlick goet", ofwel: dit is omgezet in een eigen goed. De hofstede werd dus onttrokken aan wat er toen nog over was van het oude hofstelsel, waarin de eigendom van de grond toeviel aan de heer. Het perceel werd direct eigen bezit van de gebruiker, en daarmee verdween het administratief uit de leenregisters van Nijenrode.

Bij het lezen van de akten die betrekking hebben op de hofstede van achtereenvolgens Rijkhout Henricksz en Gijsbert Henricksz dringt de gedachte zich op dat zij mogelijk eveneens tot de bastaardfamilie van de Van Nijenrodes behoorden. Misschien waren zij, evenals Jan Henricksz, zonen van Henrick de bastaard van Nijenrode (zoon van Gijsbrecht III). Er zijn echter ook andere mogelijkheden. Zo was een nicht en tijdgenote van Gijsbrecht III, Gerarda van Nijenrode (bastaarddochter van Splinter van Nijenrode, heer van Bolestein), getrouwd met *Rijcout* van Derthesen (Darthuizen).

Hoe een familiebetrekking ook lag, het zou wel een verklaring kunnen bieden voor het feit dat Gijsbert er bij zijn vertrek zo op gebrand was het hekwerk mee te nemen; daarin zou

zijn familiewapen, waarin zijn verwantschap aan het huis van Nijenrode tot uitdrukking kwam, wel eens verwerkt kunnen zijn geweest. En niemand anders dan een persoon die tot de desbetreffende familie behoorde mocht achter dat wapen wonen.

Beide panden, dat van Jan de bastaard en dat van Rijkhout, zijn vermoedelijk gebouwd op wat tevoren nog één (onbebouwde) kavel was, in het bezit van het huis van Nijenrode. Alleen Jan de bastaard van Nijenrode kreeg zijn stuk grond onmiddellijk in vrij bezit.

Het gebouw van de Onze Lieve Vrouwe Broederschap

Met het in de akten uit 1510, 1540 en 1543 als belendend perceel aangeduide huis van de Onze Lieve Vrouwe Broederschap zijn we aangekomen bij het laatste pand aan de noordzijde van de Kerkstraat, gelegen op de hoek met de Vechtdijk of Herenweg (thans Straatweg). Het was het grootste gebouw dat er in de Middeleeuwen aan de Kerkstraat stond.²⁹ Het pand was bezit van een nauw bij de kerk betrokken vereniging en de erbij behorende grond was om die reden als gebruikelijk aan het leenstelsel onttrokken. Daardoor kwam dat perceel niet als zodanig in de Nijenroodse leenregisters voor.

De Onze Lieve Vrouwe Broederschap (ook wel het Onze Lieve Vrouwe Gilde genoemd) was in hoofdzaak een religieuze vereniging, in het bijzonder een bid-vereniging, hoewel zij zich ook inliet met maatschappelijke hulpverlening.

Van dit laatste getuigde onder meer de (in het vorige artikel over de Kerkstraat² aangehaalde) lening die de Broederschap op 6 februari 1572 verschafte aan de schoenmaker Seger Hubertsz.³⁰ In een wat ouder document werd vastgelegd dat op 29 augustus 1541 ene Heinrick Taes nog 20 gulden schuldig was van een hem door de O.L. Vrouwe Broederschap verstrekte hypothecaire lening.³¹ Vermoedelijk moest men wel lid van de broederschap zijn om voor dergelijke hulp in aanmerking te komen; zo niet, dan was men veeleer aangewezen op de (armen)zorg van de Heilige Geest meesters.

Het tijdstip van ontstaan van dit genootschap heb ik tot dusver niet kunnen vaststellen, maar dat zal waarschijnlijk in de 14de eeuw gelegen hebben. Vóór 1400 beschikte de broederschap al over een eigen gebouw.

Mariabroederschappen bestonden in de Late Middeleeuwen en in het begin van de Nieuwe Tijd in heel veel Nederlandse steden en dorpen. Van Kockengen weten we zeker dat ook daar een Onze Lieve Vrouwe Broederschap bestond. De parochie Nieuwer Ter Aa schijnt vóór de Reformatie slechts één broederschap te hebben gehad,³² waarover concrete details mij tot dusver onbekend zijn; waarschijnlijk was ook die een O.L.V. Broederschap. In de stad Utrecht kende elke parochiekerk een Maria- of Onze Lieve Vrouwe Broederschap.³³ De moeder Gods werd beschouwd als de eerste bemiddelaarster onder de heiligen en haar grote populariteit was niet verwonderlijk. Gedurende de Late Middeleeuwen nam de belangstelling voor het lijden van Christus en in het verlengde daarvan het lijden van Maria toe. De 14de en 15de eeuw lieten bovendien een toenemende vroomheid onder het gewone volk zien. Er was sprake van een zekere emancipatie onder de leken-gelovigen.

Sommige van de oudste O.L.V. Broederschappen waren in oorsprong een vereniging van clerici, die pas in een later stadium ook leken toelieten. Andere werden van het begin af aan door leken gedomineerd. De Onze Lieve Vrouwe Broederschap van Breukelen behoorde vrijwel zeker tot die laatste categorie.

De Onze Lieve Vrouwe Broederschap was ongetwijfeld de grootste religieuze vereniging in de Middeleeuwse parochie Breukelen. Ze was echter niet de enige. Denk bijvoorbeeld aan de St. Anna Broederschap, waarover eerder in dit tijdschrift is geschreven.³⁴

Veel van de maatschappelijke taken, die thans door een wereldlijke overheid worden behartigd, behoorden in de Middeleeuwen tot het domein van de kerk.³⁵ Daaronder vielen in het bijzonder de ziekenverpleging, de armenzorg, de zorg voor mensen die geheel alleen kwamen te staan, en het onderwijs. In de uitvoering van die taken speelden broederschappen een belangrijke rol. Een zeer groot deel van de bevolking was er lid van en aanvaardde de daarmee samenhangende verplichtingen, zoals het bijwonen van bepaalde missen,

het deelnemen aan een processie op een bijzondere feestdag, de bereidheid tot het brengen van materiële offers en dienstvaardigheid.

Hoe kon er, bij de brede populariteit waarin het Lieve-Vrouwegilde zich mocht koesteren, ruimte zijn voor een vruchtbaar bestaan van een aantal religieuze verenigingen naast elkaar in een toch niet zo grote parochie als de Breukelse? Het kan niet anders of het lidmaatschap van de Mariabroederschap was niet 'exclusief' in de zin dat het een lidmaatschap van een of meer andere broederschappen uitsloot.

De Onze Lieve Vrouwe Broederschap stond in haar bloeitijd open voor mensen van alle rangen en standen en voor mannen zowel als vrouwen (gehuwde en ongehuwde). Ieder had persoonlijke en familiale belangen bij het lidmaatschap.

De liturgische activiteiten van de Breukelse Onze Lieve Vrouwe Broederschap omvatten een regelmatige mis ter ere van de patrones. Elk jaar op 24 juni hield de broederschap tevens een ommeegang, waarbij (onder andere?) meermalen om de kerk heen werd gelopen. Op die datum werd de geboorte van Sint Jan Baptist, de Heilige Johannes de Doper, gevierd die in de Middeleeuwen een van de meest vereerde heiligen was.³⁶ Waarom de Onze Lieve Vrouwe Broederschap voor haar processie die vaste dag had gekozen is niet duidelijk; mogelijk hing deze festiviteit samen met een vroeger heidens midzomerfeest, dat op die manier gekerstend was.

Verder verzorgde de Broederschap uitvaartdiensten voor overleden broeders en zusters. Vermoedelijk hield de Broederschap ook een "dootboek" bij waarin de namen van de gestorven leden werden genoteerd. Dat zou er dan weer op kunnen duiden dat er - net als bij veel O.L.V. Broederschappen elders het geval was - jaarlijks een plechtige herdenkingsdienst werd gehouden waarin om de voorspraak van de Heilige Maagd voor het zieleheil van deze overledenen werd gebeden.

De Middeleeuwse mens had veel aandacht voor de vraag hoe het hem of haar na de dood zou vergaan. Men ging er algemeen van uit dat er een leven na de dood is en maakte zich zorgen om het lot dat haar of hem te wachten stond. Die zorg was van grote invloed op het gedrag van de mens in het aardse leven. Daarin was de relatie van de mens tot God van wezenlijk belang. Deze relatie werd weer sterk mee bepaald door het gedrag van de mens ten opzichte van de medemens. Bijgevolg was er een onlosmakelijke samenhang en wisselwerking tussen maatschappelijk gedrag en godsdienstige drijfveren.

Als in die tijd te doen gebruikelijk bestond de financiële basis onder de broederschap vooral uit inkomsten uit eigen grondbezit. De omvang van dat bezit valt moeilijk te achterhalen.

In akten van 6 augustus 1478 en 22 januari 1480 wordt geschreven over 3 morgen land in het Noordeinde van Portengen, welke in eigendom behoorden aan het Onze-Lieve-Vrouwelaltaar te Breukelen.³⁷ In een akte van 20 februari 1483, die eveneens over Portengen-Noordeinde gaat, wordt land van het "Vrouwelaltaar" in de kerk van Breukelen als beklendend perceel genoemd;³⁸ vermoedelijk betreft het deze zelfde 3 morgen.

Bisschop Frederik van Blankenheim bekrachtigde op 12 december 1412 de ruiling van beneficiën tussen Nicolaus Overcamp, rector van het altaar der Heilige Maagd Maria in de kerk van Broeclede, en Florencius de Zoelen, rector van het altaar van St. Bartholomeus Apostolus in de kerk van St. Petrus te Utrecht.³⁹ Er was dus toen al een "vrijwillige kavelruil" van kerkelanden, hetgeen kan duiden op een zekere ouderdom van de bezittende instellingen.

Het einde van de Breukelse O.L.V. Broederschap zal in de tweede helft van de 16de eeuw gekomen zijn, als gevolg van de Kerkelijke Reformatie.

Conclusies

Als we de gegevens overzien, die in dit en de vorige twee artikelen over de noordzijde van de Kerkstraat^{1, 2} zijn bijeengebracht, dan is duidelijk dat de verkaveling in ongeveer oost-west strekkende percelen van het gebied tussen Straatweg (toen Herenweg of 's-Herenwagenweg geheten) en Herenstraat (toen Klapstraat) van oudere datum is dan de ontwikkeling van de Kerk-

straat-noordzijde. Deze werd aangelegd binnen een al bestaande structuur.

Alle stukken grond die grensden aan de noordkant van de Kerkstraat hadden in de Late Middeleeuwen dezelfde betrekkelijk beperkte diepte en liepen aan tegen de zuidelijke begrenzing van de Ruwielsakker. In gevallen waarin een perceel aan de Kerkstraat een omvang van meer dan gemiddelde grootte had (bijvoorbeeld dat van het Regthuys-complex), kon het extra oppervlak alleen maar worden gevonden door een grotere lengte langs de Kerkstraat.

De Kerkstraat lag net buiten het oorspronkelijke Ronde Dorp, aan de noordzijde ervan. Het zou voor de hand hebben gelegen indien de eerste uitbreiding van een dorp met een centraal wegenkruis (Brugstraat, Dannestraat, Achterstraat, Herenstraat) zou zijn gerealiseerd door het verder verlengen van de bebouwde zones langs deze centrale wegen. Maar daar lagen barrières zoals de Vecht, de Danne, en de Vechtdijk met aan de overzijde daarvan de dorpskerk. Langs de Herenstraat waren in noordelijke richting nog wel enkele percelen voor bebouwing geschikt te maken, maar al snel naderde men daar de 13de-eeuwse villa met bijbehorend land. In die situatie resteerde dus planologisch nauwelijks een andere mogelijkheid dan het uitbreiden van de dorpsbebouwing via de aanleg van een straat evenwijdig aan de Achterstraat, meer naar het noorden.

De bebouwing aan het westelijke uiteinde, met het grote huis van de Onze Lieve Vrouwe Broederschap van Breukelen, waarvan de lange gevel aan de kant van de Herenweg (thans Straatweg) lag, was vermoedelijk reeds aanwezig toen de ontwikkeling van de Kerkstraat-noordzijde een aanvang nam. Het perceel met huis en herberg van het Regthuys had zo'n grote lengte in de oost-westrichting dat voor de ontsluiting daarvan de Kerkstraat onmisbaar was. Tussen deze beide gebouwen in stonden omstreeks 1440 vermoedelijk al vijf andere panden: die van Frederick Willemsz,² Cornelis Fredericksz² en Gerrit Jansz, het huis van de voorganger van Heinric Odulfsz en dat van de voorganger van Willem Jansz. Het voorlaatste van de zojuist genoemde huizen was in de loop van de 16de eeuw reeds uitgediend en werd toen afgebroken. Dat alles duidt er op dat de Kerkstraat daar toen al duidelijk een stuk geschiedenis achter de rug had. Het lijkt niet te gewaagd te veronderstellen dat de straat vóór 1400 tot stand gekomen zal zijn.

Toch is dat vrij laat in de Breukelse dorpsgeschiedenis. Blijkbaar hielden de grote veenontginningen en de daarop volgende verdere bewoningsverdichting ten plattelande het Ronde Dorp gedurende zeer lange tijd klein.

Daarna is er sprake geweest van een geleidelijke verdere bebouwing en opdeling van de percelen grond. In 1500 was het aantal panden aan de noordzijde van de Kerkstraat inmiddels gestegen van 8 (indien we huis en herberg van het Regthuys afzonderlijk meetellen) naar vermoedelijk 10; in 1537 stonden er 12 en omstreeks 1600 was er met 15 panden een nagenoeg aaneengesloten bebouwing.

Voorbeelden van opdeling waren de hofstede van het Regthuys-complex, het perceel ten oosten van de Onze Lieve Vrouwe Broederschap (waarop Jan de bastaard en Rijkhout Henricksz huizen lieten bouwen), en het land waarop ooit Heinric Odulfsz woonde (waar later Gijsbert Wygertsz van Zijl twee nieuwe huizen op liet zetten).

Verschillende percelen aan de Kerkstraat-noordzijde waren aantoonbaar reeds vóór 1474 leengrond van het huis Nijenrode. In 1474 sloten Gijsbrecht III van Nijenrode en Otto Hermansz van (den) Rijn een koopovereenkomst waarbij onder meer 20 hofsteden binnen het dorp Breukelen in het bezit van Nijenrode kwamen.²⁴ Er zijn geen aanwijzingen dat in die transactie ook hofsteden aan de Kerkstraat-noordzijde betrokken waren. Wel waren enkele percelen aldaar reeds vroeg, om uiteenlopende redenen, aan het leenstelsel onttrokken.

Ten noorden van de Kerkstraat-percelen langs liep de meermalen genoemde akker van Ruwiel. De Ruwielsakker vormde van oudsher van Herenstraat tot Straatweg één geheel. Hetzelfde zal voor de akker ten zuiden ervan gegolden hebben, voordat de Kerkstraat-bebouwing daarop werd gerealiseerd. De familie Van Nijenrode takte in de 13de eeuw af van de familie Van Ruwiel. Het is niet geheel en al uitgesloten dat de akker langs de Kerkstraat ooit ook aan de Van Ruwiels heeft toebehoord en bij de deling binnen dat adellijke geslacht aan de Nijenroodse tak werd toebedeeld. Een tweede mogelijkheid is dat die akker deel uitmaakte van de erfgoederen welke Margriete van Rijn, die in 1370 met Gijsbrecht II van Nijenrode trouwde, meebracht. Tot die erfenis behoorden immers ook een aantal hofsteden in Breukelen.⁴⁰ Aangezien veel grond noord van de Kerkstraat onder het oude leenstelsel bleek te vallen, lijkt deze tweede mogelijkheid vooralsnog het meest waarschijnlijk.

Alles duidt er dus op dat de Van Nijenrodes en hun verwanten reeds betrekkelijk vroegtijdig grond bezaten direct ten noorden van het oude Ronde Dorp van Breukelen. De ontwikkeling van de Kerkstraat zal onder hun verantwoordelijkheid hebben plaats gevonden, niet onder die van de heer in de villa tussen Klapstraat en Vecht. Over het stichtingsjaar van het gebouw van de Onze Lieve Vrouwe Broederschap bestaat onzekerheid; dat zou nog net tot stand gekomen kunnen zijn onder het beschermheerschap van de vronhoeve de Breukelerhof (= het huis De Poel).

Noten

- 1 A.A. Mantén, 1991. Het Regthuys van Breukelen in de eerste helft van de 16de eeuw. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 8, nr. 3, blz. 122 - 128.
- 2 A.A. Mantén, 1994. In Brokel, bij de Plaets en boven aen die Kerckstrate. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 9, nr. 1, blz. 27 - 36.
- 3 Rechterlijke Archieven (Rijksarchief te Utrecht), inv. nr. 2042. Repertorium op de leenregisters van Nijenrode over ca. 1523 - 1677, fol. 17.
- 4 In dit artikel zijn bij de bespreking van de diverse aktes de namen van de betrokken personen in de regel gespeld zoals ze ook in de desbetreffende akte staan. Ook daaruit blijken diverse onderlinge verschillen. In toegevoegde commentaren heb ik bepaalde spellingen van namen voor de duidelijkheid wat "genormaliseerd".
- 5 1 Rijnlandse roede = 12 Rijnlandse voet = 3,767 meter. 1 Stichtse roede = 3,756 meter.
- 6 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 747. Protocol van transporten enz. van Breukelen-Nijenrode, 1538 - 1546, I deel, nr. 7723.
- 7 Hier blijkt ineens dat deze mensen een achternaam hadden. In de leenregisters van Nijenrode is slechts sprake van Joost A(d)riaens en Jan Willems. Formeel hadden van oudsher tot in het begin van de 19de eeuw alleen de gegeven naam en het patronymicum een algemeen erkende betekenis. In veel officiële stukken vindt men daardoor alleen die beide vermeld en werd een eventuele familienaam achterwege gelaten. Vooral in genealogisch onderzoek kan dat problemen opleveren.
- 8 Wat Herman Jansz van Nuys in deze paar jaren (1594 tot begin 1596) met het huis deed is onduidelijk. Van 1591 tot 1628 had hij ook het pand ten oosten van dit huis in bezit (Mantén, 1994, blz. 33), en daar woonde hij vrijwel zeker. Had hij plannen met het naburige, van Jacob Jansz overgenomen huis, die toch niet zijn doorgegaan? Of was Jacob Jansz een broer van hem, van wie hij het huis erfde, en duurde het enige tijd voordat deze erfeniszaak geheel was afgewikkeld? Of was het huis een handelsobject voor hem?
- 9 De familie Van Loenersloot nam toen al geruime tijd een belangrijke plaats in binnen Breukelen. Het geslacht Van Oudaen stamde af van het geslacht Van Loenersloot en noemde zich tot vroeg in de 15de eeuw nog Van Loenersloot van Oudaen. Omstreeks 1390 - 1396 had Splinter van Loenersloot Gunterstein enige tijd in leen, terwijl van ca. 1396 tot 1417 Elsabee van Loenersloot slotvrouw van Gunterstein was.
- 10 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 2041. Leenregister van het kasteel Nijenrode 1454 - 1475, inventaris, blz. X.
- 11 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 2042. Repertorium op de leenregisters van Nijenrode over ca. 1523 - 1677, fol. 1 (Erfpachten).
- 12 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 747. Transportregister van Breukelen-Nijenrodesgerecht, 1616 - 1621, nr. 7885.
- 13 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 747. Transportregister van Breukelen-Nijenrodesgerecht, 1616 - 1621, nr. 7890.
- 14 In de akte van 7 mei 1617 werd Marichgen Cornelisdr genoemd als de vrouw van Cornelis Anthoniss Brey, terwijl ze op 2 mei 1616 nog als echtgenote van Jan Janss van Buesecum was vermeld. Het kan niet anders of de akte van 7 mei 1617 bevat hier een fout. Toen deze akte werd gemaakt zal die van 2 mei 1616 als voorbeeld hebben gediend en de schrijver nam abusievelijk de vrouwsnaam

- uit de oude akte over in plaats van daar een andere naam in te vullen.
- 15 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 747. Transportregister van Breukelen-Nijenrodesgerecht, 1616 - 1621, nr. 7901.
 - 16 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 2041. Leenregister van kasteel Nijenrode, deel VI (1523 - 1538), fol. VII, Buten Utrecht, Convent van Santtrosen.
 - 17 Hieruit blijkt dat een patronymicum (oorspronkelijk een verwijzing naar de naam van de vader) toen soms al gebruikt werd als een soort familienaam. Naar de oude traditie zou Bruin de zoon van Niesken Govertsz met de naam van Bruin Nieskens aangeduid moeten worden, niet als Bruin Govertsz.
Met de vermelding van de leeftijd van Bruin krijgen we tevens een indicatie in welke periode we zijn grootmoeder kunnen plaatsen. Ze werd waarschijnlijk geboren in de tijd waarin Willem Jansz in haar (latere) huis woonde. Tussen hem en haar zal dus nog wel van een of meer andere bewoners sprake zijn geweest. Als in 1534 Beerntke nog leefde, zal ze toen vermoedelijk een vrouw van tegen de zeventig zijn geweest.
 - 18 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 747. Protocol van transporten enz. van Breukelen-Nijenrode, 1538 - 1546, I deel, nr. 7556.
 - 19 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 2042. Repertorium op de leenregisters van Nijenrode over ca. 1523 - 1677, fol. 7 (Erfpachten).
 - 20 Zie over hem en zijn familie ook: A.A. Mantén, 1990a. De directe omgeving van Nijenrode in de 16de en 17de eeuw. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 5, nr. 3, blz. 97 - 106, in het bijzonder blz. 98 en 102 - 103.
 - 21 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 2041. Leenregister van het kasteel Nijenrode, deel VI (1503 - 1523), fol. IX, Broeckel.
 - 22 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 2041. Leenregister van kasteel Nijenrode, deel VI (1523 - 1538), fol. XXXII, Maersen.
 - 23 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 2041. Leenregister van kasteel Nijenrode, deel VI (1523 - 1538), fol. XXXVI, Maersen.
 - 24 Zie A.A. Mantén, 1990b. De oostzijde van de Klapstraat (Herenstraat) omstreeks 1540 en in 1474. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 5, nr. 4, blz. 121 - 136.
 - 25 De naam Rijcouth, Rycolt of Rijck gaf blijkbaar ook de 16de-eeuwse schrijvers bij het aanhoren al problemen. Ik denk dat wij er de spelling Rijkhout voor zouden gebruiken.
 - 26 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 2041. Leenregister van kasteel Nijenrode, deel V (1503 - 1523), fol. XVI, Broeckel, erfpachtvereenkomst met Cornelis Jacopss Molenaer.
 - 27 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 747. Protocol van transporten enz. van Breukelen-Nijenrode, 1538 - 1546, I deel, nr. 7350.
 - 28 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 747. Protocol van transporten enz. van Breukelen-Nijenrode, 1538 - 1546, I deel, nr. 7617.
 - 29 Het verhoudingsgewijs grote grondoppervlak van wat eertijds het huis van de Onze Lieve Vrouwe Broederschap was, komt ook nog tot uitdrukking op de "Gront-Caerte van het Dorp van Breuckelen" van Bernard de Roij, uit 1681, hoewel het pand toen inmiddels al geruime tijd zijn oorspronkelijke functie verloren had.
 - 30 Mantén, 1994, blz. 32.
 - 31 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 747. Protocol van transporten enz. van Breukelen-Nijenrode, 1538 - 1546, koop van huis en hofstede door Gerrit Claesz van Heinrick Taes.
 - 32 C.G. Montijn, 1868. Geschiedenis der Hervorming in de Nederlanden. D.A. Thieme, Arnhem, 2de druk, deel 2, blz. 386. Dit boek mag echter op het punt van de Middeleeuwse religieuze broederschapen geen aanspraak maken op volledigheid. Uit Breukelen (blz. 380) wordt bijvoorbeeld geen enkele broederschap gemeld.
 - 33 J. Leguijt, 1994. Wanneer een broeder of suster sterft, soe selmen se halen myt dat cruus . . . Religieuze lekenbroederschapen in het 15e-eeuwse Utrecht. Jaarboek Oud-Utrecht, 1994, blz. 5 - 32.
 - 34 A.A. Mantén, 1993. Sint-Annaverering in en rond Breukelen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 8, nr. 2, blz. 57 - 66. Ook: Mantén, 1990b, blz. 127.
 - 35 A.H. Bredero, 1987. Christenheid en Christendom in de Middeleeuwen. Over de verhouding van godsdienst, kerk en samenleving. Kok Agora, Kampen, 2e herziene en vermeerderde druk, 380 blz., in het bijzonder blz. 276 - 278.
 - 36 In de 18de eeuw waren de Rooms-Katholieken in Breukelen volledig vergeten dat de Middeleeuwse dorpskerk een Pieterskerk was. In de toenmalige herinnering was ze vóór de Reformatie gewijd geweest aan St. Jan Baptist. Daarom maakten ze bij de herstelling van de Rooms-Katholieke statie - denkend dat een oude situatie werd hersteld - hun nieuwe kerk tot een St. Johannes de Doperkerk. Het lijkt aannemelijk dat dit misverstand veroorzaakt werd doordat lang na datum toch nog op enigerlei wijze herinneringen voortleefden aan de 24 juni processie van de O.L.V. Broederschap, waarbij ten onrechte werd verondersteld dat die ommevang met de identiteit van de oude kerk zelf te maken had.
 - 37 Rechterlijke Archieven, inv. nr. 2041. Leenregister van het huis Nijenrode, deel III (1477 - 1484), fol. 54 verso en fol. 55.
 - 38 Archief van het Kapittel van St. Pieter (Rijksarchief te Utrecht), inv. nr. 1099, fol. 54 verso.
 - 39 S. Muller Fz, Regesten van het Archief der Bisschoppen van Utrecht (722 - 1528), fol. 108 verso, reg. nr. 9.
 - 40 A.A. Mantén, 1992. De Middeleeuwse geslachten Van den Poel en Van Rijn en de hofstede De Poel te Breukelen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 7, nr. 1, blz. 43 - 59.

Breukelen tussen 1914 en 1940

Henk J. van Es
Griftenstein 19, 3621 XJ Breukelen

Dit artikel berust op de vertelavond die de Historische Kring Breukelen op 9 november 1994 in het Parochiehuis te Breukelen gehouden heeft. De vertellers op deze avond waren de dames H.J. de Jong, D.C. Leijte-Prins, I. Menke-Meijers en de heren J.Q. van Leusden en A. Prins, die allen tevoren door de gespreksleider en schrijver van dit artikel waren geïnterviewd. Vier van hen zijn tussen 1912 en 1922 in Breukelen geboren en daar opgegroeid. Mevrouw Menke vormt hierop een uitzondering, want zij is in 1905 te Breukeleveen geboren. Ze heeft echter vanaf haar 15de jaar bijna onafgebroken in Breukelen gewoond en kan daar boeiend over vertellen. Ook vijf andere geïnterviewden en enkele bezoekers van de vertelavond hebben het een en ander over de historie van Breukelen aangedragen, hetgeen eveneens zoveel mogelijk in dit artikel is verwerkt.

Door tijdgebrek zijn niet alle onderwerpen uit de voorgesprekken naar voren gekomen op de vertelavond. We hopen daarop op de vertelavond van 15 november 1995 terug te komen.

Het leven tijdens de Eerste Wereldoorlog

Door de mobilisatie van het Nederlandse leger in 1914 waren er veel dienstplichtige militairen naar de Vechtstreek gekomen. Ze werden in schoolgebouwen gelegerd of bij burgers ingekwartierd. Ze zouden er vier jaar blijven en brachten levendigheid in het dorp en in de gezinnen. De burgers waren immers gastvrij en de militairen kwamen bij voorkeur waar nog dochters thuis waren. Adriaan Prins vertelde dat de meisjes van opa Den Hertog in Nieuwersluis bijna allemaal verkering kregen met militairen die daar onder dienst lagen. Vader Prins had toen een bakkerij in Nieuwersluis en toen hij in 1916 moest opkomen bij de vestingartillerie, was dat in zijn woonplaats. Hij moest de kanonnen schilderen, die al enorm dik waren van de verf. Moeder was druk met de bakkerij en dan zei "oma" Voren die in het café ernaast woonde: "Breng Ditje maar hier hoor!". Zo heeft mevrouw Leyte een groot deel van haar eerste levensjaren in het café doorgebracht. Haar ouders noemden de oorlogsjaren in Nieuwersluis later nog vaak een heel plezierige tijd.

De vader van Jan van Leusden, die zich in 1913 als fietsenmaker in Breukelen had gevestigd, was ook in Nieuwersluis onder dienst. Na de dienst fietste hij om vijf uur naar Breukelen en ging daar nog rustig fietsen repareren. Als soldaat had hij zich maar één keer echt ingespannen. Dat was toen ze met handkracht een kanon op het bastion moesten trekken voor "een lamstraal van een sergeant die bevorderd wilde worden". De soldaten gunden hem geen promotie en voerden daarom de opdracht zo enthousiast uit, dat de vuurmond doorschoot en aan de andere kant van de wal van de helling af in de gracht plonsde.

De heer H. Quarles van Ufford wist uit overlevering, dat toen een officier zijn oudtantes Willink van Collen bevel gaf Gunterstein te verlaten om geëvacueerd te worden, tante Marie had gezegd: "Meneer, ik wijk niet, dan voor de macht van de bajonetten". En ze is op Gunterstein gebleven.

Grote indruk maakte de komst van Belgische vluchtelingen, die in de Tekenschool (Afbeelding 1) werden ondergebracht. Mevrouw L.W. van Beest-Blok herinnert zich, dat ze maar korte tijd bleven en dat zoveel Breukelse huisvrouwen een pannetje soep brachten, dat de vluchtelingen dit niet allemaal op konden. Grootvader Aerts (de latere schoenmaker) kwam toen ook

Afb. 1. De Tekenschool die aan de Straatweg stond, omstreeks 1910, op de plaats waar nu de RABO-bank aan de winkel van Lodder grenst. (Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

naar Nederland en is hier gebleven, om zich te onttrekken aan verdere dienst in het Belgische leger. Zijn naam staat echter niet bij de 91 vluchtelingen te Breukelen in de "Opgave van vluchtelingen per gemeente in de provincie Utrecht", want hij werd eerst opgevangen in een andere gemeente. Op 24 september 1914 kwamen in Breukelen vier vluchtelingen aan en op 11 oktober nog 87. In Ruwiel kwamen er 30. Ze vertrokken tussen 15 en 28 oktober, voor het merendeel terug naar België.

De oorlog duurde vier jaar en er ontstond voedselschaarste. De regering had een levensmiddelenverdeling ingesteld, maar niettemin was er honger en probeerde men voedsel clandestien te verhandelen. Om deze "zwarte handel" tegen te gaan, was er een vervoersverbod voor onbevoegden afgekondigd, dat streng werd gecontroleerd door de veldwachters. In Breukelen reed bij herhaling een vreemde lijkwagen over de Straatweg. Toen de veldwachter die aanhield en ter controle achter de kerk liet parkeren, bleek hij met aardappelen geladen te zijn.¹ Die moesten in Amsterdam veel geld opbrengen, want daar was er groot gebrek aan. Door stagnatie van de graanimport was het brood schaars en van slechte kwaliteit. Veel mensen aten daarom tweemaal per dag aardappelen. In Breukelen was dat geen probleem, want velen hadden een tuintje bij hun huis of een volkstuin elders en ook de boeren verbouwden aardappelen. Bij de boeren kocht men ook wel clandestien geslacht vlees, want de slagers kregen niet veel aangevoerd. Bij slager Smit (tot voor kort Oosterom) in de Herenstraat werden zo nu en dan gepekeld varkens afgeleverd voor de verkoop op de bon. De familie Smit heeft geen honger gehad, want vader was veel op pad om te smokkelen en te ruilen. Hij haalde bijvoorbeeld zeep bij familie in 's-Graveland die een wasserij had. Op de distributiebonnen was alleen maar een slechte kwaliteit kleizeep te koop. Mevrouw Passenier-Smit weet nog, dat ze aan de hand van

haar vader mee ging naar het distributiekantoor in de kegelbaan van Het State Wapen. Daar werden de bonkaarten uitgereikt en daar moesten de winkeliers de ontvangen bonnen inleveren om opnieuw te kunnen inkopen.

In die tijd heersten er ziekten als difteritis, polio en Spaanse griep. Mevrouw Passenier kreeg in lichte mate difteritis, maar haar zuster, mevrouw Groen-Smit werd in 1917 zo ernstig ziek, dat ze thuis op de keukentafel door dokter Adels is geopereerd. In 1919, toen ze zes jaar oud was, kreeg ze kinderverlamming in het gelaat, waarvoor ze in Utrecht bestraald moest worden. Haar vader huurde bij stalhouder Baas een glazen brik en reed iedere dag met zijn dochttertje naar Utrecht. De zoon van meester Janssen, het hoofd van de R.K. school, kreeg ook polio en hield er een verlamd been aan over. Aan de Spaanse griep zijn in 1918 in ons land heel veel mensen bezweken, onder andere de vader van Pim van Groen.

Het leven in Breukelen tussen 1920 en 1940

Huisvesting en huishouding

Omdat er in de 19de eeuw in het dorp Breukelen weinig bouwterrein voorhanden was, heeft men woningen gebouwd in de tuinen achter de bestaande huizen. Zo kwamen er drie stegen aan de noordkant van de Kerkstraat. Aan de Herenstraat ontstonden de Hazeslinger en nog enkele andere stegen. In de veel oudere Watersteeg, lopend van de Herenstraat naar de Vecht, werden echter oude woningen verbouwd tot stallen en pakhuizen.

Mevrouw Leyte vertelde dat in de steeg naast het huis van bakker Prins zeven huisjes stonden, die door de familie Willink van Collen aan de Diaconie van de Hervormde Gemeente geschonken waren. Als zoveel andere eenkamerwoningen in het dorp hadden ze achter de huisdeur een gangetje voor de zoldertrap. Verder was er niets, geen keuken, geen toilet. Aan het einde van de steeg stonden echter twee gemeenschappelijke buitentoiletten. Toen er in 1927 waterleiding kwam, kregen de bewoners één meter binnenleiding gratis. Omdat ze arm waren, kwam dus in elk huisje de waterkraan in het trapportaal. Er was geen afvoerput en daarom zette men een emmer onder de kraan om de vloer droog te houden. De mensen waren heel blij met de waterleiding, want tevoren moesten ze hun water halen bij de pomp aan de zuidkant van de Hervormde Kerk of op de Nieuwstraat.

Jan van Leusden kende nog de namen van de bewoners van de huizen in de Koekenbuurt. De huizen waren niet groter dan die achter de Kerkstraat en hadden eveneens het toilet buiten, achter in de steeg. Als er iemand naar toe moest, ging men samen en bleef de ander voor de deur op wacht staan, want alle bewoners van de steeg moesten er gebruik van maken. Adriaan Prins vertelde, dat veel mensen 's nachts niet naar het buitentoilet gingen, maar een "stilletje" gebruikten. Dat was een meubelstuk met een afsluitbare emmer of po.

De schoonmoeder van mevrouw Menke woonde ten zuiden van de kerk, waar nu rouwcentrum Van Dijk is. Haar man overleed toen hij 42 jaar was en zij bleef met zes kinderen achter. De kerkvoogden vonden dat ze moest verhuizen naar een diaconiehuis aan de westkant van de kerk, waar een grasveld bijhoorde en drooglijnen (zie Afbeelding 2). Daar kon zij als vrouw nog een deel van de kost verdienen. Geld voor een mangel (f 27) kreeg ze van freule van Themaat, die aan de Maliebaan in Utrecht woonde, en bij wie haar dochter diende.

Het huishouden vergde vroeger veel inspanning, vooral de grote was op maandag. Bij bakker Prins zette men die al op vrijdag in de soda. Op zaterdag werd de was in het sop gezet en op het fornuis in het washok gekookt. Op maandag werd die weer opgewarmd. Mevrouw Leyte stond als jong meisje een groot deel van de maandag achter het wasbord te boenen op de vuile kle-

Afb. 2. De diaconiehuizen achter de kerk van Breukelen, omstreeks 1910. (Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

dingstukken en lakens. Die werden aan de waslijn of bij de oven gedroogd. Soms werden ze naar de bleek achter de kerk bij vrouw Menke gebracht, die er geld voor kreeg. Een paar uur later moest je er weer heen om het wasgoed te keren en te begieten. Als de was niet naar de bleek ging, werd hij met chloor behandeld en met blauwsel gespoeld. Mevrouw Leyte stond iedere dinsdag te strijken: een heel karwei, vooral door het gesteven goed (bakkersjasjes, schorten en overhemden). Er lag ook een berg verstelgoed voor Sijtje Spee, de naaister. Die kwam al heel vroeg en bleef tot 's avonds zeven uur. Ze was heel handig en kon op zo'n dag net een jurk maken. Ze verdiende dan *f* 2 plus de kost. Mevrouw Leyte kreeg voor haar werk in huishouding en bakkerswinkel *f* 1 in de week en moest die in een spaardoosje doen. Vader Prins kwam wel eens controleren of ze er iets van had opgemaakt.

Volgens mevrouw De Jong was de huishoudelijke taak behoorlijk zwaar door het ontbreken van huishoudmachines. Er waren wel water- en vuurwinkels geweest, waar je warm water voor de was en kooltjes vuur voor de strijkijzers kon kopen. Dat was bij vrouw De Jager in de Brugstraat² en bij vrouw Smit in de Herenstraat.³ Moeder De Jong kreeg al in 1924 een wasmachine, die met handkracht bewogen werd. Na 100 slagen moest het sop schuimen. Het wasgoed werd in een houten mand met spijlen naar de gemeentestoeep in de Vecht of de Danne gebracht en daar gespoeld (zie Afbeelding 3). Het was heel helder water, want je kon tot op de bodem kijken.

Voordat ze naar school ging moest Riek de Jong altijd de "filtreer" bijvullen met water uit de dorpspomp. De vier dorpspompen hadden ook elk een filterinstallatie: een bak met zand en grind boven op de pomp, waar het water dat je oppompte door moest.⁴ Bij de pomp werden gezellige buurpraatjes gehouden en je kon er de dorpsnieuwttjes vernemen.

De familie De Jong had op zolder een reservoir voor het regenwater dat uit de dakgoot werd aangevoerd. De herenhuizen hadden kelders waar het

regenwater werd heengeleid en bewaard. Bij huize Noordwijk, Straatweg 49, is die nog achter het huis aanwezig. De dubbele waterkelder tussen Boom en Bosch en het Koetshuis is onlangs na een verzakking met zand gevuld (zie Afbeelding 4). De vader van P. Smit Jzn was van 1915 tot 1925 als tuinman op Boom en Bosch bij Jhr. D.C. Graswinckel in dienst. Hij moest iedere dag door middel van een handpomp op de leiding die uit de waterkelder via de keuken naar de zolder liep, het daar geplaatste waterreservoir bijvullen. Van dat reservoir liepen weer leidingen via de kolengeiser naar de badkamer.

Voedselbereiding en voeding

Eten koken deden de huisvrouwen op de kachel of op het fornuis, die met hout, turf of eierkolen gestookt werden. In de zomer kookte men meestal op petroleumtoestellen. Eens per jaar kwam er een groot schip met turf uit Drente. Het lag voor de loswal en overwinterde daar ook. De schipperskinderen bezochten dan de christelijke school in de Herenstraat, waar ook de kinderen van De Jong en van Prins heengingen.

De moeder van mevrouw Menke in Breukeleveen kookte nog boven de open haard. In de schouw hing een ketting met een ijzeren haak; daar werd een pot aan gehangen. Werden er pannekoeken gebakken, dan hing zij eerst een ijzer met een platform aan de haak en daar werd de koekepan in gezet. Toen mevrouw Menke in 1920 op Queekhoven kwam, was Aartje Dolman daar het eerste meisje en tevens de keukenprinses. In de keuken, die in het

Afb. 3. De gemeentestoep aan de Vecht. (Foto H. van Walderveen, 1994, in Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

Afb. 4. De in 1994 opgegraven waterkelder van Boom en Bosch. (Foto H. van Walderveen, 1994, in Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

souterrain onder de koepelkamer was, stond een "onwijs groot fornuis" van wel vier meter lang. Als de mensen van Takke dat kwamen schoonmaken en poetsen, waren ze wel een dag bezig. De oude smidsknecht Blommenstein uit de Dannestraat (nu Foto De Graaf) deed dat altijd.

Over het verschil tussen het eten bij moeder thuis en dat bij de familie Matthes zei mevrouw Menke: "Thuis hadden we een plak uitgebakken spek en daar aten ze biefstuk of reerug". Het personeel kreeg ook niet hetzelfde eten als de familie, want de dienstmeisjes aten 's middags warm, de familie 's avonds. Als de dienstmeisjes op Queekhoven stampot aten, kregen ze altijd een stuk worst en een stuk spek. Aartje Dolman zei dan: "Wat eet jij op, want dan geven we vader ook een stukje spek en een stukje worst mee, dan hebben ze thuis ook wat bij het eten". De vader van Aartje werkte namelijk ook op Queekhoven en at thuis bij zijn vrouw in de steeg van Buma (nu Grilk). De arbeiders verdienden toen zo weinig, dat zij doordeweeks geen vlees konden kopen.

Adriaan Prins vertelde dat de eenvoudige mensen alleen bruin brood aten. Als hij de jongens van Gaasbeek, die in de steeg van Epskamp (zijsteeg van de Kerkstraat naar het noorden) woonden, ging ophalen om naar school te gaan, stond moeder Gaasbeek vaak nog brood voor hen te snijden. Ze hield het ronde brood, een twaalfponder die groter was dan een etensbord, dan tegen haar borst. Alleen op zaterdag kocht men een wittebrood als luxe voor de zondag. Veel mensen kwamen daar zelfs niet aan toe, want er was veel armoede. Adriaan moest soms brood naar het gemeentehuis brengen voor de bedeling van gemeentewege. Daar stonden ook teilen met vlees en spek voor de armen die geen lid waren van een kerk. Wie dat wel was, moest ondersteuning gaan vragen bij de diakenen, die zitting hielden in de consistorie. Oude Gijs van Wijngaarden zei wel eens: "Dan moet je voor het Sanhedrin verschijnen". De diakenen kwamen bij bakker Prins wel bonnen brengen om gratis brood te bezorgen op de aangegeven adressen.

Bakker Prins had in zijn stal en wagenshuur achter de Pieterskerk vijf varkens waaraan hij het oude brood en het bakkerij-afval voerde. Eén ervan werd door Gijs van

Wijngaarden of slager Olie geslacht, de andere werden verkocht. Dat slachten gebeurde in de herfst in het washok bij de bakkerij. De mensen in de steeg hadden het varken natuurlijk horen gillen en kregen van vader Prins ieder een schaal vlees. Veel mensen hielden varkens, maar dat mocht alleen buiten de bebouwde kom. Bij mevrouw Menke thuis werden in het voorjaar twee biggen gekocht. Eén ervan werd in het najaar door slager Smit geslacht voor het gezin, de ander werd verkocht. De opbrengst was "voor de helling", want ieder jaar moest het schip geteerd worden waarmee vader Meijers de kost verdiende.

Hygiëne, zieken- en bejaardenzorg

De hygiëne in het dorp Breukelen was nog niet groot: voordat er riolering kwam, lagen er open goten langs de straten waarover hier en daar een plank was gelegd. De bewoners moesten de goten zelf schoonhouden en mochten het vuil niet naar de burens doorvegen. De privaten waren veelal boven de sloten en aan de Dannegracht gebouwd. Bij droogte en onvoldoende doorstroming stonken die hevig. De gemeenschappelijke privaten in de steegen hadden hun afvoer ook naar de dorpsloten die al of niet met een riool in de Vecht uitliepen.

De heer Van Groen vertelde, dat diverse huizen een eigen toilet hadden met een tonnetje, dat op vaste tijden werd verwisseld voor een lege. Dat gebeurde door de vuilnisman Tinus de Wit, die in 1923 werd opgevolgd door Gijs Verhaar. De volle ton moest door de huiskamer en de winkel heen naar de kar gedragen worden. Dat gebeurde pas na 10 uur 's avonds, want het gaf wel enige stankoverlast. Bij de familie De Jong zeiden ze dan: "Hup de ramen dicht, want het is weer feest". Toen Het Regthuys riolering kreeg, werden ook de belendende huizen aan de Nieuwstraat, die van de families Van Groen, Stam en Van Riet, daarop aangesloten.

Andere huizen, zoals dat van slijter en gemeentesecretaris H.A. van der Veen (nu Gall & Gall), hadden beerputten en die moesten zo nu en dan leeggeschept worden. Dat gebeurde 's avonds door de tuinders Van Sprang of Van Balen, die de mest op hun tuinderijen aan het Zandpad verwerkten. Zij schepten de beer in emmers en droegen die dan door de Watersteeg naar hun schuit die bij de waterstoep in de Vecht lag.

Met water uit de Vecht moest men erg voorzichtig zijn; het moest gefilterd en gekookt worden. Omstreeks 1920 is een meisje uit de Herenstraat dat op de dichtgevroren Vecht speelde en een stukje ijs in haar mond stak, aan typhus overleden. De drinkwaterleiding die in 1927 werd aangelegd, was van groot belang voor de volksgezondheid. Toch kon, doordat in de meeste huizen maar één waterkraan was, de persoonlijke hygiëne niet groot zijn. Adriaan Prins vertelde, dat de mensen hooguit eenmaal per week een bad namen in de wasteil. Dan pas trokken ze schoon ondergoed aan. Schoolkinderen hadden vaak hoofdluis en hoofdzeer. Sommigen hadden zoveel zweren, dat ze met een groot verband om hun hoofd liepen.

De gezondheidszorg berustte bij de huisartsen, een diacones en de zusters uit het klooster. Als men verpleeghulp van de diacones Doortje Semmeling nodig had, moest men die bij meneer Spruyt aanvragen. Hij was diaken in de Hervormde gemeente en woonde op Weltevreden in de Brugstraat. Jan van Leusden meldde, dat Doortje zo'n 20 jaar lang bij freule Huydecooper, een zuster van mevrouw Röell, aan het Zandpad heeft gewoond. Uit het klooster bij de R.K. kerk werd ook verpleeghulp geboden door de zusters, onder andere door zuster Petra.

Er was ook veel onderlinge hulp bij ziekte. Mevrouw Menke noemde als voorbeeld de dienstmeisjes van Queekhoven, die soep en versterkende middelen naar vrouw Van Elk brachten, wier man de parketvloeren en lambriseringen van de buitenplaats onderhield. De moeder van mevrouw Leyte bracht vaak eten bij een zieke vrouw die daar in de steeg woonde. Bejaarden werden zo lang mogelijk door hun kinderen verzorgd en als dat niet meer kon, gingen ze naar het "oudeliedenhuis" op Vecht en Dam. Dat tehuis werd met financiële steun van de dames Willink door de Hervormde diaconie beheerd. De vrouwen

en mannen woonden er streng gescheiden en hadden onderling vaak ruzie. Volgens Jan van Leusden werden de mensen toen al behoorlijk oud, vooral degenen die wat voorzichtig waren met drinkwater. Daarom liepen zoveel mannen om twaalf uur even naar het café om een borreltje te nemen.

Ondanks de hulp van bakkers en vroedvrouwen was de kindersterfte groot. Moeder De Jong had al vier maal een dood kind ter wereld gebracht; toen ging ze naar een professor in Utrecht, die ook koningin Wilhelmina behandelde, toen zij in verwachting was van prinses Juliana. In 1909 kregen beide vrouwen hun eerste kind.

Rangen en standen

Het standsverschil tussen verschillende bevolkingsgroepen was zichtbaar in de kleding. De vrouwen van de notabelen waren rijk gekleed, ze droegen japonnen, mantels en hoeden met voiles. De andere vrouwen droegen een jurk, meestal met een schort, een omslagdoek en een boerenmuts met wieken. De wat meer welgestelde burgervrouwen en de boerinnen droegen over de muts een kapothoed die met linten onder de kin werd vastgestrikt.

De dienstmeisjes van de notabelen droegen overdag een blauwe jurk, met een bont schort bij het ruwe werk beneden en met een wit schort bij het werk in de slaapkamers boven. Bij het tafeldienen en 's avonds droegen de dienstmeisjes een zwarte japon met witte kraag en manchetten en een klein wit schortje. Bij hun kostuum hoorde geen muts, maar een wit kapje.

De notabele heren droegen een zwart of grijs pak, een geklede jas, een hoge hoed of een bolhoed, en een paraplu of een wandelstok. Gewone burgers droegen op doordeweekse dagen hun werkplunje en een pet. Voor de zondag hadden de middenstanders een net pak en een hoed, een Garibaldi (zie Afbeelding 5) of een platte strohoed. De hoge hoed droeg men bij een begrafenis, maar de dominee en de kerkeradsleden gingen er ook mee naar de kerk. Werklieden droegen alleen op zondag een pak, een nette pet en schoenen. Volgens Jan van Leusden heeft Van Balen, bloemenkweker op het Zandpad, zijn leven lang met zijn trouwpak en één paar schoenen gedaan. Hij trok die alleen 's zondags naar de kerk aan en verder liep hij op klompen. Naar de veiling in Utrecht ging hij op pantoffels.

De heer J.N. de Jong vertelde me de volgende anekdote:

Op een dag zit de oude Dirk Gerwig op zijn bank voor de timmerwerkplaats in de Danestraat. De bejaarde schipper en wisseloper Jan Mur uit de Brugstraat voegt zich bij hem voor een praatje. Even later verschijnt de rijzige gestalte van burgemeester Thomassen à Thuessink van der Hoop van Slochteren. Hij gaat te voet van zijn woonhuis, Villa Nova aan het Zandpad, naar het in 1925 in gebruik genomen nieuwe gemeentehuis Boom en Bosch. Als hij in zijn geklede jas langs de bank van Gerwig komt, zijn de oude mannen al opgestaan, hebben hun pet gelicht en zeggen "Dag meneer de burgemeester". Daarna gaan ze weer zitten. Als de burgemeester buiten gehoorsafstand is, zegt Gerwig: "Daar heb ik nou nooit spijt van gehad, dat ik hem dat jassie gegeven heb, want hij loopt er nog best knappies bij".

De anekdote wijst op een behoorlijk standsverschil. Burgers, en voornamelijk de middenstanders die van de bewoners van de buitenplaatsen afhankelijk waren, stelden zich heel beleefd en zelfs onderdanig op tegenover de welgestelde inwoners. Mevrouw Leyte noemde als voorbeeld kruidenier Arie Griffioen uit de Kerkstraat. Als hij in de winkel een telefonische bestelling van een mevrouw kreeg, bijvoorbeeld mevrouw Röell, dan nam hij zijn pet af alsof hij tegenover haar stond. Beleefdheid paste bij hem, want zelfs zijn vrouw sprak hij met U aan.

De dames Willink, die veel steun gaven aan kerk en school, werden met onderscheiding behandeld. Iedereen groette hen als ze in hun koets door het dorp reden. Op de bok zaten koetsier Broekhuizen en palfrenier Bram Nagtegaal, later zijn jongere broer Dirk. Op zondagavond hadden ze vrij en kwam stalhouder Schuurman met zijn rijtuig naar Gunterstein om de dames naar de kerk te rijden. Als de dames niet gingen, reed Schuurman door de

Afb. 5. Kleermaker L.L. van 't Nederend en zijn vrouw in zondagse kleding, omstreeks 1950. (Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

Achterstraat naar zijn stal op de hoek van de Straatweg. Sommige middenstanders stonden dan in hemdsmouwen op de uitkijk. Als de dames in het rijtuig zaten, schoten zij snel hun jas aan om ook naar de avonddienst te gaan. Veel middenstanders hebben royaal aan de dames verdiend. De gebroeders Vermeulen bij voorbeeld mochten ieder jaar het kasteel witten en de onderkant zwart maken.

Standverschil bleek ook uit het aanspreken van vrouwen. De dames van de notabelen werden met "mevrouw" aangesproken. Dat gold voor de adellijke dames en voor de vrouw van de notaris, de burgemeester, de dominee, de dokter en van enkele fabrikanten. Tegen de echtgenotes van ambtenaren, onderwijzers en gegoede middenstanders werd "juffrouw" gezegd. De andere gehuwde vrouwen sprak men aan met "vrouw". Ongehuwd dienstpersoneel noemde men bij de voornaam, want je moest getrouwd zijn om met "vrouw" aangesproken te worden. Ongehuwde dames werden echter ongeacht hun leeftijd "juffrouw" genoemd. Dat gold ook voor de bejaarde dames Willink van Collen, juffrouw Betsy en juffrouw Marie. Er kwam op den duur wel wat beweging in deze grenzen, maar niet iedereen was daarvan gediend. Adriaan Prins mocht als hij op de splitsing naar Oud Aa en Galgerwaard aan de deur kwam bij vrouw De Wit, haar beslist niet aanspreken met "juffrouw De Wit", want dan werd ze kwaad. De bakkersdochter Marie de Hartog daarentegen, wilde toen ze zo'n 50 jaar oud was "mevrouw" genoemd worden. Toen de burgers de kappersvrouw al lang met "juffrouw De Jong" aanspraken, zeiden de boeren nog "vrouw De Jong". Dat kwam misschien doordat boeren "vrouw" zeiden tegen iedere boerin.

De dames Willink speelden een belangrijke rol in het dorp. Als de burgemeester op koninginndag de zanghulde van de schoolkinderen in ontvangst nam, deed hij dat niet op de stoep van het gemeentehuis, maar naast de dames Willink op het bordes van Gunterstein. De kinderen stonden dan voor de brug opgesteld en kregen na het zingen en de kinderspelen in de laan een tractatie. De Hervormde predikant Ds. Verweijs begaf zich iedere vrijdagmiddag naar Gunterstein om de dames verslag uit te brengen over de kerkelijke gemeente. Jonge lidmaten van de Hervormde gemeente kregen van de dames als belijdenisgeschenk een stichtelijk boek met een door hen daarin geschreven opdracht. In het boek dat de nu overleden heer Landzaat in 1932 kreeg, staat met de hand geschreven: "Aan Cornelis Dirk Landzaat wordt nevensgaand boek aangeboden door: Mej.-'n Willink van Collen ter herinnering aan zijne afgelegde geloofsbelijdenis en met den wensch dat hij

*Aan
 Cornelis Dits Landzaat
 wordt nevensgaand boek
 aangeboden door:
 Mylen Willink van Collen
 ter herinnering aan zijn
 afgelegde geloofsbelijdenis
 en met den wensch dat bij
 alle gelegenheden tot
 versterking en opbouw
 van zijn geloofsleven zal
 behartigen en ook het
 Heilig Avondmaal
 zal blijven waarnemen.*

Breukelen 1932.

LEVENSERNST

DAGBOEK VAN G. J. A. JONKER
 IN LEVEN PREDIKANT TE LEUSDEN,
 KRALINGEN, HAARLEM EN UTRECHT

MET PORTRET VAN DEN SCHRIJVER

SAMENGESTELD DOOR

J. A. VAN LEEUWEN
 EM. PREDIKANT VAN BLOEMENDAAL

MET EEN VOORREDE VAN
 PROF. DR. A. J. TH. JONKER

TWEDE DRUK

UITGAVE VAN J. B. V. D. BRINK & CO. — ZUTPHEN

Afb. 6. De opdracht door de dames Willink van Collen en de titelpagina van het belijdenisgeschenk voor wijlen de heer C.D. Landzaat. (Collectie van mevrouw B. Landzaat-Hoevenaar.)

alle gelegenheden tot versterking en opbouw van zijn geloofsleven zal behartigen en ook het Heilig Avondmaal zal blijven waarnemen. Breukelen 1932" (Afbeelding 6). Mevrouw Leyte heeft toen zij in 1935 bij Ds. Verweij's werd aangenomen, nog wel een boek van de dames Willink gekregen, maar de opdracht was namens en in de stijl van de dames door de dominee getypt. De dames waren toen al ziek en zouden in datzelfde jaar overlijden.

Jan van Leusden vond het groeten van notabelen door je pet af te nemen vroeger heel gewoon. Dat deed je uit beleefdheid voor de burgemeester, de dokter en de dominee. Als Rooms-Katholieke jongen groette hij zelfs de Gereformeerde dominee Bruins. De verschillen vielen wel mee, want je vormde als dorp gewoon één gemeenschap. Het was wel zo, dat de meeste mensen hun inkopen deden bij middenstanders die lid waren van hun kerk. Vader Van Leusden had echter ook veel Hervormde en Gereformeerde klanten en hij stond ook nog op goede voet met de Gereformeerde smid Wouter Balk. Die verkocht ook fietsen, maar zij hielpen elkaar als dat mogelijk was.

Het was, volgens Jan, vroeger veel gezelliger in het dorp dan nu. De mensen gingen gemoedelijk met elkaar om en iedereen kende elkaar. Men verkeerde veel op straat, de ouderen zaten op zomeravonden vaak op hun stoel voor de deur en maakten een praatje met de voorbijgangers. De jongelui verzamelden zich voor de smederij van Balk en gingen dan biljarten in Het Regthuys of naar de jeugdclubs in de bovenzaal van de R.K. school. Het Parochiehuys kwam pas in 1936 gereed. De meisjes moesten na schooltijd breien, maar bij mooi weer deden ze hun kluwen in een reticulietje en breiden ze buiten op straat.

Adriaan Prins zag ook wel schaduwkanten: het dorp bestond maar uit vier kleine straatjes en het nieuws, bij voorbeeld als er een uit vrijen was geweest en in verwachting geraakt, ging als een lopend vuurtje door het dorp. Breukelen vormde wel een gemeenschap, maar er kon ook niets gebeuren of het werd rondgebazuind. Er was een grote sociale

controle, ook door de kerk en de diakenen. Als je op vrijersvoeten ging, moest je toch wel een meisje van ongeveer gelijke stand zoeken. Jan van Leusden was gek op een meisje van schatrijke ouders. Hij dacht dan: "Nee Jan, dat kan niks worden, want jij krijgt veel minder dan zij". Je durfde dat gewoon niet. Verkering met een Gereformeerd meisje uit Maarssen? Maar dat kon toch niet! Veel Breukelse jongens zochten een meisje in Maarssen, omdat er in dorpen als Breukelen en Loenen teveel sociale controle was. In Maarssen kon je wat vrijblijvender op verkenning gaan.

Armoede, bedelaars en werkloosheid

Na de Eerste Wereldoorlog stegen de prijzen en hadden veel mensen moeite om rond te komen. Sommige Breukelaars hadden hun geld belegd in Russische aandelen, maar die waren na de Russische revolutie van 1917 niets meer waard. Vader Prins was op slag f 40.000 minder rijk. Wie zijn spaargeld echter naar het agentschap van de Bankvereniging voor den Middenstand in de Achterstraat had gebracht, of naar de Hanzebank in de Herenstraat, liep ook grote risico's, want de kantoorhouders gingen bankroet.

De boeren kenden tot 1930 grote welvaart en ook de kaashandel bloeide op. De Breukelse kaasmarkt werd steeds drukker bezocht en dat legde de middenstanders geen windeieren. In de stegen was echter veel armoede en ook de mensen in de diakoniehuisjes in de steeg van Prins hadden het niet breed. Vrouw De Graaf werkte halve dagen bij moeder Prins; ook vrouw Slotboom, een weduwe met vier kinderen, ging iedere dag uit werken. De dames Willink van Collen deden veel voor de mensen van hun kerkelijke richting. Mr. Spiering was naar men zegt ook zeer royaal in het verlenen van financiële steun.

Er waren in die tijd veel bedelaars bij de weg. Zij vonden een nachtverblijf in de hooiberg bij Niek Stam of Gerrit van Woudenberg in Oud Aa.

Jan Pen, die een lange baard had, was vaak bij Woudenberg. Een ander repareerde de paardetuigen bij de boeren en zei altijd "Ha jochie" tegen Jan van Leusden. Die vroeg hem eens: "Hoe ben je nou zo gekomen?". De bedelaar vertelde toen, dat ze thuis in Friesland een boerderij hadden die aan hem beloofd was. Maar hij greep ernaast en had toen besloten nooit meer terug te gaan. Hij is bij Niek Stam gestorven en in Nieuwer Ter Aa begraven.

In het dorp konden de bedelaars bij de weduwe Kemp in de Watersteeg, tegen een geringe vergoeding, op zolder slapen. Later verhuisde Dien Kemp met haar "bedelaarsdoelen" naar de hoek van de Koekenbuurt, waar klompenmaker Sprey tenslotte woonde. Ook in Breukeleveen kwamen veel bedelaars, liedjeszangers, venters van garen en band, en zelfs een man die medicijnen, zalf en brillen verkocht. Je zag er ook Duitse textielhandelaren als Brenninkmeyer en Dreesman met hun handel langs de huizen gaan. Tot deze "pakmoffen" werd ook Jütte in Maarssen gerekend, want ook hij ging met zijn pak door de boerenbuurten om lappen stof en kleding te verkopen. Dat pak was een grote manchester zak met de handelswaar, die met een koord werd dichtgetrokken en aan een wandelstok over de schouder werd gedragen.⁵

De bedelaars hadden in Breukeleveen zo hun vaste adressen om te eten en te slapen. Bij bakker Manten stond altijd wel een etenspot op het vuur. Medelijden hoefde je niet te hebben, want het gebeurde wel eens dat een bedelaar het eten niet op kon, omdat hij al eerder bij anderen te eten had gekregen. Slapen deden de bedelaars bij molenaar Bakker, waar ze aan de overkant van de dijk in het hooi van de paardestal en wagenschuur mochten bivakkeren. Jan Matthes Jr, die op Groenevecht woonde, wilde wel eens weten wat een venter per dag ophaalde; hij vermomde zich enigszins en ging met papier en potloden op pad. De opbrengst moet hem erg meegevallen zijn.

Aan de welgestelde inwoners van het dorp werden vaak giften gevraagd, en die werden ook royaal geschonken, voor allerlei doeleinden als de armen-

zorg en het in stand houden van scholen en verenigingen. Men zegt wel, dat de oude Breukelaars daardoor niet geleerd hadden zelf een geldelijke bijdrage te leveren voor deze activiteiten. Riek de Jong was leerlinge op de christelijke school in de Herenstraat, bij meester Sanders. Samen met Riek Brouwer ging ze bij de kantonrechter Spiering op Vechtenhoff een bijdrage vragen voor de jaarlijkse schoolreis, zodat ook de arme kinderen mee konden gaan. Omdat hij niet thuis was, zou zijn huishoudster het verzoek overbrengen en moesten de meisjes 's avonds terug komen. Hij kwam toen zelf aan de deur en zei: "Jij bent een dochter van kapper De Jong en jij van melkboer Brouwer, alsjeblieft". De meisjes kregen toen een envelop met het, zeker voor die tijd, kapitale bedrag van 60 gulden.

In de jaren na 1930 verdween de welvaart. De boeren kregen nog maar 2½ cent voor een liter melk. Dientengevolge verdienden de Breukelse middenstanders ook veel minder; meelhandelaar Rijksen in de Achterstraat ging failliet en zijn opvolger Veerman redde het evenmin. Vader Prins had het echter vergeleken bij andere middenstanders rijk, zodat die nogal eens geld bij hem kwamen lenen.

Hij was begonnen met een broodkar waaronder een trekhond liep, later bezorgde hij met paard en wagen. In 1929 kocht hij een bestelauto, een Fiat met twee aandrijfkettingen. Op de zijkanten stond: "Eet meer brood". Dat was eigenlijk niet nodig, want Prins had een goedbeklante zaak en verwerkte zo'n 40 balen meel per week. Een baal van 50 kilo kostte f 5 en daar gingen 90 broden uit. In de Sinterklaastijd bakte hij 100 pond speculaas en die verkocht hij voor 25 cent per half pond. Een brood kostte voor de oorlog 12 cent, een rol beschuit 10 cent; voor een dubbeltje kreeg je vier krentebollen. Sommige klanten betaalden slechts eenmaal per jaar hun broodrekening. Dat waren vaak arme mensen en dan schold vader Prins hen het bedrag maar kwijt.

Omstreeks 1935 waren er ook in Breukelen veel werklozen. Zij kregen een gemeentelijke ondersteuning van zo'n 7 of 8 gulden per week. Die werd op de Boerenleenbank door de heer Schoonderwoerd uitbetaald als men een geldige stempelkaart kon laten zien. De werklozen moesten hun kaart iedere dag op het gemeentehuis door meneer Bloemhof laten afstempelen. Van de kerk kregen ze soms ingeblikt vlees, kleding en brandstof. De prijzen daalden drastisch: Jan van Leusden kocht in 1933 een kamgaren confectiepak met een vest en twee broeken voor f 27,50, een winterjas voor f 12,50, een paar gym schoenen voor 99 cent. De goedkoopste fiets bij vader Van Leusden kostte toen f 17,50 en zelfs de duurste Gazelle was nog maar f 82,50.

Gehuwde vrouwen als winkelierster

Om het gezinsinkomen te vergroten, begonnen sommige vrouwen een winkel. De vrouw van klompenmaker Sprey had een viswinkeltje in de voorkamer van haar huis in de Dannestraat. Aan de overkant van die straat was de snoepwinkel van vrouw Van Doorn, waar je voor een cent van het blad kon kiezen. In de Kerkstraat had de vrouw van kleermaker Van 't Nederend een kruidenierswinkel annex drogisterij. Op de andere hoek van de Wijde Steeg en de Kerkstraat verkocht de vrouw van keuensnijder Pijpers ook kruidenierswaren in haar winkel. In de Herenstraat, waar nu een resedagroene stoffenzaak gevestigd is, dreven de vrouw en de dochter van timmerman Mülder hun kruidenierswinkel. De vrouw van timmerman Smit had in die straat een melkzaak op de hoek van de steeg waar nu het antiquariaat van Marinus van Kralingen is. De vrouw van timmerman Klarenbeek had in de Herenstraat op nr. 64 een kruidenierswinkel. Haar buurvrouw op nr. 62, de timmermansvrouw Nagel, had een fijnwasserij voor mutsen, overhemden, servetten en tafellakens. Ze werd geholpen door haar dochter Koosje, die tevens naaister was. Na zijn dagelijkse werk bezorgde Nagel de gestreken was en liep dan met een houten strijkgodbak onder zijn arm. Zowel Nagel als

Klarenbeek werkten bij timmerman De Bruin bij de Vechtbrug.

De moeder van Riek de Jong dreef een sigarenwinkel in het huis op de hoek van Straatweg en Kerkbrink, waar nu een reisbureau is. In 1903, een jaar na haar huwelijk, had ze de winkel overgenomen van de familie Fokker. Vader De Jong werkte met zijn broer Jacob in de kleermakerij die in de Kerkstraat voorbij de steeg van Prins gevestigd was. In de avonduren was hij kapper. Het pand van de sigarenwinkel was eigendom van de smid Breuninghof, die in 1913 de huur opzegde, omdat hij zijn knecht Dirk Takke en diens vrouw erin wilde hebben. Vader De Jong kocht toen in 1914 de slijterij van A.J. de Kock op de hoek van Herenstraat en Brugstraat. Daar vestigde hij een kapperszaak en bracht er ook de sigarenwinkel van zijn vrouw onder.

De weduwe Van Groen had een drogisterij-kruidenierswinkel op de Nieuwstraat naast Het Regthuys. Zij verkocht in haar winkeltje ook tabaksartikelen. Op zaterdagavond sloot zij haar winkel om 12 uur, maar dan had ze de matten al geklopt. Alle winkels waren op zaterdag nog zo laat open, want er was geen wettelijk geregelde sluitingstijd.

Het sluitingsuur voor deze vertelavond was op ongeveer half elf gesteld. Daarom kwamen de andere gespreksonderwerpen als ontspanning en onderwijs, werkende vrouwen en dienstpersoneel, middenstanders en ambachtslieden, oorlogsdreiging en mobilisatie niet meer aan de orde. Die onderwerpen hopen we op de volgende vertelavond ter sprake te brengen.

Noten

- 1 Mededeling van de heer Jacob de Bruyn te De Meern, die in 1905 te Breukelen in het Huys te Keyserrijk geboren werd en hier zijn jeugd doorbracht.
- 2 Haar man, Jacobus de Jager (1816 - 1894), was vanaf 1842 "plaatswerker" op de buitenplaats Slangevecht van L.C. Dudok de Wit. Na 40 jaar trouwe dienst kreeg hij van Kees de Tippelaar een gouden horloge met inscriptie. Dit horloge werd geërfd door zijn zoon, de timmerman Jacobus de Jager te Nieuwersluis. Het horloge is daarna geërfd door Jacobus de Jager Jr en in 1979 door diens dochter Jacoba (gegevens ontvangen van de heer M. de Jager te Voorschoten).
- 3 Hendrik Smit (geb. Tienhoven 1848) was "veenman", dat wil zeggen turfvervener, aan de Schinkeldijk (Scheendijk) te Breukelen-St. Pieters. Toen zijn vrouw omstreeks 1900 in het dorp wilde wonen, kocht hij een pand in de Herenstraat op de hoek van de Watersteeg. Daar kon ze turf gaan verkopen en een water- en vuurwinkel beginnen. Hun zoon Hendrik (geb. Breukelen-St. Pieters 1881) trouwde in 1909 en begon in het huis een slagerij. Zijn ouders gingen toen weer aan de Scheendijk wonen.
- 4 De vier pompen waren een geschenk van Mr. Willem François Ewoud Spiering, die van 1901 tot 1925 kantonrechter te Breukelen-Nijenrode was, en aan het Zandpad op Vechtenhoff woonde. Burgemeester Van der Feltz, die dezelfde voornamen draagt, is nog familie van hem. Bij zijn afscheid werd Mr. Spiering door het Gemeentebestuur voorgedragen tot ridder in de Orde van de Nederlandsche Leeuw. Burgemeester M. van der Hoop van Slochteren schreef in zijn brief van 24 maart 1925 aan de Commissaris der Koningin in de provincie Utrecht: "Niet alleen als kantonrechter heeft Mr. Spiering zich evenwel verdienstelijk gemaakt voor mijne gemeenten, maar daarenboven o.a. in tal van andere functies zeer veel gearbeid ten bate van deze gansche streek. Zoo was hij, tot voor zeer korten tijd, vele jaren Voorzitter van de Gezondheids-Commissie voor Loenen c.a., bestuurslid tevens penningmeester van de Vereeniging "Onderlinge hulpreiking aan den Werkenden stand" (a.g. het Ziekenfonds, voor eenige jaren opgeheven) en is hij nog Voorzitter en Ie penningmeester van "de Spaarbank voor Breukelen en Omstreken". Voorts heeft hij, om nog een voornaam feit te noemen, waaruit zijne belanglooze hulp en groote belangstelling voor het algemeen welzijn blijkt, in 1907 aan de gemeente BREUKELEN NIJENRODE - 4 diepwaterwelpompen met ontijzeringsinrichting geschonken, door welk kostbaar geschenk de gezondheidstoestand zeer is gebaat".
- 5 In die tijd konden vaders nog het volgende woordgrapje maken: "Heb je goed geslapen?" Na een bevestigend antwoord gevolgd door: "Mooi, dan kun je met het pak gaan lopen" (waarbij het woord "goed" in de dubbele betekenis van "prima" en "textiel" gebruikt werd).

De gemeente Kockengen en haar veldwachters, 1908 - 1911

K.J. Onderweegs
De la Reystraat 63, 3851 BG Ermelo

Het ontslag van D. Merk als veldwachter van de gemeenten Kockengen en Laag-Nieuwkoop in 1908 was voor burgemeester H.P.F. van Roosendaal Jr aanleiding om een advertentie te plaatsen in het Algemeen Politieblad, de landelijke en de provinciale bladen ter vervulling in de vacature van veldwachter in deze beide gemeenten.¹

Vooraf had de burgemeester toestemming gevraagd aan de Commissaris der Koningin om de nieuw aan te stellen veldwachter ook te mogen benoemen tot gemeente- en waterschapsbode. De Commissaris had hier geen bezwaar tegen, waarna de burgemeester de advertentie kon opstellen.²

Oprichting en groei van de politievakbonden

De salariëring en opleiding van de politie in de vorige eeuw waren beneden alle peil. Het kon dan ook niet uitblijven dat de politie zich ging organiseren, in navolging van de politieke partijen. Het salaris van een politieman lag tussen de f 200 en f 300 per jaar; een rijksveldwachter kreeg over het algemeen iets meer.

Op 22 februari 1887 werd de Algemene Nederlandse Politiebond (ANPB) opgericht, in 1894 de Amsterdamse Politiebond (APB), in 1900 de Rijkspolitievereniging (RPV) en in 1902 de Algemene Bond van Politiepersoneel in Nederland. Deze sloten zich later aan bij de ANPB, de oudste politiebond. De ANPB had vier doelstellingen:

- 1 Verbetering en verheffing van de stand van de politieman in Nederland.
- 2 Aankweken van kameraadschap en onderlinge samenwerking in het belang van de politie en het publiek.
- 3 Verbreiding van meerdere kennis van het politievak, bij de politie zelf en bij het publiek.
- 4 Oprichting van een weduwen- en wezenkas en zo mogelijk van een pensioenfonds voor de leden van de bond, welk doel zij door de meest gepaste middelen tracht te bereiken.

In 1902 was het aantal leden gegroeid tot 3700. De bond stelde een examen in voor een politiediploma, waarvoor in 1900 19 van de 23 kandidaten slaagden. Allengs werd het politiediploma van de bond door diverse gemeenten en provincies erkend. Soms kreeg een politieman een extra toelage van de gemeente van f 25 voor het behalen van dit diploma. Ook beijverde de bond zich voor een betere salariëring van de politie. Menige Commissaris van de Koningin en burgemeester werd bestookt met brieven van de bond om het salaris van het politiepersoneel te verbeteren.³

Sollicitaties en benoeming van een nieuwe veldwachter in Kockengen, 1908

Door de grote werkeloosheid in de crisisjaren en de spanningen in Europa was een vaste baan bij de overheid zeer in trek; er waren dan ook veel sollicitaties naar de veldwachtersbaan in Kockengen en Laag-Nieuwkoop. Waren er in 1881 maar tien sollicitanten, waarvan Merk als eerste op de voordrachtlijst was geplaatst, in 1908 waren het er maar liefst 54.

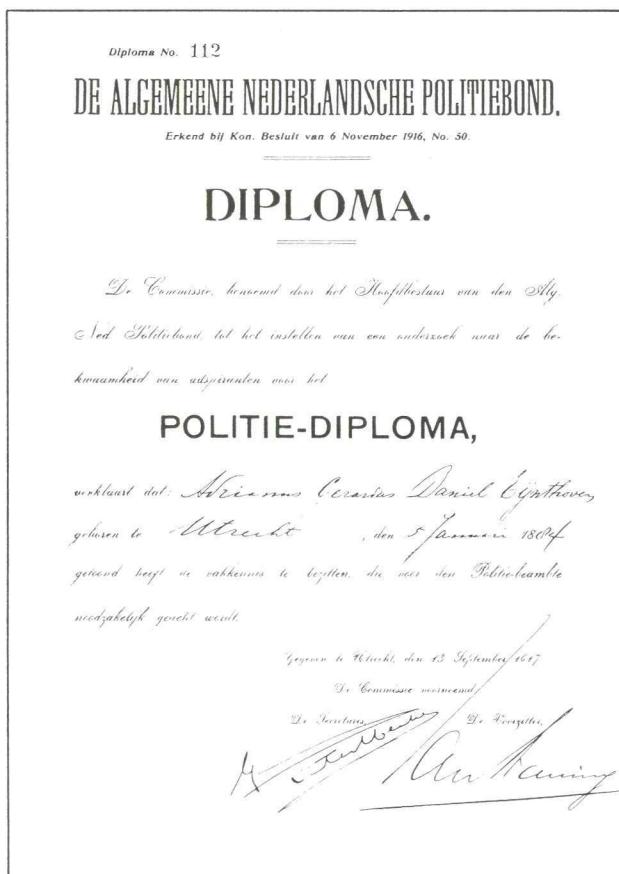
Vermakelijk is het sommige sollicitatiebrieven te lezen. Zo schreef een sollicitant: "Altijd goed gezond, sterk van gestel, ook gaaf en vlug van lichaams deelen. En ben daaglijks gewoon met Boer en Burger om te gaan, vrij van Sterken drank, uitgenomen heb ik geen Politiediploma, maar wel getuigschrift van de levensverzekering . . .".⁴

Behalve marechaussees, rijksveldwachters, veldwachters, agenten van politie en gewezen militairen, ambieerden ook jachtopzieners, een koetsier en een schippersknecht deze functie in Kockengen. Het was voor de burgemeester dan ook moeilijk om uit zo'n groot aantal aanmeldingen een goede keuze te maken. De eerstgenoemde groep kwam het meest in aanmerking. Uit die groep kwamen dan ook drie sollicitanten op de voordrachtlijst te staan.⁵ Als eerste werd Pieter van der Jagt geplaatst, geboren te Piershil (ZH) op 2 maart 1879 en reeds zes jaar dienende bij de Koninklijke Marechaussee te Sluis.⁶

Op de tweede plaats stond Hendrik van Suntenmaartensdijk, oud 30 jaar en gemeenteveldwachter te Rhenen. Op de derde plaats kwam Reijer Korstanje, oud 36 jaar en agent van politie te Amersfoort.⁷ Niet alleen waren de sollicitatiebrief van Van der Jagt en zijn proef-proces-verbaal keurig verzorgd, maar volgens de burgemeester waren de overlegde getuigschriften, de zeer gunstige rapporten en zijn persoonlijke ontmoeting met hem aanleiding geweest om hem als eerste op de voordracht te zetten.

De Commissaris van de Koningin benoemde Van der Jagt per 1 april 1908 tot veldwachter te Kockengen en Laag-Nieuwkoop.

In het schrijven van de burgemeester aan Van der Jagt, waarin hij hem meedeelde dat hij bij de Kantonrechter te Breukelen-Nijenrode de eed moest afleggen, verzocht hij hem tevens om huwelijksaangifte in Oostburg te doen.⁸ Hij was namelijk nog ongehuwd. Aan vrijbuiters hadden zij niets; een gehuwde zou langer in een gemeente blijven. Om zijn taak als veldwachter voor alle wetten te kunnen uitoefenen, dus met algehele opsporingsbevoegdheid, verzocht de burgemeester aan de Minister van Justitie om Van der Jagt een commissie (= akte) als onbezoldigd rijksveldwachter te verlenen. Hoewel de burgemeester het verzoek eerst aan de verkeerde instantie had gestuurd,^{9,10} kreeg P. van der Jagt uiteindelijk toch per 15 mei 1908 zijn aanstelling als onbezoldigd rijksveldwachter.^{11,12}

Afb. 1. Sedert 1900 nam de Algemeene Nederlandse Politiebond een examen af, waaraan een officieel politiediploma was verbonden. Hiernaast - bij wijze van voorbeeld - het diploma van de ANPB, uitgegeven op 13 september 1917 aan de Utrechtse agent van politie A.G.D. Eijthoven.

Baldadigheid en vechtpartijen onder de schooljeugd

Zoals iedere veldwachter kreeg ook Van der Jagt te maken met problemen met de dorpsjeugd. Soms stak daar meer achter dan alleen ondeugendheid.

Het hoofd van de openbare school, C. Kroeske, diende in 1908 een klacht in bij de burgemeester dat jongens van de Christelijke school herhaaldelijk herrie voor zijn woning maakten, tegen de deur traptten en zijn vrouw beleedigen. Hermanus Fokker had bovendien Bertha Spruijt op ergerlijke wijze getrapt. De burgemeester gelastte de veldwachter een onderzoek in te stellen. Die rapporteerde dat er dikwijls vechtpartijen waren tussen de jeugd van verschillende scholen, waartegen het hoofd van de Christelijke school volgens de burgemeester niet voldoende optrad, aangezien het hem aan gezag ontbrak. Op 31 augustus 1908 (koninginnedag) had men op de openbare school feestgevierd. De twee bijzondere scholen hadden principieel geweigerd hieraan mee te werken, hetgeen kwaad bloed had gezet bij de jeugd, resulterende in vechtpartijen.¹³ Omdat hier meer dan alleen baldadigheid in het spel was, verzocht de burgemeester tot vervolging over te gaan, mede om een voorbeeld voor anderen te stellen.¹⁴

Herziening van de instructie voor de gemeenteveldwachters

Op 8 oktober 1908 zond de Commissaris der Koningin per circulaire een herziening van de instructies voor de gemeenteveldwachters aan de burgemeesters.¹⁵ Benadrukt werd onder andere, dat het uitoefenen van een ander bedrijf naast de politiefunctie verboden bleef voor zowel de veldwachters als hun gezinsleden, tenzij in uitzonderingsgevallen na toestemming van de Commissaris. Nevenactiviteiten zouden schade doen aan de verhouding tussen de veldwachter en de ingezetenen, en zijn gezag en onafhankelijkheid ondermijnen.

Vandaar ook dat de burgemeester vergunning moest vragen voor zijn veldwachter om ook als gemeente- en waterschapsbode te mogen fungeren.

De herziening van de instructie werd gepubliceerd in het Provincieblad van 1908 nr. 86. Daarin waren ook tuchtmaatregelen tegen overtredende veldwachters opgenomen.

Problemen met de verkeersveiligheid en een brandje

Dat het verkeer met motorrijtuigen in opkomst was, vertelt ons de Motor- en Rijwielwet van 1906. Het verkeer was zo toegenomen dat de provinciebesturen hun verordeningen moesten intrekken en de regering een landelijke wet invoerde.

B. van Essen kreeg in 1909 een proces-verbaal wegens overtreding van die wet. De weduwe Lindeboom was door een aanrijding, veroorzaakt met de auto van B. van Essen, in het water gevallen. Van Essen was echter bereid haar schadeloos te stellen met f 10 voor de schrik en betaling van de doktersrekening, als er geen vervolging zou plaatsvinden. De burgemeester stelde dan ook voor, de zaak in der minne te schikken. Zo lijkt deze affaire ook afgerond te zijn.¹⁶

Op het moment dat de burgemeester in 1909 bij het plaatsen van een nortonpomp aanwezig was, kwam Th. Voorn onder invloed van sterke drank aanrijden. Hoewel de burgemeester niet had waargenomen dat Voorn inderdaad zelf het voertuig bestuurde, waren er wel twee getuigen die dit gezien hadden. Hij verzocht de ambtenaar van het openbaar ministerie om Voorn streng te straffen om hem zijn frequente drankmisbruik af te leren.¹⁷

De Biscuit Fabriek "De Lindeboom" te Mijdrecht stuurde in 1911 een klacht naar de burgemeester. Een met twee paarden bespannen bestelwagen was te water geraakt omdat een inwoner kledingstukken te drogen had gehangen langs de openbare weg. Doordat het wasgoed heen en weer wapper-

de, was een der paarden geschrokken en opzij gesprongen. Hierdoor raakten beide paarden te water. De firma verzocht de burgemeester om maatregelen, of tenminste de belofte "dat zulks niet weder zal voorkomen, opdat wij voortaan zonder gevaar gerust Uwe Gemeente kunnen doorrijden".¹⁸

In 1910 was er brand op de hofstede van M. van der Neut, in het laatste deel van Spengen. Bij het oliebolbakken was de vlam in de pan geslagen, waardoor het rieten dak van het zomerhuis geheel afbrandde. De op de boerderij aanwezige koeien werden snel in veiligheid gebracht. De hooiberg werd met emmers water goed nat gehouden en bleef gespaard.¹⁹

Ongeregeldheden

Nog steeds had de politie weinig vat op de baldadige jeugd. Gerrit van Vianen kreeg in 1910 een proces-verbaal wegens straatschenderij.²⁰ Hij behoorde tot een groep jongens die het de politie geregeld erg lastig maakte. Waarschuwingen bleven zonder uitwerking. De burgemeester drong erop aan dat deze zaak vervolgd zou worden, omdat het steeds seponeren van zaken tegen jongens onder de 16 jaar de baldadigheid in de hand werkte.²¹

Th.J. Sluis uit Kockengen en C.A. Roeleveld en G.L. Roeleveld uit Wilnis kregen in 1910 een proces-verbaal wegens ernstige en herhaalde baldadigheid.²² Volgens de burgemeester was het "al te bar, dat iemand, wien daartoe door de week, tengevolge zijner zaken, de gelegenheid ontbreekt, des zondagsmiddags nog niet rustig zou kunnen lezen doordat zulke belhamels hem het daglicht ontnemen". Volgens pastoor J. Heerschop, die "ook absoluut geen huis met hen kon houden", hadden zij enkele hoefslagpalen in het water gegooid. Bij de wegenschouw had de burgemeester Sluis nog verboden om bij de gemeentelijke nortpomp water te vermorsen. Hij had zich daarna omgedraaid, maar de secretaris had gezien dat Sluis achter de rug van de burgemeester zijn tong had uitgestoken. Dat was de druppel die de emmer deed overlopen: de burgemeester verzocht strenge vervolging.²³

De baldadigheden bleven doorgaan. In 1911 werd Willem Smaling bekeurd. Herhaaldelijk werd op een woning geschoten, wegwijzers vernield, het openen van de brug onmogelijk gemaakt, zonder dat een dader aan te wijzen was. Toen Smaling werd verdacht van zakkenrollen tijdens de Julianafeesten, dacht de burgemeester zijn kans te kunnen grijpen om hem voor de rechtbank te krijgen.²⁴ De veldwachter had ook al met hem te maken gehad, want er was zo hard op de luiken van diens buurman geslagen dat zijn kinderen wakker geschrokken waren. Volgens de burgemeester kon dat "z.i. groot nadeel berokkenen, wijl de gevolgen van een schrik niet vooruit te berekenen zijn".²⁵ De ambtenaar van het Openbaar Ministerie zag echter toch af van vervolging.²⁶

Vonnissen van de Rechtbank

Diverse processen-verbaal van Van der Jagtleidden wel tot een rechtzaak.

Jan Vrolijk, oud 46 jaar, werd in 1908 wegens bedelarij veroordeeld tot drie dagen hechtenis en tot plaatsing in een Rijkswerkinrichting (in de volksmond 's lands krententuin genoemd) voor de duur van drie jaar.²⁷

In 1910 werden Gijsbert Vos, 42 jaar en Leendert van Ee, 38 jaar, beiden wonende te Driebergen en Albertus Renes, 23 jaar, wonende te Kockengen, wegens diefstal veroordeeld tot gevangenisstraf.²⁸

Een 24-jarige bakkersknecht kreeg in november 1911 zes weken gevangenisstraf wegens ontucht met minderjarigen.²⁹ In 1909 had zich ook al een zedenmisdrijf voorgedaan, waarbij een minderjarig meisje was betrokken.³⁰

Reactie op een zes jaar eerder gedane sollicitatie bij de Rijksveldwacht

Van der Jagt had in 1903 kennelijk gesolliciteerd bij de Rijksveldwacht in Middelburg. De districtscommandant aldaar verzocht de burgemeester in

1909, dus zes jaar later, alsnog om inlichtingen omtrent zijn functioneren en zijn gedrag en of hij in staat was om zelfstandig op te treden.³¹ De burgemeester was vol lof over de veldwachter, maar deelde op diens verzoek mee dat deze van een vervolg op zijn oude sollicitatie afzag.³² Ambtelijke molens maalden ook toen soms zeer langzaam.

Opgave van de inkomsten van de veldwachter

De druk die de politiebond ANPB op de overheid uitoefende om de politie-salarissen te verbeteren, bleef niet zonder uitwerking. In 1910 verzocht de Commissaris van de Koningin aan alle burgemeesters in de provincie Utrecht om een opgave van de namen van de veldwachters, hun salaris en emolumenten en hun nevenbetrekkingen.³³ Voor Van der Jagt gaf de burgemeester van Kockengen en Laag-Nieuwkoop toen de volgende bedragen op:

	Kockengen	Laag-Nieuwkoop
salaris	f 250	f 100
emolumenten	f 60	f 45
gemeentebode	f 30	f 25
waterschapsbode	f 12	f 10
waterschapsbode Spengen	f 20	
waterschapsbode Portengen-Zuideinde	f 12	
	<hr/>	<hr/>
totaal	f 384	f 180

Op 30 augustus 1910 vroeg de Commissaris, op verzoek van de Minister van Binnenlandse Zaken, of de gemeentebesturen de bezoldiging van de veldwachter, met inbegrip van de emolumenten en beloningen verkregen uit nevenbetrekkingen, voldoende achtten. Tevens werd gevraagd of de bezoldiging ook voldoende zou zijn als er alleen bijverdiensten uit gemeentelijke nevenbetrekkingen werden verkregen. Tenslotte wilde de Commissaris weten wat de reden was dat een eventueel te lage bezoldiging werd gehandhaafd.³⁴

In zijn antwoord deelde de burgemeester mee dat, gezien de hogere levensstandaard, een verhoging met minstens f 50 hem gewenst voorkwam, maar dat de gemeenteraad zich hiertegen zeker zou verzetten. Een voorstel om de veldwachter in een pensioenfonds op te nemen werd immers in het verleden ook door de gemeenteraad afgewezen.³⁵

Toch moet er een pensioenvoorziening gekomen zijn. Van der Jagt, inmiddels veldwachter te Nieuwendam, verzocht in november 1913 om het door hem in Kockengen opgebouwde pensioen te mogen behouden.³⁶ De wet op de pensionering van gemeenteambtenaren maakte dit mogelijk. Helaas is het antwoord niet bekend, daar vanaf die tijd door het gemeentebestuur geen brievenboeken meer werden bijgehouden.

Politiehulp voor de Hoogheemraad

Door het Waterschap Bijleveld en de Meerndijk werden verschillende overtredingen geconstateerd van de Keur- of politieverordening van het schap. Na schriftelijke waarschuwingen over het niet opruimen van bomen en struiken op de opstallen en de stroken grond langs de Bijleveld, moesten deze desnoods met behulp van de politie door het schap worden verwijderd. De Hoogheemraad P.H. van den Broeke van Oudenhyn te Utrecht was gemachtigd dit ten uitvoer te brengen. Daar men enig verzet verwachtte, werd gevraagd enkele dagen twee politiemensen ter beschikking te stellen.³⁷ Aan hen werd een financiële beloning toegezegd voor elke geconstateerde overtreding van de Keur- en politieverordening waarop een veroordeling was gevolgd.³⁸ Aan dat verzoek werd voldaan.

Benoeming van Van der Jagt in Rilland-Bath

Veldwachter P. van der Jagt werd in 1911 benoemd in Rilland-Bath.³⁹ Daaruit blijkt wel dat hij zich niet thuis voelde in Kockengen en weer naar Zeeland terugwilde. Het verzoek tot eervol ontslag werd op 17 november 1911 naar de Commissaris van de Koningin gestuurd; het werd hem verleend met ingang van 1 januari 1912 of zoveel eerder als een andere veldwachter zou zijn benoemd.⁴⁰ Op 2 februari 1912 liet de Commissaris weten dat de aan Van der Jagt verleende commissie van onbezoldigd rijksveldwachter was overgeschreven naar diens nieuwe standplaats.⁴¹

Noten

- 1 De delen 1 - 7 in deze serie verschenen in Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 7, nr. 2, blz. 104 - 111; nr. 4, blz. 210 - 217; jaargang 8, nr. 1, blz. 14 - 21; nr. 2, blz. 86 - 93; nr. 4, blz. 201 - 206; jaargang 9, nr. 2, blz. 100 - 106; en nr. 4, blz. 207 - 216.
- 2 Archief van de voormalige Gemeente Kockengen (Gemeentehuis te Breukelen) (verder afgekort als Archief Kockengen), inv. nr. 219. Ingekomen stukken 1908. Daarin: Nr. 531/391, brief van de Commissaris der Koningin aan de burgemeester van Kockengen, d.d. 6 februari 1908.
- 3 D.J. van der Veen en M.A. Zandbergen, 1987. Honderd jaar politie organisatie in Nederland 1887 - 1987. Utrecht Histosearch 1987. Drukkerij C. Haasbeek, Alphen aan den Rijn, hoofdstuk 2.
- 4 Archief Kockengen, inv. nr. 219. Daarin: Nr. 114, sollicitatiebrief F. van Eijk, d.d. 19 februari 1908.
- 5 Archief Kockengen, inv. nr. 250. Kopieboek van uitgaande stukken (voorheen Brievenboek geheten) oktober 1903 - november 1908. Daarin: 1908, Nr. 90/152, brief van de burgemeester van Kockengen aan de Commissaris der Koningin omtrent gemeenteveldwachter, d.d. 6 maart 1908.
- 6 Archief Kockengen, inv. nr. 219. Daarin: Nr. 114, sollicitatiebrief P. van der Jagt, d.d. 21 februari 1908.
- 7 Archief Kockengen, inv. nr. 219. Daarin: Staat van Voordracht d.d. 6 maart 1908.
- 8 Archief Kockengen, inv. nr. 250. Daarin: 1908, Nr. 96/152, brief van de burgemeester van Kockengen aan P. van der Jagt, d.d. 12 maart 1908.
- 9 Archief Kockengen, inv. nr. 250. Daarin: 1908, Nr. 128/228, brief van de burgemeester van Kockengen aan de Commissaris der Koningin omtrent onbezoldigd rijksveldwachter, d.d. 15 april 1908.
- 10 Archief Kockengen, inv. nr. 219. Daarin: Nr. 334, brief van de Minister van Justitie aan de burgemeester van Kockengen omtrent onbezoldigd rijksveldwachter, d.d. 14 april 1908.
- 11 Archief Kockengen, inv. nr. 219. Daarin: Nr. 2400/1702, brief van Commissaris der Koningin aan burgemeester van Kockengen over rijksveldwachters, d.d. 15 mei 1908.
- 12 Archief Kockengen, inv. nr. 219. Daarin: Staat van Voordracht d.d. 15 april 1908.
- 13 Zie over de principiële discussie inzake de koninginnedagviering in het begin van de 20ste eeuw ook Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 8(1993), nr. 4, blz. 228.
- 14 Archief Kockengen, inv. nr. 250. Daarin: 1908, Nr. 247/447, brief van de burgemeester van Kockengen aan Ambtenaar OM Kantongerecht Breukelen-Nijenrode omtrent proces-verbaal H. Fokker, d.d. 8 september 1908.
- 15 Archief Kockengen, inv. nr. 219. Daarin: Nr. 3923, brief van de Commissaris der Koningin aan de burgemeesters in de provincie Utrecht omtrent instructie voor de gemeente-veldwachters, d.d. 8 oktober 1908.
- 16 Archief Kockengen, inv. nr. 251. Daarin: 1909, Nr. 72/166 en Nr. 80/166, brieven van de burgemeester van Kockengen aan Ambtenaar OM Kantongerecht te Breukelen-Nijenrode omtrent proces-verbaal B. van Essen, d.d. 30 maart en 6 april 1909.
- 17 Archief Kockengen, inv. nr. 251. Daarin: 1909, Nr. 200/500, brief van de burgemeester van Kockengen aan Ambtenaar OM Kantongerecht te Breukelen Nijenrode omtrent proces-verbaal Th. Voorn, d.d. 22 november 1909.
- 18 Archief Kockengen, inv. nr. 222. Daarin: brief van de Biscuit Fabriek "De Lindeboom" aan de burgemeester van Kockengen, d.d. 10 mei 1911.
- 19 Archief Kockengen, inv. nr. 251. Daarin: 1910, Nr. 46/105, brief van de burgemeester van Kockengen aan de Commissaris der Koningin omtrent brand, d.d. 18 februari 1910.

- 20 Archief Kockengen, inv. nr. 251. Daarin: 1910, Nr. 29/56, brief van de burgemeester van Kockengen aan Ambtenaar OM Kantongerecht te Breukelen-Nijenrode omtrent proces-verbaal G. van Vianen, d.d. 28 januari 1910.
- 21 Archief Kockengen, inv. nr. 251. Daarin: 1910, Nr. 34/56, brief van de burgemeester van Kockengen aan Ambtenaar OM Kantongerecht te Breukelen-Nijenrode omtrent proces-verbaal G. van Vianen, d.d. 1 februari 1910.
- 22 Archief Kockengen, inv. nr. 251. Daarin: 1910, Nr. 200/476, brief van de burgemeester van Kockengen aan Ambtenaar OM Kantongerecht te Breukelen-Nijenrode omtrent proces-verbaal Th.J. Sluis, d.d. 13 december 1910.
- 23 Archief Kockengen, inv. nr. 251. Daarin: 1910, Nr. 203/476, brief van de burgemeester van Kockengen aan Ambtenaar OM Kantongerecht te Breukelen-Nijenrode omtrent proces-verbaal Th. Sluis, d.d. 16 december 1910.
- 24 Archief Kockengen, inv. nr. 251. Daarin: 1911, Nr. 26/37, brief van de burgemeester van Kockengen aan Ambtenaar OM Kantongerecht te Breukelen-Nijenrode omtrent proces-verbaal W. Smaling, d.d. 20 januari 1911.
- 25 Archief Kockengen, inv. nr. 251. Daarin: 1911, Nr. 30/37, brief van de burgemeester van Kockengen aan OM Kantongerecht te Breukelen Nijenrode omtrent proces-verbaal W. Smaling, d.d. 26 januari 1911.
- 26 Archief Kockengen, inv. nr. 222. Ingekomen stukken 1911. Daarin: Nr. 149, brief van de Ambtenaar OM Kantongerecht te Utrecht aan de burgemeester van Kockengen, d.d. 25 januari 1911.
- 27 Archief Kockengen, inv. nr. 219. Daarin: Nr. 2103, brief van de Officier van Justitie te Utrecht aan de burgemeester van Kockengen, d.d. 26 oktober 1908.
- 28 Archief Kockengen, inv. nr. 221. Ingekomen stukken 1910. Daarin: Nr. 2069, brief van Officier van Justitie te Utrecht aan burgemeester van Kockengen, d.d. 7 september 1910.
- 29 Archief Kockengen, inv. nr. 222. Ingekomen stukken 1911. Daarin: Nr. 1648, brief van Officier van Justitie te Utrecht aan burgemeester van Kockengen, d.d. 27 november 1911.
- 30 Archief Kockengen, inv. nr. 251. Daarin Nr. 131/302, brief van de burgemeester van Kockengen aan de Officier van Justitie te Utrecht over proces-verbaal c.a. W. Griffioen, d.d. 7 juli 1909. Tevens Archief Kockengen, inv. nr. 220. Daarin: telegram van de Officier van Justitie te Utrecht aan de burgemeester van Kockengen, d.d. 8 juli 1909.
- 31 Archief Kockengen, inv. nr. 220. Ingekomen stukken 1909. Daarin: Nr. 565, brief van de Districts-Commandant der Rijksveldwacht te Middelburg aan de burgemeester van Kockengen, d.d. 15 maart 1909.
- 32 Archief Kockengen, inv. nr. 251. Kopieboek van uitgaande stukken (voorheen Brievenboek geheten) december 1908 - 1915. Daarin: 1909, Nr. 71/156, brief van de burgemeester van Kockengen aan de Inspecteur der Rijksveldwacht te Middelburg, d.d. 22 maart 1909.
- 33 Archief Kockengen, inv. nr. 221. Daarin: Nr. 3670/2488, brief van de Commissaris der Koningin aan de burgemeesters in de provincie Utrecht omtrent bezoldiging gemeenteveldwachters, d.d. 30 juli 1910.
- 34 Archief Kockengen, inv. nr. 221. Daarin: Nr. 4472/2991, brief van de Commissaris der Koningin aan de burgemeesters in de provincie Utrecht omtrent bezoldiging gemeenteveldwachters, d.d. 30 augustus 1910.
- 35 Archief Kockengen, inv. nr. 251. Daarin: 1910, Nr. 165/367, brief van de burgemeester van Kockengen aan de Commissaris der Koningin omtrent bezoldiging gemeenteveldwachters, d.d. 5 september 1910.
- 36 Archief Kockengen, inv. nr. 224. Ingekomen stukken 1913. Daarin: Nr. 444, brief van P. van der Jagt aan de gemeenteraad van Kockengen, d.d. 7 november 1913.
- 37 Archief Kockengen, inv. nr. 222. Daarin: brief van de Hoogheemraad aan de burgemeester van Kockengen omtrent politiehulp, d.d. 20 juli 1911.
- 38 Archief Kockengen, inv. nr. 222. Daarin: brief van de Hoogheemraad aan de burgemeester van Kockengen omtrent politiehulp, d.d. 29 juli 1911.
- 39 Archief Kockengen, inv. nr. 222. Daarin: nr. 174, brief van de burgemeester van Rilland-Bath aan de burgemeester van Kockengen omtrent gemeenteveldwachter, d.d. 15 november 1911.
- 40 Archief Kockengen, inv. nr. 251. Daarin: 1911, Nr. 228/616, brief van de burgemeester van Kockengen aan de Commissaris der Koningin omtrent gemeenteveldwachter, d.d. 17 november 1911.
- 41 Archief Kockengen, inv. nr. 223. Ingekomen stukken 1912. Daarin: Nr. 488/366, brief van Commissaris der Koningin aan burgemeester van Kockengen, d.d. 2 februari 1912.

Oorlogservaringen op de boerderij van J.W. Winkel in Oukoop, 1939 - 1945

Arie A. Manten
Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

Op 1 september 1930 kocht Jan Willem Winkel (geb. 8 december 1890 te Mijdrecht) de in 1894 gebouwde boerderij Landzicht, Oukoop 38. Dat gebeurde op een openbare verkoping, in Het State Wapen te Breukelen, ten overstaan van notaris Mr. E.B. van Julsingha.

Deze boerderij ligt betrekkelijk vooraan in Oukoop, aan de westzijde van de Oukoper Dijk, tussen de weilanden, en is alleen bereikbaar over een ongeveer 250 meter lange oprijlaan ("het pad"). Aan de zuidzijde van het hoofdhuis was een arbeiderswoning aangebouwd; aan de achterkant de stal. Op enkele meters van de achtergevel stond de hooiberg. Dicht achter de opstallen lag een geriefhoutbosje, waaruit de boer vroeger rondhout kon kappen voor gebruik op de boerderij; men noemde het kortweg "het bos".

Winkel nam zijn intrek in deze boerderij met vrouw, vier dochters en twee zoons. Gedurende de Tweede Wereldoorlog hebben zij daar heel wat meege maakt.

Mobilisatie van de Nederlandse strijdkrachten, 1939

Eind augustus 1939 werd in Nederland de algemene mobilisatie afgekondigd. De meeste mensen dachten optimistisch dat het Nederland wel zou lukken om - net als in de Wereldoorlog 1914-1918 - neutraal te blijven. Meteen na het nieuws over de Duitse oorlogsverklaring aan Chamberlain, in september 1939, vervolgde de juffrouw op de Nederlandse radio met een verhandeling over groenten in blik.

Maar overal zag men militairen die onder de wapenen geroepen waren. Ook op de boerderij van Winkel kwamen er een paar kijken. Hij kreeg de opdracht zijn achter de stal gelegen schuur helemaal leeg te maken en die vervolgens ter beschikking te houden van het gemobiliseerde Nederlandse leger. Dat wilde er legerpaarden in kunnen stallen. Winkel vreesde dat het rieten dak van de schuur daar wel eens ernstig onder te lijden zou kunnen krijgen, want dat reikte zo laag dat paarden er met vraatzuchtige monden gemakkelijk bij konden. Daarom timmerde hij snel nog flink wat kippegaas tegen de binnenkant van het dak aan. Hij had zich de moeite kunnen besparen, want de bij hem in te kwartieren Nederlandse legerpaarden zijn nooit gekomen.

In de warme nacht van 9 op 10 mei 1940 werd met open ramen geslapen. Tegen 4 uur in de ochtend klonk het zware gedreun van vliegtuigen. Toen het tijd was om op te staan en de radio werd aangezet, hoorde men het verbijsterende bericht dat ook voor Nederland de oorlog begonnen was.

Nederland bezet gebied

Het bericht van de Nederlandse capitulatie op 14 mei 1940 kwam onverwacht. Men had beseft dat het Duitse leger veel sterker was dan het onze, maar ook vertrouwen gehad in de strijd lust van de eigen militairen, het defensief vermogen van de Waterlinie en de steun van Franse en Engelse kant.

Het idee van een bezetting door Duitsland werkte aanvankelijk beangstigend, maakte onzeker, ontnam de mensen een duidelijke toekomstverwachting. Maar langzamerhand hernam het gewone leven zijn gang.

De bezettingstroepen gedroegen zich correct, er volgden geen gewelddadigheden en plunderingen. De gevreesde inlijving van Nederland bij Duitsland bleef uit. Maar al in de nazomer was voelbaar dat de situatie veranderde. De legale nieuwsvoorziening via

krant en radio werd in dienst gesteld van de Duitse propaganda, die er op gericht was het politieke denken van de Nederlanders in nationaal-socialistische richting om te buigen. Het beluisteren van "vreemde" radiozenders werd verboden. De werving van Nederlanders voor werk in Duitsland begon. Op 1 juli 1940 kwam de eerste Duitse maatregel tegen de joden. Eind juli 1940 circuleerden de eerste berichten dat de bezetters Nederlandse gijzelaars in Duitse kampen gevangen zette. Men durfde niet meer vrijuit tegen iedereen te praten, uit angst dat doorvertellen van wat men gezegd had kon leiden tot verraad.

Afb. 1. Luchtfoto van de boerderij van Winkel, gemaakt in juni 1952. Achter het huis met stal is nog net de hooiberg te zien; links van de stal de arbeiderswoning, die tijdens de oorlog door evacués werd bewoond. (Foto uit familie-album van Mw. Rika Fokker-Winkel.)

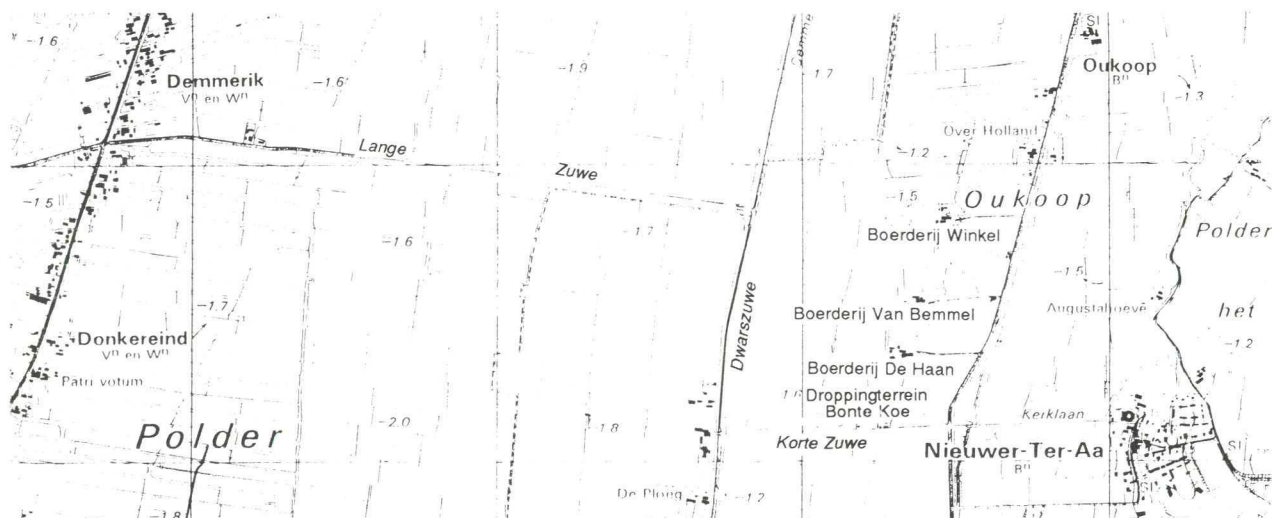
Onderduikers

Al spoedig begonnen in Nieuwer Ter Aa meester J.W. Hörst, hoofd van de School met de Bijbel, en politieman H. van Maanen zich te oriënteren op de behoeften aan en mogelijkheden tot illegaal werk. Dat bestond in de begintijd nog in hoofdzaak uit hulp aan onderduikers. Niet dat er meteen zo veel personen illegaal gehuisvest moesten worden, maar alle hulp aan onderduikers moest van de grond af en proefondervindelijk worden opgebouwd. Het zou tot het voorjaar van 1943 duren voordat een landelijke organisatie van onderduikerhelpers vorm begon te krijgen.

In 1942 werd ook de boerderij van Winkel een adres waar Hörst en Van Maanen onderduikers naar toe stuurden. Hörst was al geruime tijd bevriend met Winkel en wist dat die volkomen te vertrouwen was. Winkel zat in het schoolbestuur en beiden waren meelevend lid van de Nederlandse-Hervormde kerk.

Sommige gasten van de familie Winkel kwamen slechts voor korte tijd, op doorreis naar elders. Anderen zochten een vertrouwd onderkomen voor langere duur. Ook kreeg de boerderij een opvangfunctie voor onderduikers uit het dorp Nieuwer Ter Aa, wanneer men daar de situatie even wat te gevaarlijk vond, bijvoorbeeld omdat voor een Duitse razzia werd gevreesd. In het laatste oorlogsjaar zijn er wel avonden geweest dat de hele stal van Winkel vol zat. Ook op de boerderij Jansjes Hoeve van Cornelis ("Knelis") Fokker - wat noordelijker aan de westkant van de Oukoper Dijk - konden veel mensen terecht als er gevaar dreigde.

De eerste die lange tijd bij de Winkels bleef, was een Fries, die als schuil-

Afb. 2. Situatiekaartje.

naam "Tom" had. Later kwam men er achter dat hij in werkelijkheid Geale Postma heette. Het was in Friesland te gevaarlijk voor hem geworden vanwege zijn illegale werk, maar dat weerhield hem niet om ook vanuit Oukoop weer allerlei ondergrondse activiteiten te ondernemen. Na de oorlog werd hij inspecteur van politie in Rotterdam.

Vervolgens werd een omstreeks 18 jaar oude Amsterdamse jongen bij hen gebracht. Dat was een knaap die jarenlang gewend was geweest in alles zijn zin te krijgen, een "verwend aapje". In Oukoop probeerde hij zijn oude manier van doen voort te zetten. Ondanks alle waarschuwingen voorzichtig te zijn, deed hij na zonsondergang rustig het licht aan omdat hij anders niet kon lezen. Op klaarlichte dag ging hij een eind wandelen wanneer hij behoefte had aan beweging of frisse lucht. Na enige tijd was men genoodzaakt hem naar elders door te verwijzen, omdat hij te veel risico voor ontdekking opleverde, en daarmee ook het gastgezin en mede-onderduikers in gevaar bracht.

Meneer Van Breukelen

De derde onderduiker die voor langere tijd kwam - de kalender stond toen inmiddels net op 1943 - was "meneer Van Breukelen". Ook dat was een schuilnaam; zijn echte naam werd niet aan de familie Winkel meegedeeld. Wel zei Hörst tegen de gastheer dat "Van Breukelen" actief was bij de ondergrondse en dat de omstandigheden in de stad Utrecht te riskant voor hem geworden waren.

Bij stukjes en beetjes kwam Winkel er achter wie "Van Breukelen" in werkelijkheid was. Toen hij een keer even weg was, maar zijn hoed aan de kapstok had laten hangen, zag Winkel dat in de rand van de hoed de letters A.F.U.K stonden. De vrouw van "Van Breukelen" zat ondergedoken in een zomerhuisje achter de Scheendijk. Toen "Van Breukelen" een urgente boodschap aan haar overgebracht wilde hebben, bood Winkel aan even daarheen te gaan. Zij stelde zich toen voor als mevrouw Krikke. Hij bleek Ir. A.F.U. Krikke te zijn, actief binnen de Orde Dienst (O.D.). Dat was een bewapende organisatie van voornamelijk Nederlandse oud-militairen die vooral was opgezet met de doelstelling de orde te handhaven als de bezettingsmacht vertrok, om te voorkomen dat in een - wat het overheidsgezag betrof - onduidelijke overgangsfase de communisten de macht aan zich zouden trekken. Ook in zijn onderduikerstijd zette Krikke de ondergrondse activiteiten onverminderd voort.

Verstopplaats en ontsnappingsroute

De onderduikers sliepen gewoon bij de familie Winkel in huis. Om voorbereid te zijn op noodsituaties, was onder de vloer een geheime berggruimte in-

gericht, met een toegangsluik onder het tapijt in de voorkamer.

In juni 1943 moesten op Duits bevel alle radiotoestellen worden ingeleverd. Er werden zware straffen in het vooruitzicht gesteld aan iedereen die dat niet deed, onder meer het verbeurd verklaren van de hele inboedel. Elke dag stonden er dreigementen in de kranten wat er kon gebeuren als de autoriteiten toch nog een radiotoestel in huis vonden. Winkel peinsde er echter niet over zijn radio weg te brengen. In de bergruimte onder de vloer stond sedertdien ook de radio, zodat nog regelmatig naar de Engelse zender kon worden geluisterd. Dat gaf steeds een gevoel van spanning, omdat ze zo contact hadden met de vrije wereld.

Om ontsnappen naar het polderland mogelijk te maken, waren over diverse sloten planken gelegd. Over enkele sloten lagen ook vóór de oorlog al planken, dus een sloot met plank wekte niet direct argwaan. Overdag was zo'n ontsnappingsroute van weinig waarde, omdat men in het open polderlandschap over grote afstanden iedere beweging kon waarnemen, maar voor de nachtelijke uren was ze van grote betekenis.

Binnenlandse Strijdkrachten

In september 1944 werden op wens van de Nederlandse regering in ballingschap door samenvoeging van diverse ondergrondse groeperingen de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (B.S.) gevormd. De O.D.-leiding in het Gewest Utrecht was niet blij met deze order.

Het betekende dat O.D.-mensen actiever zouden moeten gaan deelnemen aan gewapend verzet en dat bovendien in samenwerking met mensen van de Knok Ploegen (K.P.), die door O.D.'ers voor een deel werden gezien als communisten en avonturiers. Dat leidde tot grote meningsverschillen over de werkwijze en de toewijzing van bevoegdheden binnen de te vormen B.S.

Uiteindelijk kwam voor B.S. Gewest 8 (dat de provincie Utrecht, een deel van de Veluwe, de Betuwe en de Bommelerwaard omvatte) een tweehoofdige leiding tot stand, bestaande uit J.H. des Tombe (schuilnaam "Scholberg"; gewestelijk commandant van de O.D.) en Cor Been ("Grote Cor", provinciaal K.P.-leider). A.F.U. Krikke werd toen commandant van het B.S. District Noord-West Utrecht.

Op 26 september 1944 kreeg het Gewest echter vanuit de in Amsterdam gevestigde landelijke B.S.-leiding te horen dat een éénhofdige leiding werd verlangd. Des Tombe besloot daarop terug te treden en de nog pas 22-jarige Cor Been vond men als enige commandant te jong.

Na moeizaam overleg werd Krikke aangezocht als gewestelijk commandant. Hij was een O.D.'er, maar werd gezien als iemand met - zoals de belangrijkste fusiepartner zei - een "K.P.-mentaliteit".

Krikke belegde op de boerderij van Winkel ook vergaderingen van mensen uit de illegaliteit; de meesten die dan kwamen, waren onbekenden voor het gastgezin, maar Hörst was er bijna altijd bij. Het boerengezin bleef onwetend van wat er besproken werd, maar verleende alle nodige ondersteunende medewerking. Een van de dochters Winkel zat dan altijd in de voorkamer voor het raam om de oprijlaan naar de boerderij in de gaten te houden. De vergaderingen duurden vaak tot laat in de nacht, maar de bezoekers bleven niet slapen. Uit de relatie tussen Hörst en "Van Breukelen" werd Winkel duidelijk dat "Van Breukelen" de hoogste in rang was.

De arbeiderswoning bij Winkels boerderij werd in de latere oorlogstijd bewoond door evacués, die gelukkig volledig betrouwbaar waren.

Wapendroppings

Enkele keren moest een wapendropping geborgen worden door de ondergrondse van Nieuwer Ter Aa, waarvan ook zoon Hendrik (roepnaam Henk) Winkel deel uitmaakte. Volgens de officiële registratie hebben gedurende het laatste oorlogsjaar boven de provincie Utrecht 41 wapendroppings uit gealli-

eerde vliegtuigen plaats gevonden. Ruim 20 % daarvan had plaats ten westen van Breukelen, rond Kockengen nog meer dan rond Nieuwer Ter Aa. In totaal waren in de provincie 15 afwerpterreinen geselecteerd. Daarvan lagen er enkele dicht bij de stad Utrecht, waar nogal wat ondergronds actief waren; andere terreinen lagen bij Woudenberg, Woerden, Linschoten, Wilnis, Loosdrecht en Eemnes.

De geschiktheid van een droppingterrein werd bepaald door de afmetingen (minstens 400 bij 400 meter), de bodemgesteldheid, de openheid van het landschap en het aantal sloten (lieft zo min mogelijk). Verder mochten er in de buurt geen Duitse of andere "foute" instellingen zijn, de aanvliegroute moest buiten bereik liggen van Duitse radar of luchtdoelgeschut, de ontvangstploeg moest in geval van nood snel in verschillende richtingen weg kunnen komen en de containers moesten snel op een veilige plaats in de buurt kunnen worden uitgepakt. Als afwerpterrein bij Nieuwer Ter Aa dienden ofwel de weilanden van Teus Korver, aan de noordkant van de Korte Zuwe, of de weilanden nabij de Lange Zuwe. Per keer werd doorgaans vijf ton aan wapens, munitie en springstoffen afgeworpen, verpakt in 24 containers.

Meestal kwamen de containers ongeveer op de bestemde plaats terecht, maar een enkele keer werd die gemist. Toen twee parachutes neerkwamen op het terrein van Leen de Haan zette dat wat schrik. Hij had vóór de oorlog behoord tot de mensen die kinderlijk oprecht meenden dat Mussert een betere maatschappij nastreefde; Hitler had immers in het voor de Nederlandse agrariërs belangrijke afzetgebied Duitsland de werkloosheid en de hyperinflatie al succesvol bestreden, terwijl in Nederland de economische malaise voortduurde.

Buurman Van Bommel maakte De Haan op de parachutes attent en samen ruimden ze die snel op. In de middag, toen De Haan aan het appels plukken was, kwam "meneer Van Breukelen" langs. Die zei: "Meneer De Haan, u hebt iets gezien wat u niet had mogen zien; als u dat verraadt, kost u dat uw leven". Vanuit de appelboom stelde De Haan hem gerust. De praktijk wees inderdaad uit dat men van hem niets te vrezen had.

Afb. 3. Jan Willem Winkel en zijn vrouw Antje Winkel-Stam op 6 juli 1944, toen zij 25 jaar getrouwd waren. Ondanks de moeilijke omstandigheden werd dat feestelijk gevierd, maar de meeste gasten moesten noodgedwongen blijven slapen omdat men van de bezettingsautoriteiten in de avond en nacht niet op straat mocht komen. (Foto uit familie-album van Mw. Rika Fokker-Winkel.)

Het wegwerken van de parachutes was altijd het eerste wat na een dropping moest gebeuren. De parachutestof had, behalve groen, vaak opvallende kleuren: rood, wit, blauw, oranje. (Na de oorlog leverde dat dankbaar benut materiaal voor meisjesjurken op.) Na het uitpakken van de containers werden die snel zo onopvallend mogelijk begraven. De wapens werden ontvet, gemonteerd, gesorteerd en geïnventariseerd.

Voor ieder type wapen gebruikte men als code de naam van een rookartikel. Een bazooka heette bijvoorbeeld een gouwenaar, een brengun een sigarettenroller, een handgranaat een pijpekop en een limpet (kleefbom) een tabaksdoos. Zou zo'n lijst ooit in verkeerde handen vallen, dan leverde dat niet meteen risico's op. Als de ondergronds zo met de wapens bezig waren, zaten altijd een of meer van de dochters Winkel op de uitkijk naar eventueel gevaar van buitenaf.

De via droppings verkregen wapens en de zo klein mogelijk opgevouwen parachutes werden daarna op een aantal plaatsen in en rond Nieuwer Ter Aa verborgen gehouden. Een daarvan was de boerderij van Winkel, waar de spullen verstopt waren tussen het stro in de varkensschuur. Toen het meer werd, liet men bij aannemer Hulsman een waterdichte kist maken, die in "het bos" in de grond kon worden begraven. Bij ingebruikneming bleek dat ze zich hadden verkeken op de opwaartse druk van het grondwater in de losse veenbodem. Bij een hoge waterstand werd de kist met inhoud zodanig omhoog gestuwd dat hij aan de oppervlakte zichtbaar werd. Extra verzwaaring op het deksel was nodig om de kist ondergronds te houden.

Als een dropping zou plaatsvinden, kon het gebied van Nieuwer Ter Aa met medewerking van naburige verzetsgroepen nagenoeg tot een eiland worden gemaakt, door het open zetten van de Portengense Brug, de toenmalige ophaalbrug op de kruising van Lange Zuwe en het Donkereind, de brug over het Merwedekanaal bij Nieuwersluis en de Galgerwaardse Brug aan het begin van Oud Aa. Bij de vaste brug op de kruising van Kerklaan en Oukoper Dijk, middenin het gebied, stond dan altijd een wachtpost van de plaatselijke ondergrondse.

In de voorzomer van 1944 werd het oostelijke deel van de polder Oukoop op Duits bevel onder water gezet, evenals het aangrenzende deel van de polder Het Honderd tot aan de spoorlijn (zie de aflevering van dit tijdschrift van mei 1995, blz. 121 - 127). Daarbij kwam de boerderij van Jaap Fokker aan het Honderdsche Laantje (het Huis Het Honderd) rondom in het water te staan. De bewoners trokken weg, en mede daardoor vond de ondergrondse die boerderij na verloop van tijd een zeer geschikte plek om wapens en munitie te verbergen; immers, als er door de vijand ooit wat werd gevonden, dan waren er geen mensen in de buurt die onmiddellijk konden worden opgepakt. De wapens die aanvankelijk op de boerderij van Winkel verborgen waren, werden daarheen overgebracht, evenals de wapens die daar na een latere dropping werden gemonteerd.

Toen een wapenzending die voor de Ter Aase ondergrondse bestemd was, abusievelijk in Laag-Nieuwkoop terecht kwam (zie het nummer van mei 1995 van dit tijdschrift, blz. 107), ging het door de Kockengense ondergrondse verzorgde transport ook naar het Huis Het Honderd. Bij de tijdelijke inundatiekade tussen het droge en het onder water gezette deel van Oukoop moest de inhoud van de groentewagen toen in een praam overgeladen worden. Bij dergelijke activiteiten werd ook Leen de Haan ingeschakeld, die het geïnundeerde terrein goed kende, uitstekend met de praam kon varen en aan wiens betrouwbaarheid inmiddels niemand meer twijfelde. Het varen gebeurde in het donker, het uitladen hoogstens bij het licht van een zaklantaarn. Eén keer kwamen de containers pas kort voor het ochtendkrieken naar beneden; er was toen geen tijd meer om ze naar Het Honderd af te voeren, zodat de lading een dagje bij De Haan in de paardestal onder het stro bleef liggen.

Winkel had als boer weinig last van de inundatie, met al zijn land aan de westzijde van de Oukoper Dijk. Van de 21 hectaren van De Haan stonden er echter tien onder water.

Duitsers op het erf

Verschillende keren kwamen er onverwacht Duitsers het lange pad naar

het erf van de boerderij van Winkel op. Een van de oorzaken was, dat Winkel gedurende de hele oorlog een paard had. Die merrie was door de Duitse Wehrmacht afgekeurd, wegens een haar overkomen ongeluk, maar dat kon je van de weg af niet zien en dus kwamen argwanende soldaten soms pools-hoogte nemen.

Rika Winkel herinnert zich haar grote schrik toen ze een keer Duitsers het erf op zag komen, terwijl "Tom", "Van Breukelen" en haar broer Henk Winkel alle drie buiten liepen. Razendsnel wist ze hen te waarschuwen en toen de Duitsers dicht bij de voorzijde van het huis waren gekomen, vanwaar ze geen zicht meer hadden op de achterste delen van het erf, zagen de drie mannen op tijd kans achter de hooiberg weg te komen. Bij een andere gelegenheid moest ze, toen Duitsers het huis naderden, snel via het achterhuis verdwijnen met een koffer van "Van Breukelen", die ze zo goed mogelijk in "het bos" verstopte.

Soms naderden er Duitsers over het achterland, waar ze voor hun ontspanning op hazen en konijnen jaagden. Maarten Winkel werd op het eigen erf een keer volledig verrast door een verdwaalde kogel die krakend insloeg in het hout van de omheining.

Evenals alle andere boeren was Winkel verplicht de opbrengsten van zijn bedrijf, voor zover niet nodig voor eigen consumptie of als zaai- en pootgoed, aan de overheid te verkopen. Een Controledienst (C.D.) hield er toezicht op dat dat ook werkelijk gebeurde. De met de Duitsers heulende C.D.'ers waren evenmin te vertrouwen.

Een keer nam zo'n controleur een schaal met inhoud in beslag, denkend dat het achtergehouden boter was. In werkelijkheid was het door moeder Winkel gemaakte pudding. Achteraf hebben ze op de boerderij flink gelachen over die stomme kerels.

Arrestatie van een belangrijk deel van de leiding van de B.S.

Na verloop van tijd vertrok B.S.-commandant Ir. Krikke naar een ander onderduikadres. Al te lang op één plek blijven vond hij te riskant. Door de vergaderingen die hij in Oukoop had gehouden, waren verscheidene mensen van zijn verblijfplaats op de hoogte gekomen en stel je voor dat één van hen, na opgepakt te zijn, zou doorslaan!

Toch liep het niet goed met hem af. Tijdens een vergadering in het gebouw van de Kamer van Koophandel, Maliesingel 2 te Utrecht, op 22 november 1944, vielen de Duitsers daar binnen en arresteerden negen aanwezigen; twee wisten zich te redden.

Krikke was een van de gearresteerden. In de kelder van het Utrechtse gebouw werden de gevangenen aan een eerste verhoor onderworpen, waar groot fysiek geweld aan te pas kwam. Daarna werden ze overgebracht naar de Willem III-kazerne in Apeldoorn.

Hörst en Van Maanen, die ook voor die bijeenkomst opgeroepen waren, arriveerden te laat, merkten op dat overal Duitse wachtposten stonden, zagen tevens de overvalwagens staan en trokken zich meteen terug in een nabijgelegen café. Zo kropen de Nieuwer Ter Aa-ers door het oog van een naald.

De B.S. in het District Noord-West Utrecht overwoog om Krikke uit zijn gevangenschap te bevrijden, maar moest daar toch van afzien. De landelijke sabotagecommandant en de Rotterdamse commandant, beide mannen met ruime K.P.-ervaring, verkenden de mogelijkheid van een bevrijdingsactie voor alle negen mannen, maar werden ontdekt en doodgeschoten.

Intussen zat iedereen op de boerderij van Winkel wel "knijp", want stel eens dat de bezetters Krikke aan het praten kregen, of één van die andere gearresteerden die ook wel eens in Oukoop hadden vergaderd. Dat gebeurde echter gelukkig niet; niemand liet wat dat betreft iets los.

Uiteindelijk belandde Krikke in een gevangenenkamp in Duitsland, waar hij zeer verzwakt de bevrijding beleefde. Hij werd opgenomen in een Brits legerhospitaal in Rotenburg bij Bremen; daar overleed hij op 23 mei 1945. Slechts twee van de negen gearresteerden overleefden hun gevangenneming.

Tussen 22 november 1944 en januari 1945 had de B.S. in de provincie Utrecht geen één-

hoofdige leiding. In verzetskringen duidde men die periode later aan als "het Stadhoudersloze Tijdperk". In de loop van januari werd de K.P.'er S. de Man (schuilnaam "Siem") gewestelijk commandant. Hij bleef dat tot het einde van de oorlog.

Heden ontvingen wij de droeve tijding, dat 23 Mei 1945 in het Britsche Hospitaal te Rotenburg bij Bremen is overleden mijn innig geliefde man en der kinderen zorgzame Vader
Ir. A. F. U. KRIKKE,
 Gewestelijk Commandant der N.B.S., Prov. Utrecht in den ouderdom van 35 j.
F. J. KRIKKE—
 LANDMETER,
 ULI en TINEKE,
 Utrecht, 28 Juni 1945
 Moliërelaan no. 23. 2610

Afb. 4. Krante-advertenties, waarin melding wordt gemaakt van het overlijden van Ir. A.F.U. Krikke ("meneer Van Breukelen").

Een groot man is van ons heen gegaan.

Zuiver en hard als zijn leven was zijn afscheid ervan. Ver van zijn Landje heeft hij zijn verzet bekroond met het offer van zijn leven. Als een duizelende slag heeft het overlijden van den oud Districtscommandant „van Breukelen” ons, oude garde der Binnenlandsche Strijkrachten in het District Noord-West Utrecht, getroffen.

Ir. A. F. U. Krikke („van Breukelen”) overleed op 23 Mei j.l. in een Engelsch hospitaal nabij Bremen.

Zooals we hem hebben leeren kennen en liefhebben:
 als den eenvoudigen, eerlijken mensch, wars van alie egoistische materieele bijbedoelingen,
 als den diep meelevendenden vriend,
 als den fellen, principiëelen en hartstochtelijken vrijheidsvechter,
 als den commandant met zijn van nature zoo rijke en groote leidersgaven,
 als ons aller mede-partisaan.
 zoo zullen wij hem gedenken.

Evenals we — van Maarsen tot de Waver en van Loenen tot Kockengen — ons spontaan aanboden hem, na zijn arrestatie als Gewestelijk Commandant, te bevrijden uit elke gevangenis en elk concentratiekamp, even spontaan en eensgezind zullen we thans probeeren, in zijn geest en met zijn voorbeeld voor oogen, hem te vervangen bij den grooten strijd om ons Landje weer groot te maken.

„van Breukelen” is heen gegaan,
 maar heeft ons niet verlaten.

v. d. Heijden.

Bevrijding van de gebroeders Reurings

Op 24 april 1945 deden landwachters een inval in de touwslagerij van de gebroeders Reurings aan de Herenweg in Wilnis. Onder de lemen vloer vond men een van de melkbussen met wapens, die daar begraven waren. Ook trof men twaalf fietsen aan, twee motorfietsen en voorwerpen die nodig waren bij de afhandeling van wapendroppings. Alle mannen die op het erf van Reurings aangetroffen waren, werden gearresteerd. Een boer die nog over een paard beschikte, werd gedwongen met een grote boerenwagen voor te rijden. Daarop werden alle in beslag genomen goederen geladen en vervolgens werd onder toezicht van vier landwachters afgemarcheerd via de Lange Zuwe richting Breukelen en Utrecht.

In de tussentijd had snel handelen door de Wilnisser ondergrondse tot een bevrijdingsplan geleid. Op de hoek van de Lange Zuwe en de Dwarszuwe legden ze een hinderlaag. Toen de kleine kolonne de bocht nam, werd een geslaagde verrassingsaanval uitgevoerd. Eén landwachter werd daarbij direct gedood; één vluchtte gewond weg; de twee anderen trokken zich in dekking terug. De ondergrondse ging er zo snel mogelijk met de bevrijde gevangenen vandoor. De beladen boerenwagen liet men achter. Het in veiligheid brengen van de mensen had de allerhoogste prioriteit.

De gewonde landwachter kwam, na over een sloot te zijn gesprongen, op grond van Winkel terecht. Tussen de koeien door rennend slaagde hij er in over die langgerekte kavel weiland de boerderij te bereiken, ondanks zijn ernstige borstwond. "Ga een dokter halen", schreeuwde hij tegen de eerste de beste die hij zag. Winkel legde hem op stro in een paardebox, naast de stier, want zijn vrouw had hem onmiddellijk te verstaan gegeven dat ze "die viezerd" niet in huis wenste te hebben.

De landwachter beschouwde de hem toegewezen plek als vernederend, en toen Winkel uit zijn buurt was, stond hij op en strompelde het huis in, waar hij meteen tegen mevrouw Winkel begon uit te varen dat hij deze behandeling geen manier van doen vond. Met grote helderheid van geest wist zij tegen te werpen dat het heel gevaarlijk zou zijn ergens in huis te gaan liggen, want stel dat de ondergrondsen hem zouden zoeken "om hun werk af te maken", dan zouden ze in huis rondkijken, maar niet meteen denken aan zo'n paardestalling vlak naast de stier. Dat vond de gewonde landwachter eigenlijk wel een redelijk argument, en hij ging eigener beweging terug naar de paardestal.

Op aanraden van de ondergrondse fietste Winkel naar Breukelen om bij de plaatselijke autoriteiten te melden dat er een gewonde landwachter bij hem verbleef. "Dat moet je gaan zeggen", zeiden ze, "anders raak je verdacht".

Enige tijd later arriveerden de beide andere landwachters. Vader Winkel, net weer thuis, zoon Henk Winkel en Henk van Rooyen, die boerenarbeider was bij de buurman, werden voor verhoor tegen de muur van de boerderij gezet, maar gelukkig konden ze in alle oprechtheid alleen maar zeggen van niets te weten. De ondervraging eindigde met enkele zware bedreigingen: wanneer alsnog iets verkeerd over hen aan het licht zou komen, dan zouden Winkel en de zijnen onmiddellijk gevangen worden genomen en de boerderij in brand worden gestoken. Daarna vertrokken de landwachters met hun gewonde kameraad en zijn gesneuvelde collega op de gevorderde boerenwagen naar Utrecht.

Omdat het gevaar bestond dat er ook op de boerderij nog een nader onderzoek naar het gebeurde zou worden ingesteld, verhuisden de beide zoons Winkel en de onderduikers tijdelijk naar elders.

Voedselschaarste

Het voedsel dat de bevolking in West-Nederland tegen inlevering van distributiebonnen in de tweede helft van 1944 en het begin van 1945 nog kon kopen, moest voornamelijk uit het noorden en oosten van het land komen: aardappelen en graan voor het brood. Er was daar nog genoeg, maar toen op 17 september 1944 de Nederlandse regering in Londen de spoorwegstaking afkondigde, namen de Duitsers wraak door alle vervoer van voedsel naar het westen te verbieden. Toen op 8 november dat vervoersverbod werd opgeheven, was een niet meer in te lopen achterstand ontstaan.

De hongerende bevolking ging vervolgens zelf overal op zoek naar voedsel, ook op het platteland in onze omgeving. De boeren deden hun best te helpen, tot de uiterste grenzen die de verplichte levering aan de overheid hen bood. Zo ook J.W. Winkel. Soms had hij wel twintig om eten smekende mensen tegelijk op het erf. Dan had hij moeite om na enige tijd noodgedwongen "neen" te verkopen. Maar de scherpe controle door de C.D. op de agrarische productie beperkte de bewegingsvrijheid van de boer heel sterk. Slechts doordat er niet vergeleken kon worden met de opbrengsten uit eerdere jaren (bijvoorbeeld omdat er praktisch geen krachtvoer te koop was en de omstandigheden op diverse boerderijen uitzonderlijk waren) had men enige mogelijkheid om ongestraft wat melk of kaas buiten de leveringsplicht om te verkopen.

Leen de Haan, die tot 1938 melkboer was geweest in Hilversum, zag toen een aantal van zijn vroegere vaste klanten terug. Hij schrok ervan hoe vermagerd ze waren.

Extra moeilijk werd de voedselvoorziening voor de onderduikers, die niet op hongertocht konden gaan. In een nacht zijn op land van Winkel ongeveer tien drachtige schapen illegaal geslacht; alleen de koppen en poten vond hij terug. Het bijeendrijven en vangen van de dieren kan alleen door een groep mensen gebeurd zijn, zodat het vermoeden postvatte dat het het werk is geweest van onderduikerhelpers.

"Die arme Führer"

Tegen het eind van de oorlog kwam een in de buurt ingekwartierde Duitser eigener beweging ongeveer iedere week wel een keer op de boerderij

van Winkel wat drinken, nadat hij in de polder wat was gaan jagen of op vis-sen schieten. Men beschouwde hem als een "goede Duitser, die ook maar gestuurd was". Hij vroeg nooit ergens naar en heeft, voor zover de familie Winkel weet, nooit iets bemerkt van onderduikers en andere illegale activiteiten. Toen de oorlog voorbij was, kwam hij zelfs nog netjes afscheid nemen, opgelucht dat hij spoedig naar zijn gezin en huis terug zou mogen. Niettemin liet hij zich ontvallen: "maar toch, die arme Führer". Daar schrokken de Winkels van. Nooit eerder hadden ze zich zo duidelijk gerealiseerd met welk een persoonlijk charisma Hitler tot aan het eind bijna een heel volk in zijn ban had weten te houden.

Fout voor het goede doel

Bij het verzamelen van de informatie voor dit artikel viel mij op hoezeer in de oorlog allerlei zaken geheel of grotendeels geheim konden blijven, zelfs voor buurtgenoten. In het noorden van Oukoop wist men nagenoeg niets van wat zich in het zuiden van Oukoop afspeelde en zelfs in de nabije omgeving was maar weinig bekend. Vragen stellen deed men toen niet.

Doordat men in oorlogstijd vaak lang niet alles wist en verhalen bij het doorvertellen snel vertekend raakten, konden gemakkelijk verkeerde conclusies worden getrokken. Pijnlijk was dat vooral als het er om ging wie "goed" en wie "fout" was tijdens de oorlog.

Tegen het einde van de oorlog bereikte "Tom" via via het bericht dat zijn in Friesland achtergebleven vriendin een "moffenmeid" was geworden. Hij was daar erg verdrietig om. Zodra hij na het einde van de oorlog een kans had naar Friesland terug te keren, ging "Tom" onmiddellijk. Korte tijd later kwam hij samen met zijn vriendin even naar Oukoop terug. Triomfantelijk stelde hij haar aan de familie Winkel voor: ze had inderdaad relaties met Duitsers onderhouden, maar op dringend verzoek van de ondergrondse, om inlichtingen te verzamelen. Het thuisfront had alleen maar goede dingen over haar te melden gehad.

De boerderij na de oorlog

Jan Willem Winkel bleef boer tot 1 mei 1956. Toen verpachtte hij Landzicht aan zijn zoon Hendrik, die medio 1962 eigenaar werd. Op 17 januari 1966 overleed vader Winkel te Utrecht. Zoon Hendrik zette het Oukoopse boerenbedrijf voort tot september 1986, waarna het meeste land met het bijbehorende melkquotum werd verkocht. Thans wordt de boerderij bewoond door Hendriks dochter Maria Willemina uit den Bosch-Winkel en haar man J. uit den Bosch.

Bronnen

- Gesprekken met Mw. Rika Fokker-Winkel (Oukoop, 21 maart en 26 juli 1995), de heer Maarten Winkel (Barneveld, 21 maart 1995), de heer W. van den Bosch Sr (19 april 1995) en de heer L. de Haan (8 en 16 mei 1995). Verder werd enige informatie verzameld door de heer J. uit den Bosch.
- V. Smits, 1990. Maarssen 1940 - 1945. Eigen uitgave van de schrijver. Maarssen, 201 blz., in het bijzonder blz. 141 - 143 (Ir. Krikke).
- T. Spaans-van der Bijl, 1995. Utrecht in Verzet. Uitgave onder auspiciën van de lidvereniging Utrecht van de Nationale Federatieve Raad van het voormalig Verzet Nederland, Utrecht, 399 blz., in het bijzonder blz. 308 - 309 en 326 - 328 (Ir. Krikke) en 320 - 323 (wapendroppings).
- T.D. van Soest, 1984. Oorlogstijden. In: A. Bloed, L.R. Mur en H.W. van Soest (Red.), Van Wildernis tot Ronde Venen. Uitgave Stichting Wilnis 900 Jaar, blz. 121 - 137, in het bijzonder blz. 127 (huiszoeking bij Reurings).
- Een deel van de in dit artikel beschreven gebeurtenissen kwam ook aan de orde in de VAR van 4 mei 1995, onder de titel "Verzet in de polder", met helaas erg veel fouten (zie tevens de rectificatie in de VAR van 11 mei 1995).

De gewapende conflicten tussen Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten en Duitse bezettingsmacht op 5 mei 1945

Arie A. Manten
Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

Op Bevrijdingsdag, 5 mei 1945, deden zich opvallend veel gewapende conflicten voor tussen leden van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten en militairen van de Duitse bezettingsmacht. Daarbij verloren verscheidene mensen hun leven.

In de zeer vroege ochtend van 5 mei werd in Kockengen Henk Brunt dodelijk getroffen door een door S.S.'ers afgevuurde kogel.

In Vinkeveen sneuvelde in een gevecht met Duitsers vier B.S.'ers en werden er later nog twee verminkt en vermoord aangetroffen. Bij dat vuurgevecht kwam ook de in Oukoop dienstdoende dijkwachter Toon van Weerdenburg door een Duitse kogel om het leven.

Bij een gewapend treffen tussen B.S. en Duitse militairen (waaronder valschermjagers) in Westbroek verloren zes leden van de B.S. en drie burgers het leven, waaronder de Breukeleveense verzetsstrijders Eddy Jaarsma en Henk Manten.

Een B.S.-groep uit Maarsseveen raakte bij Fort Maarsseveen met Duitsers in gevecht. Daarbij verdronken twee B.S.'ers toen ze met hun zware bepakking door het water heen een veiliger plek probeerden te bereiken.

Bij de hoge brug over het Amsterdam-Rijnkanaal te Maarssen werd een groep B.S.'ers door Duitse militairen onder vuur genomen, waarbij onder meer een B.S.-strijder sneuvelde en een L.O.-koerierster, die toevallig in de buurt was, dodelijk werd getroffen door een verdwaalde kogel.

Een andere groep van de Maarssense B.S. kwam onder vijandelijk vuur te liggen toen ze met een boot de Vecht overstaken, als gevolg waarvan drie mannen verdronken.

Rond het middaguur van 5 mei raakten in Wilnis B.S.'ers en Duitsers verwickeld in een vuurgevecht, waarbij geen slachtoffers vielen.

Deze lijst zou zonder veel moeite nog verder aan te vullen zijn met voorvallen uit de wijdere omgeving.

Het bevredigde mij niet, deze gebeurtenissen allemaal aan incidentele oorzaken toe te schrijven. Er moet ook iets van meer algemene aard toe bijgedragen hebben. Om daarin meer inzicht te krijgen, zette ik de onderstaande zaken op een rijtje.

De vrijheid in zicht

In de tijd gezien, begint dit overzicht met een gebeurtenis op maandag 30 april 1945. Toen vonden in de St. Jozefschool te Achterberg afrondende onderhandelingen plaats inzake het plan om Nederland door de lucht van voedsel te voorzien. Die werden gevoerd tussen geallieerde vertegenwoordigers, geleid door luitenant-generaal Walter Bedell Smith, chef-staf van opperbevelhebber Eisenhower, met bij hem onder anderen de Canadese luitenant-generaal George Kitching, en een Duitse delegatie, onder leiding van de rijkscommissaris Dr Arthur Seyss-Inquart, met bij hem onder meer generaal Paul Reichelt, chef-staf van veldmaarschalk Johann Blaskowitz, opperbevelhebber van de Duitse troepen in Nederland, en de commandant van de 6de Fallschirmjäger Divisie, Plocher. Bij die gelegenheid begon Bedell Smith tegen Seyss-Inquart ook over een militaire capitulatie te praten, maar zonder enig resultaat. "Ik sterf liever", antwoordde de rijkscommissaris.

Op 1 mei drong generaal Charles Foulkes, commandant van het eerste Canadese legercorps, bij zijn Duitse collega Reichelt op een capitulatie aan. Reichelt had voor onderhandelingen daarover echter geen instructies ontvangen en dat vervulde hem en Foulkes met grote zorg. Aan weerskanten

wilde men vermijden dat er nog meer doden en gewonden zouden vallen.

Intussen veranderde elders de situatie echter zeer ingrijpend. Op 30 april, in het zicht van de inneming van Berlijn door Russische troepen, pleegde Hitler zelfmoord en werd grootadmiraal Karl Dönitz als zijn opvolger aange-
wezen. Die schrok toen hij kennis nam van de werkelijke stand van zaken aan het westelijk front, die veel hopelozener was dan hij had gedacht. Hij gaf al snel aan het 25ste Duitse legerkorps opdracht contact te zoeken met de Canadezen om een militaire capitulatie van de Duitse troepen in Nederland voor te bereiden.

In Nederland was rijkscommissaris Seyss-Inquart in zijn denken toen nog steeds niet zo ver. In een reactie op de machtswisseling in Duitsland riep hij de Duitsers in de vesting Holland op 2 mei 1945 op de strijd voort te zetten: "Wij bevinden ons thans in een verbitterde strijd. In deze strijd is onze eerste soldaat en voorvechter gevallen. Laat onze vijanden triomferen en menen ons te hebben overweldigd. Thans, na de heldendood van onze Führer, zullen wij nooit ophouden te strijden. Wij geloven in Duitsland. Eerst dan, wanneer wij onze vrijheid hebben gewonnen, zullen wij met vechten ophouden." Hij vond echter geen algemene bijval meer in de hoogste Duitse kringen.

Twee dagen later, op 4 mei, vond in Wageningen een baanbrekend gesprek plaats tussen geallieerde militairen en een onder leiding van generaal Reichelt staande Duitse afvaardiging.

In vervolg daarop meldde de vrije radio in de avond van 4 mei 1945 dat de Duitse legers in Denemarken, Noordwest-Duitsland en Nederland, met inbegrip van Helgoland en de Friese eilanden, zich de volgende dag om 8.00 uur onvoorwaardelijk zouden overgeven.

De burgerij in bezet Nederland reageerde opgetogen. Nu kwam de bevrijding echt; de Nederlandse regering had het ditmaal immers zelf gezegd! Vergeten waren de enorme teleurstellingen die volgden op Dolle Dinsdag en de verwachtingen gewekt door de luchtlanding bij Arnhem. Voor verscheidene mensen had de oorlog ook niet veel langer mogen duren; ze zaten fysiek en psychisch tegen het eind van hun uithoudingsvermogen.

B.S. in de startblokken

Diezelfde avond werden de leden van de Binnenlandse Strijdkrachten door hun commandanten opgeroepen zich met hun wapens paraat te houden. Wekenlang hadden ze zich voorbereid op de hen wachtende taak om, zolang de geallieerden nog niet waren gearriveerd, de orde te handhaven, Duitsers te ontwapenen en landverraders in te sluiten. Daartoe hadden ze in de weken voorafgaande aan de bevrijding hun gelederen ook danig uitgebreid. Onder de nieuw toegetreden waren verscheidene jongemannen die popelden om actief aan de gang te kunnen gaan. In de nacht van 4 op 5 mei werden wapens die nog verborgen waren gehouden, uit hun bergplaatsen gehaald en voor gebruik gereed gemaakt.

Op zaterdagochtend 5 mei drukte het hoofd van de Binnenlandse Strijdkrachten de regionale commandanten echter nog op het hart om voorzichtig te zijn bij openbaar optreden. Het is evenwel allesbehalve duidelijk of deze extra boodschap iedereen bereikt heeft.

Laatste capitulatie-onderhandelingen

Op 5 mei kwamen inderdaad de vertegenwoordigers van Duitse en geallieerde zijde opnieuw in Wageningen bijeen, tweemaal zelfs: om 11 uur in de ochtend en om 4 uur in de middag. Het kwam toen echter nog niet tot de verwachte ondertekening van de capitulatie-overeenkomst. In de ochtendzitting liet veldmaarschalk Blaskowitz zich nog vertegenwoordigen door zijn chef-staf Reichelt, maar 's middags nam Blaskowitz persoonlijk aan de onderhandelingszitting deel. Hij stemde weliswaar in met de door de geallieerden

gestelde voorwaarden, maar vroeg 24 uur tijd om de Duitse troepen nader te informeren. Foulkes, die Blaskowitz beschouwde als "een faire vent" die hij kon vertrouwen, ging daarmee akkoord.

Het veel gehoorde verhaal dat daar als bijkomstigheid nog bijkwam dat in heel Wageningen geen goede schrijfmachine werd aangetroffen waarop de onderhandelingstekst op een fraaie manier kon worden uitgetypt, moet naar het rijk der fabelen worden verwezen.

Blaskowitz deed zijn verzoek niet zonder reden. Veel Duitse soldaten waren er in de laatste oorlogsmoanden van overtuigd geraakt dat na afloop van de vijandelikheden alle Duitse krijgsgevangenen naar Siberië gedeporteerd zouden worden. Het gerucht wilde dat de Britse premier Churchill en de Amerikaanse president Roosevelt hierover met de Russische dictator Stalin al harde afspraken hadden gemaakt. In Siberië zouden de Duitsers als dwangarbeiders hun verdere leven moeten uitleven: de Russen waren immers uit op de totale vernietiging van het Duitse volk.

Blaskowitz stelde dit gerucht tijdens de capitulatiebesprekingen aan de orde. Hij had vastgesteld dat zelfs enkele van zijn ondercommandanten die verontrusting deelden. Tot het allerlaatste moment dreigden zij dijken en sluizen op te blazen als deportatie naar de Sovjet-Unie te wachten stond. De Canadezen overtuigden Blaskowitz dat van uitlevering aan de Russen geen sprake kon zijn. Laatstgenoemde wilde dat al zijn manschappen dat via hem te weten zouden krijgen en regelde bij voorkeur zelf ook allerlei andere details.

Bovendien stond in de voorwaarden de term "United Nations". Blaskowitz wist niet wat hiermee werd bedoeld. Ook daarom vroeg hij bedenktijd.

Wel werd aan het eind van de zitting op 5 mei het onderhandelingsresultaat geparafeerd. Er was pers aanwezig en van de bijeenkomst zijn diverse foto's gemaakt, die - ten onrechte - als foto's van de ondertekening van de capitulatie-oorkonde de wereld zijn ingegaan.

De officiële viering, in de na-oorlogse jaren, van Bevrijdingsdag op 5 mei - de dag volgend op de avond van de Dodenherdenking - heeft de gedachte dat 5 mei de capitulatie dag was, nog verder versterkt.

Vertraging niet aan bevolking meegedeeld

Om geen grote onrust onder de bevolking in nog bezet gebied te veroorzaken, maakten de Nederlandse autoriteiten het uitstel van de officiële ondertekening niet openbaar. Het feit van de capitulatie lag er immers; de afwijking van hetgeen was meegedeeld betrof slechts de formele afhandeling.

De Gelderse streekhistoricus Drs. Henk Krosenbrink wist via gedegen onderzoek aan het licht te brengen dat de feitelijke ondertekening van de capitulatie-overeenkomst op 6 mei plaats vond buiten Wageningen, in een bouwvallige boerderij aan de weg Rhenen-Wageningen. Daarbij was de oud-generaal Reichelt zijn belangrijkste informatiebron. Krosenbrink publiceerde daarover in de afleveringen van oktober 1975 en april 1976 van het maandblad Gelderland Nu.

Gegevens uit een interview op 5 mei 1975 voor de Regionale Omroep Noord en Oost met majoor A.L.J. van Vliet, escorte-officier van generaal George Kitching, bevestigden de datum van 6 mei 1945, maar Van Vliet meende dat de ondertekening gebeurde in de aula van de Landbouwhogeschool. Dat laatste kan volgens Krosenbrink niet juist zijn. Laatstgenoemde verklaarde de voorkeur voor de boerderij in het buitengebied als een middel om de Duitsers een hernieuwde confrontatie met de schrijvende pers, de fotografen en de radio te besparen. Het was een ridderlijk gebaar van Foulkes tegenover de verslagen tegenstander. Krosenbrink legde zijn conclusie voor aan Dr. L. de Jong, auteur van het standaardwerk *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, die hem per brief van 10 december 1986 liet weten: "Ik ben het met u eens, het veruit waarschijnlijkste is dat de ondertekening op 6 mei 1945 niet heeft plaatsgevonden in de aula van de Landbouw Hogeschool, maar in de door u bedoelde boerderij".

Om dezelfde reden waarom de Canadezen meer tijd lieten tot de ondertekening van de overgave, maakten ze ook geen haast om zich in heel West-Nederland te laten zien. Ze wilden geen problemen met de vele daar aanwezige en mogelijk ten dele nog onvoldoende geïnformeerde Duitsers.

Opstelling van de Duitse militairen

De Duitse militairen verkeerden op 5 mei in verwarring. Veel leden van de Wehrmacht vonden het langzamerhand welletjes en staakten min of meer hun openlijke taakvervulling, ook al wisten ze van de capitulatie-gesprekken alleen maar via geruchten. De officieren bleven het Duitse leger echter als de facto bezettingsmacht beschouwen (een term die men ook in Wehrmacht-bevelen van na 5 mei nog wel terug vindt) zolang de geallieerde soldaten nog niet aangekomen waren. Met partizanen - of zoals ze meestal zeiden: terroristen - wilden de Duitsers zo min mogelijk van doen hebben. Verscheidene onderdelen van de Duitse elitetroepen - Waffen-S.S., S.D., Fallschirmjäger (parachutisten) - waren zelfs geneigd niet alles wat ze zagen of hoorden, zo maar te laten gebeuren, zolang geen volstreekte duidelijkheid bestond over de capitulatie en het neerleggen van de wapens. Mogelijk droegen ook de nog pas enkele dagen tevoren door Seyss-Inquart gesproken woorden daartoe bij.

De fanatieksten onder hen wilden van geen opgeven weten. In Woerden kwam daarvoor zelfs een monsterverbond van B.S. en Wehrmacht tot stand, om gezamenlijk de S.S. van ongewenste machtsuitoefening te weerhouden. Het meest markante voorbeeld leverde Schiermonnikoog. Daar kwamen medio april 1945 vier boten met Nederlandse en Duitse S.S.'ers en S.D.'ers aan, die waren gevluht uit het toen door de geallieerde troepen bevrijde Groningen. Zij hadden kennelijk de bedoeling vandaar naar Duits grondgebied verder te varen, maar dat is nooit gelukt. Het gevolg was, dat Schiermonnikoog pas op 11 juni 1945, als laatste deel van Nederland, kon worden bevrijd.

Op 7 mei 1945 om 2.41 uur ondertekende de Duitse generaal Alfred Jodl in Reims ten overstaan van vertegenwoordigers van generaal Eisenhower een alles omvattende capitulatie-oorkonde. Daarmee kwam in heel Europa een eind aan de oorlogstoestand.

Daags daarna werd de capitulatie op last van Stalin in Berlijn herhaald. Stalin wilde, zo wordt beweerd, onderstrepen dat de Sovjetunie de grootste offers had gebracht. Generaal-veldmaarschalk Wilhelm Keitel ondertekende daar de oorkonde ten overstaan van Sovjet-generaal Zjoekov.

Toen het bericht over deze algehele overgave tot de Duitsers doordrong, kwamen de wapens geleidelijk vrijwel overal tot rust.

De schietpartij rond de Dam in Amsterdam op 7 mei 1945, waarbij 19 doden en 117 gewonden vielen, was een van de laatste droevige gebeurtenissen die de bevrijding van Nederland omfloersten.

De commandant van de "Festung Hoek van Holland" dreigde zelfs op 8 mei nog met de inzet van zijn zware geschut om een aantal door de B.S. opgepakte manschappen weer vrij te krijgen, maar dat bleef bij een dreiging.

Conclusie

De slotsom die uit dit overzicht te trekken valt, is dat in ons land de Nederlandse overheid, de Canadese legerleiding, de B.S., de Duitse legerleiding en de diverse Duitse legereenheden op 5 mei 1945 ieder voor zich bezig waren met de eigen prioriteiten, zorgen, belangen en ambities. Geen van alle hadden ze een totaalbeeld van de situatie, waartegen hun doen en laten kon worden afgewogen.

Bijgevolg schreef elk van deze instanties met de beste bedoelingen zijn eigen stukje geschiedenis. Maar de overkoepelende, integrerende, sturende hoofdredactie ontbrak. Dat had fatale gevolgen.

De heer Drs. G.J.H. Kroesenbrink bedank ik graag voor de ondervonden medewerking.

HKB-activiteiten bij de herdenking dat 50 jaar geleden de Tweede Wereldoorlog eindigde: een kort verslag

Dank zij vooral een royaal en zeer gewaardeerd gebaar van het Automobielbedrijf Roeleveld B.V., dat ons een deel van zijn Breukelse showroom ter beschikking stelde, kon de HKB van 24 april t/m 5 mei 1995 een Tweede-Wereldoorlog-tentoonstelling houden.

De opening werd verricht door door de oud-verzetsman Mr. Leo Oranje. Hij wees er onder meer op hoe de Breukelse gemeenschap in de oorlog werd kapotgereten. "Men moest zich in acht nemen voor dorpsbewoners die de verkeerde zijde hadden gekozen. Jonge mannen trokken naar onderduikadressen. Ernst en grauwe grimmigheid alom. Meneer Van Doornik, de stille werker, zo maar weg. Ekhart en Van Wijngaarden naar het Wolvenplein. Symbolisch voor de somberte was de absolute duisternis bij nieuwe maan. Grauw waren de rijen voor de gaarkeuken, voor de pan appelmoes met suikerbieten. Maar er was ook nieuwe kameraadschap, dwars door denominaties en sociale lagen heen; en verbazing voor ons, jonge jongens, toen we wat achter de coulissen van het georganiseerde verzet konden kijken."

In zijn voorafgaande welkomstwoord wees de voorzitter van de HKB er op dat de geestelijke gezondheid van onze samenleving ermee gediend is wanneer de 50ste herdenking van oorlogsleed en bevrijdingsvreugde niet de laatste is, zoals hier en daar werd voorgesteld. Verwijzend naar deze HKB-expositie, vestigde hij de aandacht van het gemeentebestuur op de behoefte aan ruimte voor tentoonstellingen en andere culturele activiteiten.

De tentoonstelling werd bezocht door ruim 800 mensen, waaronder ongeveer 300 schoolkinderen uit Breukelen en Nieuwer Ter Aa met hun leerkrachten. Acht bezoekers verrijkten de collectie van de Kring met foto's of andere herinneringen aan oorlog en bevrijding.

Het is onmogelijk alles te noemen wat op de tentoonstelling te zien was. We beperken ons tot enkele zaken die veel aandacht trokken. Daartoe behoorden negen panelen met informatie en afbeeldingen over het verloop van de oorlogsjaren in de drie kernen van het huidige Breukelen en het aangrenzende platteland. Apart daarvan werd een collectie foto's getoond van het dorp Breukelen bij de bevrijding, welke was gemaakt door Canadese militairen die vanaf 9 mei 1945 enige tijd hier gelegerd waren. Er hing een proclamatie van koningin Wilhelmina van 5 mei 1945 en in de vitrines lagen ondermeer diverse kranten met

Afb. 1. De opening van de HKB-tentoonstelling werd bijgewoond door verscheidene mensen die gedurende de Tweede Wereldoorlog in Breukelen en Kockengen deelnamen aan het verzet. Van links naar rechts: A. Folkerts, L. Blonk, Mw. E. A. Haars, H. J. van der Linden, J. Schilder, J. van Leusden, L. J. den Hollander, L. Oranje, H. E. Ekhart en G. Smink.

Afb. 2. De voormalige Royal Air Force sergeant Mike Morra (midden), wiens bommenwerper tijdens de oorlog boven Breukelen werd neergeschoten, bezichtigde de tentoonstelling in het gezelschap van burgemeester Van der Feltz (rechts) en Jaap Bokma (links), binnen het HKB-bestuur onder andere belast met de tentoonstellingen.

Afb. 3. Een hoekje van de Tweede-Wereldoorlog-tentoonstelling, met de veldtelefoon, een wapencontainer, een legerjeep en camouflagenetten. (Foto's gemaakt door H. van Walderveen, en opgenomen in Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

het bevrijdingsnieuws, zoals Het Parool (extra bulletin van 5 mei 1945), Trouw (nummer van 7 mei 1945), De Stille Waarheid (bevrijdingsnummer van 7 mei 1945) en het Utrechts Katholiek Dagblad Het Centrum (nummer van 8 mei 1945).

Veel aandacht trok een van de twee motoren van een Britse Short Stirling bommenwerper, tijdens de oorlog neergekomen bij een boerderij in Portengen-Noordeinde en voor deze

gelegenheid aan de HKB uitgeleend door de Stichting Crash. Het was een 1635 PK sterke, 14 cylinder luchtgekoelde Bristol Hercules VI motor, in relatief goede conditie, in aanmerking genomen dat hij op 27 april 1943 met grote kracht in een Portengens weiland insloeg en daar pas in 1988 op een diepte van ongeveer 5,75 meter onder maaiveld werd opgegraven. Toen vond Willem van Rijn, zoon van het echtpaar Van Rijn dat destijds op de bewuste boerderij woonde, het identiteitsplaatje, aan de hand waarvan de nodige gegevens over het vliegtuig en zijn bemanning konden worden teruggevonden. Over het neerschieten van dat vliegtuig en de daarop volgende avonturen van de telegrafist sergeant M.C. (Mike) Morra is gepubliceerd in Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jrg. 5 (1990), nr. 2, blz. 66 - 68. Mike Morra, die al jaren in Nieuw-Zeeland woont, was ter gelegenheid van de 50ste herdenking van de bevrijding enige tijd terug in Breukelen en bezocht in gezelschap van onze burgemeester W.F.E. Baron van der Feltz ook de HKB-tentoonstelling (Afbeelding 2).

Tot de pronkstukken van de expositie behoorden ook een complete veldtelefooninstallatie (zie Afbeelding 3), een container in 1944 gebruikt bij een wapendropping, een authentieke legerjeep en een Harley Davidson motorfiets. Sommige bezoekers herinnerden zich hoe het geallieerde leger oprukte, voorafgegaan door hun gemotoriseerde verkenners en ordonnansen op dergelijke zware motoren.

Allen die ons materiaal voor de expositie leenden, willen we graag hartelijk bedanken. Zij verzochten ons (om helaas begrijpelijke redenen) hen niet bij name te vermelden. Glas, hout, schraagjes, vitrines, panelen en fotokopieën, nodig om de tentoonstelling op te kunnen bouwen, kregen we ter beschikking van Schildersbedrijf C. Vervat, Doeland Kerker, N.V. Waterleidingbedrijf Midden-Nederland, Multicopy (Maarssen), Stichting Crash (Hoofddorp), Chr. Nat. School De Schepershoeke en de Stichts-Hollandse Historische Vereniging (Woerden). Voor de koffie met toebehoren bij de opening werd gezorgd door Harry van der Klaauw (De Herbergh). Ook bedanken we de mensen die gids/suppoostdiensten verleenden en alle anderen, die een bijdrage leverden tot het welslagen van deze expositie.

Filmavonden

In de eerste van de drie HKB-filmavonden, in Nieuwer Ter Aa op 1 mei, werd begonnen met een Nederlands ingesproken Amerikaanse film waarin de oorlogvoering in Europa en het Verre Oosten werd behandeld vanuit de invalshoek van de zeestrijdkrachten. Er waren indringende opnamen van de Japanse overval op de Amerikaanse vloot in Pearl Harbour en van de strijd om de heerschappij over de Atlantische Oceaan, de Middellandse Zee en de Stille Oceaan. Na de pauze draaiden we een Engelse film waarin de bevrijdingsoorlog van Cherbourg naar Berlijn te zien was; deze film maakte ook duidelijk hoe groot de vreugde in Londen was over het einde van de oorlog.

In de filmavond in Kockengen, op 2 mei, stond de oorlog in Noord-Afrika en West-Europa centraal, in verhalen van direct betrokken. Voor de pauze vertoonden we een "stomme", uit Amerikaanse bioscoopjournaals van toen samengestelde, film, waarin de geallieerde opmars van Noord-Afrika tot Berlijn in indrukwekkende beelden op de voet werd gevolgd. Ook waren er enkele opnamen van de strijd in het Pacifische gebied en van de bombardementen op Tokyo. Na de pauze was er een Engels gesproken, maar Nederlands ondertitelde Amerikaans/Britse film, in 1945 samengesteld uit authentiek materiaal, die begon met de invasie in Normandië en waarin grote gedeelten werden verteld door mensen die het zelf daadwerkelijk hadden meegemaakt. Vooral deze film maakte grote indruk.

De filmavond in Breukelen, op 3 mei, begon met een uitzonderlijke kleurenfilm over de geallieerde oorlogshandelingen in West-Europa. Deze werd gevolgd door het gedeelte over 1940-1945 uit een lange Duitstalige film van Russische makelij. Daaruit bleek hoe de Sovjet-Unie de overwinning op het fascisme beschouwde als een bijna exclusieve verdienste van Moskou; een stellingname die pas door de Russische president Jeltsin werd verlaten. Uiteraard stond in Breukelen ook de door Dr. Hoogland gemaakte en door de heer A. Prins onlangs geheel gerestaureerde Breukelse oorlogsfilm op het programma.

Op maandagochtend 1 mei was er een besloten voorstelling voor senioren in 't Heycop.

Mededelingen van het bestuur

Kort verslag van de HKB-voorjaarsledenbijeenkomst 1995

In de de voorjaarsledenbijeenkomst van de Historische Kring Breukelen namen we onder dankzegging afscheid van de bestuursleden Mw. N. Peppink-Greven en Hr. J.B.R. Pol, verwelkomden we de nieuwe bestuursleden Mw. Th. Wisse-de Boer en Mw. P.

Poelmann en werd Hr. G. Versloot voor een nieuwe bestuurstermijn herkozen. De verslagen van secretaris, penningmeester en kascommissie (de heren G. Fransens en L.H.A. van Zuylen) maakten nauwelijks commentaar los en werden unaniem goedgekeurd. De nieuwe kascommissie wordt gevormd door de heren L.H.A. van Zuylen en H. Vermaat. De begroting voor 1996 vond eveneens algemene instemming.

In het aansluitende inhoudelijke gedeelte vertelde Mw. Judith Hokke over liefde, huwelijk en gezinsleven bij enkele 17de-18de-eeuwse families waarnaar zij onderzoek had gedaan, waarbij regelmatig vergelijkingen werden gemaakt met gegevens uit de autobiografie van Jan Barte Fokkert. Naar beide kanten werd zo ons historisch inzicht verdiept.

Verslag van andere HKB-activiteiten in de eerste helft van 1995

Over de HKB-activiteiten bij de 50ste herdenking, in de eerste week van mei, van het einde van de Tweede Wereldoorlog wordt afzonderlijk in dit tijdschrift verslag gedaan.

De HKB-excursie ging dit jaar op zaterdag 20 mei 1995 naar het kasteel-museum Sypesteyn te Nieuw-Loosdrecht, waar de ongeveer zestig deelnemers door gidsen werden rondgeleid en onder prachtige weersomstandigheden ook de tuin bezichtigden. De heer R. Loenen uit Austerlitz vertelde op boeiende wijze over de uitzonderlijke oude geschiedenis van de nederzetting Ter Sype (Nieuw-Loosdrecht), die niet vanuit de Vecht tot ontwikkeling werd gebracht (zoals Maarsseveen, Tienhoven, Breukeleveen en Muyevelde), maar vanuit het Gooi. Jammer was alleen dat in het museum enkele vooral voor Breukelaars interessante zaken minder goed naar voren kwamen en een deel van de collectie niet bezichtigd kon worden doordat de museumstaf zich niet hield aan tevoren gemaakte afspraken.

Ook in 1995 stond de HKB met een eigen kraam op de jaarmarkten in Breukelen en Kockengen. Het bestuur dankt al degenen die voor onze vereniging in de kraam hebben gestaan. Op de markt in Breukelen meldden zich zes nieuwe leden, in Kockengen vijf; we verkochten zo het een en ander en kregen veel interessante informatie te horen.

HKB-bijeenkomst in Nieuwer Ter Aa op woensdagavond 4 oktober 1995

Op woensdag 4 oktober 1995, aanvang 20.00 uur, is er een HKB-avond in gebouw Het Anker in Nieuwer Ter Aa, waar de heer Arie Manten zal spreken over de geschiedenis van Nieuwer Ter Aa en omgeving in de 11de en 12de eeuw. Aan de orde komen onder andere de grote ontginningen in Oukoop, Oud Aa, Demmerik en de Breukelerwaard, de belangrijke rol vervuld door de familie Van der Aa, en de stichting van kastelen (Ter Aa, Aastein en Clarenburg), kerk en parochie. De toegang is voor leden gratis; anderen betalen f 5,-.

Herdenking Kees de Tippelaar op vrijdag 6 oktober 1995

De jaarlijkse bloemenlegging bij het beeld van L.C. Dudok de Wit ("Kees de Tippelaar") in het park van Boom en Bosch is op vrijdagmiddag 6 oktober 1995, 16.30 uur.

HKB-vertelavond op woensdag 15 (niet 1) november 1995 in het Parochiehuis te Breukelen

De HKB-najaarsbijeenkomst wordt op woensdag 15 november 1995, 20.00 uur, gehouden in het Parochiehuis te Breukelen. *Dat is twee weken later dan eerder werd aangekondigd*, omdat op 1 november de protestanten hun dankdiensten voor gewas en arbeid en de rooms-katholieken een viering in verband met Allerheiligen hebben. Het wordt een vertelavond over onderwijs, werkgelegenheid en ontspanning in Breukelen tussen 1914 en 1940, met medewerking van verschillende oudere Breukelaars en de heer Henk van Es als gespreksleider. De aanwezigen in de zaal mogen reageren. Hoeveel interessante zaken er op zo'n vertelavond aan de orde komen, blijkt ook uit het artikel in dit tijdschriftnummer dat gebaseerd is op de vertelavond van vorig jaar. Toegangsprijs: leden gratis, anderen f 5,-.

Tentoonstelling over sluizen van Hoogheemraadschap Amstel en Vecht

Gedurende de maand september is een kleine tentoonstelling te zien over het heden en verleden van sluizen, vooral in het gebied van Het Hoogheemraadschap Amstel en Vecht. De nadruk ligt op schutsluizen (waaronder de onlangs geheel vernieuwde Oudhuizen-sluis), maar ook andere sluizen, zoals uitwaterings-, keer- en inundatiesluizen komen aan bod. Van 4 t/m 15 september staat de expositie in de hal van het hoofdkantoor van het Hoogheemraadschap, Oranjebaan 13, Amstelveen (open: maandag t/m vrijdag 8.30 - 17.00 uur), van 19 t/m 29 september in de hal van het gemeentehuis van de gemeente Ronde Venen, Raadhuisplein 1, Mijdrecht (open: maandag t/m donderdag 8.30 - 16.30 uur, vrijdag 8.30 - 11.30 uur, maandagavond 17.30 - 19.30 uur). De toegang op beide locaties is gratis.

Cursus Breukelen in de Middeleeuwen

In april 1996 bestaat de Historische Kring Breukelen officieel tien jaar. Dat willen we vieren met verschillende bijzondere activiteiten.

Een daarvan is een cursus van zes avonden, in samenwerking met de stichting SWIB, over Breukelen in de Middeleeuwen. Want vooral onze kennis van de oude geschiedenis van Breukelen en omgeving is door de inspanningen van de Kring enorm toegenomen.

Natuurlijk wordt verteld over landschap, bebouwing, veenontginningen, oorlogen, de komst van het Christendom en de bouw van kastelen. Maar daartussendoor ook over geloof en kerkelijk leven, boerenbedrijf, handel, scheepvaart, jongleurs, de zwarte dood, waterhuishouding en openbaar bestuur. Hoewel in ons gebied de gebeurtenissen zich in die tijd vooral afspeelden in Breukelen en in het te ontginnen plattelandsgebied, zal ook aandacht worden besteed aan Nieuwer Ter Aa, Kockengen en Breukeleveen.

De cursus wordt gehouden op de woensdagavonden 31 januari 1996 (5de tot 8ste eeuw), 14 februari (9de tot 11de eeuw), 28 februari (12de eeuw), 13 maart (13de eeuw), 27 maart (eerste deel 14de eeuw) en 17 april (tweede deel 14de eeuw); aanvang steeds 20.00 uur, in de zaal bij de Gereformeerde kerk, Willink van Collenstraat 1, Breukelen. Per avond komen 6 à 8 onderwerpen aan de orde; steeds nadat in 10 à 15 minuten een thema is behandeld, wordt kort gelegenheid gegeven voor opmerkingen en vragen. Docent is de heer Arie A. Manten, voorzitter van de HKB. Voor koffie wordt gezorgd.

Belangstelling? Zorg dan dat u er tijdig bij bent. Het aantal mensen dat aan een cursusproject als dit kan meedoen is beperkt. Tevoren inschrijven en betalen is vereist. Zie verder de SWIB-folder 1995-1996.

Cursus plaatselijke geschiedenis voor beginners

De Stichting Stichtse Geschiedenis (waarbij ook de HKB is aangesloten) en het Rijksarchief te Utrecht organiseren een cursus lokale en regionale geschiedenis voor mensen die belangstelling hebben voor de geschiedenis van hun eigen woonomgeving en ervaring willen opdoen met het zelf uitvoeren van historisch onderzoek daarnaar. Voorkennis is absoluut niet vereist.

Op vijf dinsdagavonden wordt gewerkt aan de hand van originele bronnen. U leert hoe u een onderzoek opzet en organiseert, hoe archieven werken en hoe u daar de gewenste informatie vindt; tenslotte krijgt u tips hoe u de gevonden informatie tot een leuk verhaal of artikel kunt bewerken.

De cursus start op 26 september 1995 om 19.30 uur in het gebouw van het Rijksarchief. De kosten bedragen f 90,- (syllabus inbegrepen). Voor meer informatie: Stichting Stichtse Geschiedenis (SSG), Mariaplaats 23, 3511 LK Utrecht, tel. 030 - 343880.

Cursus veldnamenonderzoek

In de omgeving van Breukelen, Nieuwer Ter Aa en Kockengen - evenals in veel andere delen van de provincie Utrecht - leven nog veel oude veldnamen voort. Die vormen een belangrijke bron van informatie over hoe het gebied er in het verleden heeft uitgezien.

Voor mensen die onderzoek willen doen naar die veldnamen organiseert de Stichting Stichtse Geschiedenis een cursus, waarin ingegaan wordt op inventarisatiemethoden, het vinden van bronnen, het gebruik van kaarten en kadastragegevens en de mogelijkheden om de resultaten te publiceren. Eerdere ervaring met historisch onderzoek is niet nodig.

De cursus vindt plaats in Utrecht, op vier maandagavonden in de maanden september - oktober 1995. Kosten: f 75,- (inclusief koffie en syllabus). Meer informatie: SSG (zie boven).

TIJDSCHRIFT HISTORISCHE KRING BREUKELLEN

Jaargang 10 - nummer 3

Inhoud

Een andere kijk op het geslacht Van Rietvelt B.F. van Wallene	129
In Brokel, beneden aen die Kerckstrate Arie A. Manten	136
Breukelen tussen 1914 en 1940 Henk J. van Es	147
De gemeente Kockengen en haar veldwachters, 1908 - 1911 K.J. Onderweegs	160
Oorlogservaringen op de boerderij van J.W. Winkel in Oukoop, 1939 - 1945 Arie A. Manten	167
De gewapende conflicten tussen Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten en Duitse bezettingsmacht op 5 mei 1945 Arie A. Manten	177
HKB-activiteiten bij de herdenking dat 50 jaar geleden de Tweede Wereldoorlog eindigde: een kort verslag	181
Mededelingen van het bestuur	183

© 1995 Historische Kring Breukelen

Afbeelding op de voorkant van het omslag: Tekening van de ridderhofstad Oudaen uit 1935 (Collectie Historische Kring Breukelen). In de periode 1827 - 1889, toen Oudaen in het bezit was van het geslacht Duuring, was het toe aan een ingrijpend herstel. In de westgevel werden toen vier ramen dichtgemetseld en de muur werd bekleed met een houten wand. De prent toont het daardoor ontstane aanzicht. In de periode Dukes (1974 - 1984) werd bij een grondige restauratie de oude muur weer in het zicht gebracht.